

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA
Raamatukogunduse, infoteaduse ja dokumendihalduse osakond
Raamatukogunduse ja infoteaduse eriala

Katrin Kannukene

HELME-TÕRVA RAAMATUKIRJASTAJAD 1918–1940

Lõputöö

Juhendaja: lektor Ilmar Vaaro

Viljandi 2008

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	5
1. HELME-TÕRVA TEGEVUSALADE ARENG.....	9
1.1. Maatulundus	10
1.2. Kaubandus	11
1.3. Tööstus & käsitööndus	12
1.4. Haridus	13
1.5. Seltsitegevus	14
1.6. Trükindus.....	16
1.7. Pangandus.....	17
1.8. Usuelu.....	18
1.9. Ajakirjandus	19
1.10. Raamatukogundus	20
1.11. Kirjastustegevus	21
1.12. Muud valdkonnad	24
2. SELTSIDE, ÜHISUSTE JA PANKADE TEGEVUS.....	25
2.1. Helme Laenu-Hoiu Ühisus. Helme Ühispank.....	25
2.2. Helme Majanduse Ühisus.....	28
2.3. Helme Piimaühisus.....	31
2.4. Helme Põllumeeste Selts	34

2.5. Helme-Tõrva Hariduse Selts	38
2.6. Noorte Meeste Kristlik Ühing	41
2.7. Tõrva sega reaalgümnaasiumi Toetamise Selts.....	43
2.8. Tõrva-Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisus.....	44
2.9. Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Selts.....	44
2.10. Tõrva Ühispank	47
3. TEISTE HELME-TÕRVA KIRJASTAJATE TEGEVUS	50
3.1. Eesti Evangeelse Luteri Kiriku Helme kogudus.....	50
3.2. Helme Põllutöökool.....	52
3.3. Tõrva Gümnaasium	55
3.4. Vilhelm Bergmann	58
3.5. Henrik Juhankatti.....	59
3.6. H. Juns & K. Tiivel.....	62
3.7. Jaan Kattus.....	63
3.8. Jaan Kriveler.....	64
3.9. Paul Oja	65
3.10. Peeter Ramberg.....	66
3.11. Madis Reisenbuk	67
3.12. Martin Saag	69
KOKKUVÕTE	71
KASUTATUD LÜHENDID	74
KASUTATUD KIRJANDUS.....	75
NIMEREGISTER.....	85
LISAD.....	88

Lisa 1 Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 ilmunud raamatute nimestik	88
Lisa 2 Helme Laenu-Hoiu Ühisuse juhatus ja ametnikud	100
Lisa 3 Helme Ühispanga hoone	101
Lisa 4 Helme Piimaühisuse juubelitrukis	102
Lisa 5 Põllumeeste seltsi näituse nimekiri	103
Lisa 6 Helme-Tõrva Hariduse Seltsi meeskoor	104
Lisa 7 Tõrva segareaalgümnaasiumi toetamise Seltsi Põhjuskiri	105
Lisa 8 Tõrva tuletõrjeseltsi maja.....	106
Lisa 9 Tõrva Ühispanga hoone	107
Lisa 10 Tõrva Ühispanga kalendermärkmikud.....	108
Lisa 11 Johannes Uustal	111
Lisa 12 Madis Reisenbuk.....	112
Lisa 13 Tõrva gümnaasiumi 1924. aastal valminud hoone.....	113
Lisa 14 Tõrva gümnaasiumi hoone peale juurdeehituse valmimist.....	114
Lisa 15 V. Bergmanni kalender	115
Lisa 16 H. Juhankatti raamatu reklaam.....	116
Lisa 17 Jaan Kattuse trükikoja reklaam	117
Lisa 18 Pühapäeva pühitsemine.....	118
Lisa 19 Paul Oja kalendrid.....	119
Lisa 20 Martin Saagi rätsepatöökoja reklaam.....	121
SUMMARY	122

SISSEJUHATUS

Ühes piirkonnas teatud ajaperioodil välja antud trükised annavad teavet isikute, asutuste ja organisatsioonide, ürituste ja ettevõtmiste, olude ja mõttelaadi kohta nii ajaloo- kui kodu-uurijaile.

Eestis on ilmunud põhjalikke raamatulugu käsitlevaid monograafiaid, mis võtavad vaatluse alla ka kirjastustegevuse. Olulisematen saab nimetada U. Liivaku „Eesti raamatu lugu“ (1995) ja teost „Eesti raamat, 1525-1975: ajalooline ülevaade“ (1978). Väiksemate piirkondade, nagu vallad ja väikelinnad, kohta on koostatud küll bibliograafianimestikke, kuid uurimusi, mis võtaks vaatluse alla kohaliku raamatuajaloo ja kirjastajad, on vähe. Ühena neist saab nimetada E. Jõesaare tööd „Raamatulooline Põltsamaa“ (2005).

Helme-Tõrva ajalugu aastail 1918–1940 on uurinud viimastel aastakümnetel H. Salm, H. Karu, L. Aader, M. Lepik jt. Trükis ilmunud Helme-Tõrva piirkonna ajalugu käsitlevad kodu-uurimuslikud raamatud keskenduvad harilikult kas kindlale organisatsioonile (Tõrva Gümnaasium, Tõrva Tarbijate Ühistu) või annavad ülevaate tähtsamaist kultuuri- ja ühiskonnategelastest (Salm, H. & Lepik, M. 2007. *Helme kalmistu*). Tõrva koolide õpilased on koostanud mitmeid uurimistöid, mis kirjeldavad tuntuid isikuid, mõne Tõrva organisatsiooni tegevust või linna elu-olu üldisemalt aastail 1918–1940. Ülevaate Helme-Tõrva piirkonna ajaloost ja arengust kuni aastani 1932 pakub koguteos „Valgamaa. Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus“ (1932).

Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 ilmunud trükiseid on kirjeldanud Kristiina Saar 2003. aastal Viljandi Kultuurikolledži diplomitöös „Aastatel 1918–1940 Valga-, Võru- ja Petserimaal trükitud eestikeelsed raamatud“.

Oluline tegur käesoleva lõputöö teema valikul oli autori huvi piirkonna ajaloo vastu, mis suunas Tõrva raamatuajalugu uurima seminaritöodes „Tõrva osa Eesti raamatukultuuris 1918–1940“ (2006) ja „Tõrva ajakirjandus 1918–1940“ (2007). Käesolev lõputöö „Helme-Tõrva raamatukirjastajad 1918–1940“ jätkab tehtut, keskendudes piirkonna raamatukirjastajatele ja laiendades piirkonda Tõrvast väljapoole, hõlmates ka Helme valla 1939. aasta piirides.

Eelnevast lähtudes formuleeris autor töö probleemi: kes olid Helme-Tõrva piirkonnas aastail 1918–1940 ilmunud raamatute kirjastajateks, mis iseloomustas neid ja nende poolt väljaantud raamatuid.

Käesolev lõputöö on koostatud eesmärgiga anda ülevaade Helme vallas ja Tõrva asulas aastail 1918–1940 ilmunud raamatukirjastajatest ja nende poolt väljaantud raamatutest.

Eesmärgi täitmiseks püstitati järgmised ülesanded:

- koostada Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 väljaantud raamatute nimestik;
- koguda andmeid, et kirjeldada neid raamatuid ning raamatute kirjastajaid;
- uurida, millist informatsiooni kirjastatud raamatud vahendasid;
- anda ülevaade Helme-Tõrva peamistest tegevusvaldkondadest ja neis kirjastatud raamatutest aastail 1918–1940;
- anda ülevaade Helme-Tõrva piirkonna raamatukirjastajatest aastail 1918–1940.

Lõputöös „Helme-Tõrva raamatukirjastajad 1918–1940“ on kasutatud meetoditena allikakriitikat ja kirjeldamist. Andmekogumismeetodina on kasutatud dokumentide analüüsi. Allikatena on

eelistatud nimestikus kirjeldatud Helmes ja Tõrvas väljaantud trükiseid. Teine valik on 1918–1940 väljaantud teatmeteosed, sama perioodi ajaleheartiklid ning Helme koduloomuuseumi käsikirjalised materjalid. Vähem on kasutatud teiste uurijate publikatsioone. Töös on kasutatud suhteliselt palju tsiteerimist, et paremini edasi anda eelmise sajandi alguskümnendite mõttelaadi ja keelekasutust, mis parafraseerimise või refereerimisega oleks kaotsi läinud. Kirjete analüüsimisel on kasutatud arvutiprogrammi ProCite abi.

Töös kasutatud mõiste *raamat* lähtub Endel Annuse kriteeriumitest. E. Annus kirjeldas raamatuna kõik enam kui neljaleheküljelised trükitud või aparaatidel paljundatud eestikeelsed raamatud, brošüürid, noodid, maakaardid; jätkväljaannetest aastaraamatud, raamatkalendrid ja valikuliselt pisitrükised (Annus 1993, lk 6).

Mõistet *kirjastaja* kasutatakse käesolevas lõputöös raamatukogusõnastiku definitsiooni järgi: *kirjastaja* on trükiste jm publikatsioonide väljaandmisega tegelev isik v institutsioon (Raamatukogusõnastik *sub* kirjastaja). Paralleelselt *kirjastajaga* on töös samas tähenduses kasutatud mõistet *väljaandja*, paralleelselt verbiga *kirjastama* on kasutatud verbi *välja andma*.

Paikkonna eripära arvestades leidis töö autor vajaliku laiendada piirkonda. Helme vald ja Tõrva asula on viimase tekkimisest peale moodustanud ühtse kultuuri- ja majandusruumi. Helme Põllumeeste Selts korraldas oma koosolekuid, näitusi jm üritusi Tõrvas, Helme Ühispanga ja Helme Majanduse Ühisuse asukoht oli Tõrva asulas, Helme Piimaühisus alustas oma tegevust Tõrvas renditud majas. Sõnapaar Helme-Tõrva oli kasutusel aastail 1918–1940 ja on kasutusel ka tänapäeval. Aastail 1927–1930 ilmus ajaleht „Helme-Tõrva Elu“, sama nime all antakse välja piirkonna häälekandjat ka tänasel päeval. Töös kasutatud mõiste *Helme-Tõrva piirkond* hõlmab Tõrva asulat ja 1939. aastal Helme vallaks liitunud Koorküla, Helme, Jõgeveste ja Patküla valdu.

Käesolev lõputöö „Helme-Tõrva raamatukirjastajad 1918–1940“ annab kirjastajate kaudu ülevaate Tõrva kui piirkonna keskuse majandus- ja kultuurielust. Töö on üles ehitatud põhimõttel üldiselt üksikule, alustades ülevaatega piirkonna ajaloost ja peamistest tegevusvaldkondadest ning jätkates raamatuid kirjastanud organisatsioonide ja isikute kirjeldamisega. Töö esimeses peatükis kirjeldatakse Helme-Tõrva piirkonda ja piirkonna peamisi tegevusvaldkondi, mille määramisel on lähtutud üldjoontes koguteoses „Valgamaa. Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus“ (1932) esitatuist. Otseselt raamatuajaloosse puutuvatena on eraldi valdkondadena välja toodud ka trükindus, ajakirjandus, raamatukogundus ja kirjastustegevus.

Alapeatükk „Kirjastustegevus“ keskendub Helme-Tõrva piirkonna kirjastajatele ja nende poolt väljaantud raamatutele aastatel 1918–1940. Teine peatükk kirjeldab ühistegevuslikel alustel loodud seltse, ühinguid ja pankasid, kes olid aastail 1918–1940 raamatute kirjastajaiks Helmes ja Tõrvas. Kolmas peatükk võtab vaatluse alla ülejäänud organisatsioonid, väikekaupmehed, käsitöölised ja üksikisikud, kes vaadeldaval perioodil Helmes ja Tõrvas raamatuid kirjastasid.

Lisas 1 on töö käigus koostatud Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 väljaantud raamatute nimestik. Kalendrite puhul on leidumusest, kuid tõenäoliselt ilmunud aastakäikude kirjed antud nurksulgudes. Lisades 2–20 esitatud fotod ja koopiad täiendavad põhiteksti. Tööle on lisatud nimeregister.

Edasise uurimissuunana näeb töö autor võimalust Helme-Tõrva piirkonna trükiseid ja nende kirjastajaid edasi uurida, laiendades veelgi piirkonda ja ajalist haaret. Lõpptulemusena valmib Helme kihelkonna raamatulugu, mis hõlmab ka seotud valdkondi – trükindust, ajakirjandust, raamatukogundust, kirjastustegevust, haridusolusid. Uurimata valdkond on Helme koduloomuuseumi pisitrükised, mis sisaldavad samuti olulist informatsiooni piirkonnas toimunud sündmuste ja isikute kohta.

Töö autor tänab oma juhendajat lektor Ilmar Vaarot ja Helme koduloomuuseumi varahoidjat Hilma Karu.

1. HELME-TÕRVA TEGEVUSALADE ARENG

Helme kihelkond oli vanemaid Eestis. Helme kihelkonda mainiti esmakordselt aastal 1329. (Valgamaa... , lk 300–301)

Tõrva linn on kunagise Helme kihelkonna ja praeguse Helme valla keskus. Tõrva oli Helme kihelkonna keskuseks ka aastail 1918–1940, "asetedes kihelkonna jõukal südamaal ja koondades enesesse kõik suuremad kaubandus-tööstuslikud, ühistegelised ja krediitasutised." (*Ibid*, lk 296)

Tõrva asula algusaega ei saa kindlalt fikseerida. 1932. aastal väljaantud koguteoses „Valgamaa“ (1932, lk 471) on Tõrva asula alguse kohta märgitud lühidalt: „Esimesed elamud ehitati 1875. a. Tartu uuli alguses endise Tõrva kõrtsi lähedusse Patküla mõisa maal.“ Esimesi hooneid oli 1874. ehitatud majake, kuhu Helme vallakirjutaja Winter asutas saia- ja raamatupoe. Varsti tekkis lähedusse ka Schultsi talurahva tarbeainete pood ja Wihmanni pood, arvatavasti 1878. aasta paiku. (Eichenbaum 1971, lk 3)

Tõrva asula tekkis Patküla ja Helme mõisate omanduses oleval maale. Kuna teoorjuse kaotamisega 19. sajandil tekkis mõisas põllutöölistest suur puudus, hakkas mõisnik Strykide suguvõsa välja andma põllumajanduseks sobimatuid liivaseid krunte tingimusel, et aastarent tasutakse tööpäevadega. Elukorterite ehitamise ja asutamise võimalusega kasvas elanike arv pidevalt. Peale Eesti iseseisvumist läksid Patküla valla põllupidajate huvid maksude määramises ja jaotamises vastuollu Tõrva asula käsitöölise ja kaubandusettevõtete huvidega. Viljandi maavolikogu otsusega 1920. aastal määrati Tõrva alevi koosseisu krunt Patküla mõisa lahutamata maadest, endine Tõrva vesiveski krunt ja veel üks väiksem erikrunt. (Eichenbaum 1971, lk 3) Iseseisva alevi õigused sai Tõrva aastal 1921, linnaõigused 1. jaanuaril 1927 (Meenutades... 1996, lk 3).

Tõrva asula kasvas kiiresti. Kui aastal 1920. oli Tõrvas 1410 elanikku (Meenutades..., lk 3), siis 1940. aasta suveks oli Tõrva linna rahvaarv kasvanud 3200-ni (Veri 1987, lk 117).

Tõrva linnas elas 1934. aasta rahvaloenduse andmeil 2599 elanikku. Koorküla, Helme, Jõgeveste ja Patküla valdades elas 1934. aastal 3656 elanikku. Kokku elas Tõrva linnas ja nimetatud valdades seega 30ndate keskpaigas üle kuue tuhande inimese, enamik neist maal. (Rahvastiku... 1935, lk 3; Valdade... 1934, lk 11) Omavalitsusreform, mis astus jõusse 1. aprillil 1939, jättis Eestis olemasolevata 365 valla asemele 248. Helme vald moodustati Koorküla, Helme, Jõgeveste ja Patküla valdadest. (Riigi Teataja 1938, lk 776) Valdade liitmise tulemusena 1939. aastal loodud Helme vallas elas 3550, Tõrva linnas endiselt 2599, kokku 6149 inimest. (Eichenbaum 1964, lk 107)

Valdade elanikest kogu Valgamaal elatusid üle 75% maatulundusest (Valgamaa... 1932, lk 61), Tõrva linna elanikud elatusid peamiselt käsi- ja põllutööst ning vähesel määral kauplemisest (*Ibid*, lk 61 lk 469). Aastal 1939. sai tõrvalastest oma sissetuleku põllumajandusest 34%, tööstusest ja käsitööst 34,4%, kaubandusest 7,9%, transpordi- ja sidealalt 5,6% ning ühiskondlikust tegevusest 6,9% (Elerand 1997, lk 1). Ülejäänud tegevusalade osatähtsus oli veelgi väiksem.

Tõrva haritlaskonda kuulus oma poolsada inimest – algkooli- ja gümnaasiumiõpetajad, mõned arstid ja advokaadid, omavalitsuse- ja pangaametnikud. Kui Eesti vanades linnades, näiteks Haapsalus ja Paines, olid haritlaste hulgas ülekaalus sakslased ja saksameelsed eestlased, siis Tõrva haritlaskond oli puhtalt eestlastest koosnev ja eestimeelne. (Püvi 1999, lk 3)

1.1. Maatulundus

„Hea põllumaa viljakal Sakala kõrgustikul võimaldas helmelastele juba võrdlemisi varakult majandusliku iseseisvuse ja edusamme põllu- ning karjapidamise alal. 19. sajandi teisel poolel tekkis hulk suuri ja jõukal järjel olevaid ostutalundeid.“ (Valgamaa... 1932, lk 294) Valgamaa rahva peamiseks tulundusalaks kahe maailmasõja vahelisel perioodil nagu kogu Eestiski oli maatulundus – vilja- ja loomakasvatus, aiatöö ja mesindus, metsandus ning kalandus. Selle tööalaga elatas end peamiselt maarahvas – 75,3% Valgamaa valdade elanikest. (*Ibid*, lk 61)

Jüri Püvi arvutuste järgi oli aastail 1918–1940 tõrvalastest 33,2% seotud põllumajandusega. „Need olid säästlikud Mulgimaa talusulased ja -tüdrukud, kel oli õnnestunud pisut raha kõrvale panna, keskmise jõukusega taluperemeeste nooremad pojad ja tütreid, kes olid saanud pisikese pärandi, maakäsitöölised ja rätsepad – – , maakaupmehed, kes olid jõudnud osta linnas krundi, ehitada maja, avada poe või värkstoa. Linna ehitasid maju ka jõukamad taluperemehed.“ (Püvi 1999, lk 3) Tõrva linn varustas ümbruskonna põllupidamist tööjõuga. Rohkesti elas linnas neid, kes pool aastat põllumajanduses tööd tegid ja ülejäänud poole aasta jooksul elasid teenitud rahast. (Valgamaa... 1932, lk 469)

Maatulunduse valdkonna alla võiks kirjastajatest liigitada Helme Piimaühisuse ja Helme Põllumeeste Seltsi, kuid otseselt ei tegelenud põllumajandusega neist kumbki. Seega Helme-Tõrva piirkonna kõige olulisemas tegevusvaldkonnas aastail 1918–1940 raamatuid ei kirjastanud.

1.2. Kaubandus

Kihelkonna keskusena koondas Tõrva linn ka enamiku ümbruskonna kaubandusettevõtetest. Väljaspool Tõrva linna asusid vaid mõned kauplused. Suuremalt jaolt osteti kaubad Tõrvast ja Valgast. (Valgamaa... 1932, lk 296) Oluline osa kaubavahetusest toimus ka laatadel, mida Tõrva linnas korraldati 30ndate algul kuuel korral aastas (*Ibid*, lk 98).

30-ndate algul oli Tõrva linnas kaubanduslikke ettevõtteid 69 (*Ibid*, lk 459). Arvatavasti loeti kaubandusettevõteteks ka pagariärid, pottsepatöötoad, tisleritöökojad jt väiketööstused, kes oma toodangut kohapeal nii valmistasid kui turustasid. Ärid paiknesid Tõrva kesklinnas peatänava ääres. Trükkal P. Rambergi poolt kirjastatud 1934. aasta kalendris ilmunud aadresside nimestiku põhjal oli Tõrvas 30ndate keskpaigas 24 kauplusepidajat, kellele lisandusid pagari- ja aiaärid ning kingsepa-, rätsepa- jt töötoad (Tõrva aadress-kalender...1933, lk 29-47).

Kaubandusvaldkonnas anti aastatel 1918–1940 Helme-Tõrva piirkonnas välja 24 raamatut. **Helme Majanduse Ühisuse** kirjastatud aruannetest on säilinud neli, põhikirjadest kaks. Rohu-, värvi- ja jalgrattakaupmehe **Vilhelm Bergmanni** poolt kirjastatud kalendrid ilmus tõenäoliselt kokku kaheksa aastakäiku. Aastaist 1936–1939 on säilinud neli aastakäiku, kusjuures 1936. aasta

kalender oli neljas aastakäik (Ester Tallinn). V. Bergmanni esimene kalender ilmus 1932. aastal (1933. aasta kalender) ning on tõenäoline, et ta andis välja ka 1940. aasta kalendri. Raua-, värvi- ja koloniaalkaupluse pidaja **Paul Oja** kalendrid hakkasid ilmuma aastast 1930 (1931. aasta kalender). Viimaseks jäi teadaolevalt üheksas aastakäik (1939. aasta kalender), kuid jällegi on tõenäoline, et ilmus ka 1940. aasta kalender. Paul Oja kalender oli seega kõige pikemat aega ilmunud kalender Tõrvas. P. Oja kalendri kaheksas aastakäik ilmus kahes variandis – ühe kaanel pealkiri „M. Saag, valmisriiete ja pudukauplus: kalender 1938“.

1.3. Tööstus & käsitöendus

Helme-Tõrva piirkonna metsatööstus oli koondunud peamiselt Helme kihelkonna metsasesse lõunaossa – Koorküla valda, kus asus ka piirkonna suuremaid saeveskeid. Väikesemaid laualõikusi tehti ka Patkulas. Muud tööstust esindasid Tõrva linnast väljaspool kohalikke tarbeid rahuldavad jahu- ja villaveskid Õhne, Jõku ja Keistri jõel; piimatalitused ning kivilöövid. (Valgamaa... 1932, lk 296)

Metsa- ja põllusaaduste ümbertöötamisega tegelesid Tõrva linnas A. Tulsti jahu- ja saeveski ning A. Lamba saeveski. A. Tulsti tööstus töötas 10–12 töölisega, A. Lamba saeveski 3–5 töölisega. Linnas oli veel väikesemaid ettevõtteid 1–3 töölisega: V. Särje tsemenditööstus, H. Tautsi limonaaditehas, A. Sõlg'i limonaaditööstus, K. Urbaniku vorstitööstus ja T. Muru pagaritööstus. (*Ibid*, lk 469). Suuremaid piimatöötlejaid piirkonnas oli Helme Piimaühisus.

Tõrva linna elanikest ütles 95% end käsitööga seotud olevat. Ent nende töö- ja elutingimused olid halvemad kui tööstustöölistel, sissetulekud ei taganud äraelamist ja seetõttu hangiti lississetulekut suviste põllutööde ning aia- ja loomapidamisest. (Püvi 1999, lk 3)

Teistel andmetel (Elerand 1997, lk 1) elatas end 1918–1940 Tõrva linnas tööstusest ja käsitööst 34,4% linnaelanikest. J. Püvi arvutatud protsent tähendab ilmselt seotust tööstuse ja/või käsitööga, V. Eleranna esitatud väiksem suhtarv märgib tõenäoliselt linnaelanikke, kes oma põhilise sissetulekuallika ja tegevusalana olid nimetanud tööstust ja käsitöendust.

Väikekaupmehi, -ettevõtteid ja käsitöölisi oli linnas, eriti võrreldes tänapäevaga, palju. Trükkal P. Rambergi poolt kirjastatud 1934. aasta kalendris ilmunud aadresside nimestiku põhjal töötas

Tõrvas 30ndate keskpaigas 3 pagarit, 3 kangrut, 7 kudujat, 14 õmblejat ja 19 rätseppa (õmblejad olid naised, rätsepad mehed), 3 kaevumeistrit, 2 seppa, 3 lukkseppa ja automehhaanik, 2 sadulseppa, 7 tislerit, 5 pottseppa, 2 plekkseppa, 3 parkseppa, 5 kellasseppa, 11 kingseppa, 3 kirstutegijat ja tõllassepp. Lisaks pakkusid linnas oma teenuseid veski, 2 kiviraiumistöökoda, 2 mehaanilist puutööstust, 3 vilditööstust, villatööstus 3 veskit, tsemenditööstus ja 2 savitööstust, läikpesu triikijad jt. (Tõrva aadress- kalender... 1933, lk 29–47)

Tööstuse ja käsitöönduse valdkonna kirjastajad andsid Helme-Tõrva raamatute nimestikku aastail 1918–1940 seitse nimetust. **Helme Piimaühisuse** aruandeid nimetatud perioodist on säilinud neli. Lisaks kirjastas Helme Piimaühisus 1936. aastal välja juubelitrükise „Helme Piimaühisus 25-a“. **Tõrva-Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisus** kinnitas ja andis välja 1920. aastal põhikirja. Rätsep **Martin Saagi** 1938. aasta kalender erines kaupmees P. Oja samal aastal ilmunud kalendrist vaid kaanele trükitud nime ja aastakäigu numbri poolest.

1.4. Haridus

„Rootsi aja lõpul, a. 1688, öeldakse Helmes kaks kooli teotsevat, nähtavasti kummagi kiriku juures – Helmes ja Taageperas üks“ Valgamaa... 1932, lk 314). Kihelkonna üks vanimaid koole oli Patküla kool. Patküla mõisas oli kool olemas aastal 1767. Kooli andis mõisnik Patküla vallale üle 1839. aastal. Patküla kool töötas aastaid erinevates valla taludes, kuni 1923. aastal koliti endisesse kirikukooli hoonesse Tõrva linnas. (Kõverik & Salm 2006, lk 67)

„Hariduse poolest on [Helme – K. K.] kihelkond seisnud juba kauemat aega tähelepandavalt kõrgusel. Just kihelkonnakooli mõjul on loomulik, et üldine hariduse tase oli oma aja kohta võrdlemisi kõrge, mis ei jätnud avaldamata oma mõju kogu kihelkonna vaimlisse arenemisse. See on võimaldanud ka andekamail pääseda linna koolidesse – kesk- ja ülikooli, mille tulemusena on Helmest [pärit – K. K.] kümneid kõrgema haridusega isikuid, kellede hulgas mõned on üldtuntud seltskonnategelased ja teadlased (näit. rektor prof. J. Kõpp, kindral J. Soots, kindral P. Lill j. t.). Tänapäev [30ndail aastail – K. K.] saavad lapsed alghariduse algkoolides, mis on igas vallas, nende hulgas mõned ajakohaste, tervishoiuunõudeile vastavate ruumidega ja tarvilikkude õppevahenditega – – . Osa algkooli-lõpetanuid jätkab õppimist Tõrva ühisgümnaasiumis ja Valga keskkoolides.“ (Valgamaa... 1932, lk 297).

Üldhariduskooli oli 1932. aastate algul Helme-Tõrva piirkonnas seitse: kuus 6-klassilist algkooli ja gümnaasium. (*Ibid*, lk 460) Kutseharidust andsid Helme Põllutöökool ja Pikasilla algkooli juures töötav naiskäsitöö ja majapidamis-täienduskooli täiendusklass, mis hiljem arenes 2-aastaseks täienduskooliks (*Ibid*, lk 102).

Haridusvaldkonnas tegutsevad organisatsioonid andsid aastail 1918–1940 Helme-Tõrva piirkonnas välja neli raamatut. **Tõrva sega reaalgümnaasiumi Toetamise Selts** ja **Tõrva gümnaasium** kirjastasid kokku kaks raamatut: „Tõrva sega reaalgümnaasiumi Toetamise Seltsi Põhjuskirja“ (1920) ja kooli 20. juubeliks ilmunud kogumiku „Tõrva Gümnaasium: 1917–1937“ (1938). **Helme Põllutöökooli** hoolekogu andis kaks aastat enne kooli tegelikku avamist välja trükise „Helme Põllutöökooli käimapanemine sügisel 1922 aastal“, peale viieaastast tegevust kirjastas põllutöökool 16-leheküljelise brošüüri „Helme Põllutöökool 1924–1929“.

1.5. Seltsitegevus

Tõrva linn oli eriti tähtis maaseltsielu keskus kogu Valga maakonnas (Valgamaa... 1932, lk 103). Kõige aktiivsemalt tegutsevad seltsid Tõrva linnas olid Helme-Tõrva Haridusselts ning Tõrva Vabatahtlike Tuletõrjajate Selts (*Ibid*, lk 460). Helme vanim selts oli 1896. a asutatud Helme Põllumeeste Selts. Seltsi suureks teeneks tuleb pidada Helme Põllutöökooli asutamist. Peale selle korraldas selts kursusi, näitusi jne. (*Ibid*, lk 269-270; lk 103).

A. Eichenbaum kirjutas Helme-Tõrva piirkonnas tegutsenud ühingute, seltside jt organisatsioonide kohta: „Osa komiteesid, toimkondi likvideerusid juba nende sihtide saavutamisel ja täidewiimise järele, osa seltse, ühinguid lõpetasid oma tegewuse paralleelselt mõne teise laiema põhikirja eesmärkidega organisatsiooni ellukutsumisega, teiste tegewus jäi aga soiku juhatuse loiduse ja tegewuse tagajärjel. Kõikide seltside ja ühingute tegewused, peale pankade, tuletõrjeliste ja usuühinguliste organisatsioonide suleti Nõukogude walitsuse algul 1940. lõppkwartalil ja nende kirjalogud ja arhiiv wõeti miilitsa waldusse.“ (Eichenbaum 1964, lk 147)

Nimekirja „osaliselt Tõrwas ja selle ligemas ümbruses Helme keskuses tegutsenud seltside, ühingute ja organisatsioonide kohta“ (Eichenbaum 1964, lk 147–150) põhjal tegutsesid Helme-Tõrva piirkonnas aastail 1918-1940 järgmised seltsid:

- Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Selts, asutatud 1892;
- Helme-Tõrva Hariduse Selts, asutatud 1908;
- Helme-Tõrva karskusselts „Üksmeel“, asutatud 1892, likvideeriti 1927;
- Helme Põllumeeste Selts, asutatud 1896;
- Eesti Küti Seltsi Helme osakond, asutatud 1919;
- Tõrva Käsitöölise Avitamise Selts, asutatud u 1930;
- Tõrva Majaomanikkude Selts, asutamise aeg teadmata;
- Tõrva Kaupmeeste ja Töösturite Selts, asutatud 1932;
- Tõrva Lastekaitse Selts, asutatud u 1935;
- Tõrva Loomakaitse Selts, asutatud u 1934;
- Spordiselts „Sakala“, asutatud 1920 gümnaasiumi õpilaste poolt, hiljem tegevus soikus;
- Spordiselts „Olümpia“, asutatud 1936 Kaitseliidu initsiatiivil;
- Helme Perenaiste Selts, asutamise aeg teadmata;
- Helme Maanaiste Selts, asutatud 1938;
- Pikasilla Hariduse Selts;

- Jõgeveste Laulu-Mängu Selts „Helin“.

Seltside tegevus puudutas kohaliku elu peaaegu kõiki tahke, sealhulgas põllumajandust, haridust, sporti, kultuuri, tööstust, ettevõtlust ja käsitööndust ja naisliikumist. Seltsid organiseerisid pidusid, näituseid, laulupäevi, viisid läbi korjandusi, lavastasid näidendeid, ehtasid seltsimaja, asutasid ja pidasid üleval koole jne.

Seltsid kirjastasid ka raamatuid, mida saab aastatel 1918–1940 Helme-Tõrva piirkonnas ilmunuist kokku lugeda seitse. **Helme Põllumeeste Selts** korraldas Tõrva asulas maakondlikke põllumajandusnäitusi, raamatuna väljaantud näituste nimekirju on säilinud viis. **Helme-Tõrva Haridusseltsi** meeskoor andis välja esimese aastapäeva kontserdiks 1935. aastal kontserdi kava. Aktiivsemaid ja mõjukamaid organisatsioone piirkonnas oli **Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Selts**. „Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Seltsi kodukord“ kinnitati seltsi peakoosolekul 29. oktoobril 1933 (Tõrva Vabatahtliku... 1933, lk 1).

1.6. Trükindus

Raamatute ja perioodika kirjastamist Helme-Tõrva piirkonnas toetas trükikodade olemasolu. Tuginedes elektronkataloogi ESTER andmetele ja A. Eichenbaumi (1972, lk 125) materjalidele tegutses aastail 1918–1940 Tõrvas kolm trükikoda. Trükikodade omanikeks olid Jaan Kattus, Peeter Ramberg (eestistatud nimega Raidma) ja Ado Illisson.

Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 kirjastatud raamatutest trükkis Jaan Kattus 48, mis on üle poole piirkonnas sel ajal kirjastatud raamatutest.

Peeter Ramberg avas oma trükikoja arvatavasti aastal 1931 või 1932 ja jõudis selles ajast Eesti Vabariigi okupeerimiseni 1940. aastal trükkida 9 raamatut Helme-Tõrva piirkonnas kirjastatuist.

Trükkal Ado Illisson, kes „walmistas igasugu vähemaid töid“ ja kellele kuulus ka koolitarvete kauplus (Helme-Tõrwa kaubandus... 1929, lk 2), teadaolevalt raamatuid ei trükkinud.

Tõrva suuremate trükikodade omanikud kirjastasid ise kalendreid, kokku seitse aastakäiku. Trükkal **Jaan Kattuse** kalendreid on säilinud kolm, 1936., 1937. ja 1938. aasta kalender. Lisades

neile tõenäoliselt ilmunud 1939. ja 1940. aasta kalendri, saab arvestada aastakäikude arvuks viis. **Peeter Rambergi** kalendreid on säilinud kaks aastakäiku, 1933. ja 1934. aasta kalendrid.

1.7. Pangandus

Tõrvas tegutses ajavahemikul 1918–1940 kaks pank: 1904. aastal asutatud Helme-Ühispank (endine Laenu-Hoiu Ühisus) ja alates aastast 1924 Tõrva Ühispank.

„Tõrva Ühispank asutati 1924. aastal novembrikuul ja tema tekkimine oli tingitud hädavajalikkusest. – Kohapääl oli enne olemas küll Helme Laenu-Hoiu Ühisus, mis töötas ainult üks kord nädalas, mis aga kohapäälse ja ümbruskonna rahva tarvidusi ei rahuldanud.“ (Ülevaade Tõrva Ühispanga... 1939, lk 46).

Tõrva gümnaasiumi juhataja Madis Reisenbuk nägi uue panga asutamise taga teisi põhjuseid, kirjutades kohalikus lehes: „Ühistegelised Helme rahaasutised, kelle ülesanne ei ole aga suuri kasusid saada ja varandusi rahwa taskust oma tasku kiskuda, vaid rahwa raha rahvale tagasi anda tema majanduse elu korraldamiseks, sõdisid kaua aega üleliiga kõrgete protsentide vastu, hoides seda 5–10% madalamal kui Tallinnas ja Tartus. – Kuid madala protsentidega, mis Laenu-Hoiu ühisus maksis, ei olnud kõik Helme rahamehed rahul. Tartu ja Tallinna Harju pangad ja teised awatlesid neid kõrgemate protsentide nõudmisele. Mis tarwis raha Helme Laenu-Hoiu Ühisuses hoida, kus selle eest ainult 10% makstakse. – Asutati Tõrwa uus pank [Tõrva Ühispank – K. K.], mis hoiule toodawa raha eest 10% asemel korruga 12% maksuma hakkas.. Kõrge protsent meelitas muidugi kapitali kokku, sest raha, mis senini kodus hoiti, hakkas nüüd panku woolama. Ka Helme Laenu ja Hoiu Ühisusest hakkasid mõned kodanikud oma hoiusummasid välja wõtma ja neid uude panku paigutama. Helme Laenu-Hoiu ühisusel ei jäänud muud üle, kui ka omad protsendid sama kõrgele kruwida, kui uuel ühispangal, sest muidu oleks tulnud ukсед sulgeda. Ja sellest ajast peale on Helmes suuremat elewust raha liikumises tunda. Kuid samuti ka suuremat ägamist laenajate seas –.“ Reisenbuk tõestas näidete abil, et laenuwõtjad said peale uue panga juurdetulekut kahju ja jõudis järeldusele, et pankadel tuleks liituda. (Reisenbuk 1927, lk 1)

Madis Reisenbuk nägi uue panga tekkimises pigem halba kui head. Ühes järgmistes „Tõrva Teataja“ numbrites kirjutas samal teemal Punga Märt, kiitis esmalt Helme Laenu-Hoiu Ühisuse

teeneid piirkonna arengus ja siis võttis sõna ka Tõrva Ühispanga kaitseks. „Uus pank on meile aga tublisti uut juure toonud. Esiteks suure hulga uusi liikmeid, siis elavama tegevuse ja ajakohase asjaajamise. Nüüd näiteks ei pruugi linna kaupmehed enam linna kauba järele sõites sadasid tuhandeid raha kaasas kanda, vaid jätkub küllalt panga tsekist. Asjaajamine on seatud iga argipäeva peale, uue panga abil seati sisse ka kõiksugused rahaoperatsioonid, mis Laenu-Hoiu Ühisuses enne täitsa puudusid. – Praegu on Helme Laenu-Hoiu Ühisus uue panga mõjul, ehk õigemini uue panga võistluse tõttu ka elavale tegutsemisele asunud ja nüüd näeme, on ka seal samuti kõik ajakohaselt ja nõuetele vastavalt kõigi rahaliste operatsioonide ajamine sisseseatud.“ Selles, et Tõrva kaks panka peaksid ühinema, oli Punga Märt siiski Madis Reisenbukiga ühte meelt. (Punga 1927, lk 1) Tõrva Ühispank ja Helme Ühispank jätkasid iseseisvalt nõukogude okupatsioonini 1940. aastal.

Helme Laenu-Hoiu Ühisuse aruannetest on säilinud neli. **Helme Ühispanga** aruannetest on säilinud kaks, kalendritest kolm aastakäiku, kuid 1940. aasta kalendri ilmumist tõenäoliselt pidades saab aastakäikude arvuks neli. **Tõrva Ühispanga** kalendrid ilmus tõenäoliselt viis aastakäiku, neist on säilinud neli.

1.8. Usuelu

Enamuses kuulusid Helme-Tõrva piirkonna elanikud aastail 1918–1940 EELK Helme kogudusse. (Valgamaa... 1932, lk 297). Helme kihelkonna Maarja kirik asus mõne kilomeetri kaugusel Tõrva asulast (*Ibid*, lk 332).

Apostliku õigeusuliste kogudus Tõrvas asutati 1880. aastal, koguduse kirik ehitati Tõrva 1904. aastal. Koguduse liikmete arv oli algusaastal 1108, 30ndate algul oli see 200–250. Peale kiriku omas kogudus maad, preestrimaja ja köstrimaja. Viimases asusid ka kooliruumid. 1922. aastal võõrandati koolimaja: sellesse asus Patküla vallakool. (*Ibid*, lk 472).

Väiksematest usulahkudest tegutses piirkonnas vennastekogudus, kelle palvemaja asus Tõrva linna piiril. Peale Vabadussõda alustasid ka baptistid tegevust Tõrvas, kus nad 1922. aastal asutasid oma koguduse. Ka neil oli Tõrvas oma palvemaja. Jõgeveste ümbruses pidasid baptistid talutubades oma palvekoosolekuid. Peale nende tegutsesid Tõrvas veel evangeeliumi kristlased

ja adventistid. (*Ibid*, lk 296-297).

Usualdkond lisas Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 kirjastatud raamatute hulka seitse. **EELK Helme kogudus** lasi trükkida matuseplatsi raamatuid teadaolevalt kahel korral, aastatel 1923 ja 1929. **Jaan Kriveler** kirjastas 1939. aastal Tõrvas usulise sisuga raamatu „Pühapäeva pühitsemise”, mis andis kristlastele juhiseid hingamispäeva pidamise asjus. **Noorte Meeste Kristlik Ühing** andis Tõrvas välja oma tegevust kajastavaid voldikuid teadaolevalt neljal korral.

1.9. Ajakirjandus

Tõrvas ilmus aastail 1918–1940 ajakirju 2 nimetust ja ajalehti 6 nimetust (Eestikeelne... 2002; ESTER Tartu; ESTER Tallinn), lisaks on teada, et Tõrva Gümnaasiumis anti välja sel perioodil vähemalt 21 nimetust õpilasajakirju (Laugaste 1938, lk 58–65). Helmes anti 1938. aasta juulis välja kolm numbrit ajakirja „Gaidjuhi Hää” (*ESTER Tartu*).

Tõrva asula esimene oma ajaleht „Tõrva Teataja” hakkas ilmuma 25. veebruaril 1922. aastal, olles ühtlasi väljaande „Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940” (2002, lk 698) andmeil esimene alevileht Eestis.

Tõrvas oli ajakirjade ja ajalehtede väljaandmine kaootiline ja tugines üksikute aktiivsemate ja haritumate inimeste entusiasmil. Ajalehed ilmusid katkendlikult, muutsid ilmumissagedust, lakkasid ilmumast. Kõige pikemaalisem oli „Helme-Tõrva Elu”, mida jõuti välja anda neli aastakäiku (139 numbrit), järgnesid „Tõrva Teataja” kolme aastakäigu (52 numbrit) ning „Helme-Tõrva Sõnumed” kahe aastakäiguga (36 numbrit). Osa Tõrva ajakirjandusest jäi aastail 1918–1940 vaid katsetuseks sellel alal: ajakirja "Aowalge" ilmus vaid kolm numbrit, ajalehte „Helme-Tõrva Post” ja „Teadlik Kodanik” jõuti kumbagi välja anda vaid kaks numbrit. (Eestikeelne... 2002) Ka filatelistide ajakirja „Baltika” ilmus Tõrvas vaid üks, 1939. aasta number – ajakirja toimetus asus Valgas, kirjastamisõigused sai Tõrva trükkal J. Kattus 1939. aastal (Meister 1939, lk 16).

Tõrvas aastatel 1918–1940 ajalehti ja ajakirju välja andnud isikute seas oli mitmeid, kes olid samal perioodil ka raamatute kirjastamisega seotud. „Tõrva Teataja” vastutav toimetaja ja väljaandja **Madis Reisenbuk** koostas „Õpilase lauliku”, ajakirja „Aowalge” väljaandja

Hendrik Treufeldt avaldas Henrik Juhankatti nime all raamatu „Inimkonna keelte tekkimine ja arenemine“. Trükkal **Jaan Kattus** omandas 1939. aastal õiguse kollektsionääride ajakirja „Baltika“ väljaandmiseks, kuid ta oli ka 30ndatel aastatel Tõrva linnas ilmunud kalendri kirjastaja. Otseselt olid raamatuid väljaandnud organisatsioonide tegevusega Helme-Tõrva piirkonnas seotud ajalehe „Helme-Tõrva Elu“ väljaandja, Helme Põllutöökooli juhataja **August Rondik** ja sama ajalehe vastutav toimetaja, Helme koguduse köster-organist **Karl Tuvike**.

1.10. Raamatukogundus

Koguteoses „Valgamaa“ (lk 269–270; lk 460) märgitakse, et kolmekümnendate aastate algul oli Helme-Tõrva piirkonnas viis raamatukogu: Tõrva linna haridusseltsi raamatukogu, pluss igal vallal oma raamatukogu. Tegelikult oli koguteose ilmumise ajaks juba loodud ka Tõrva linna avalik raamatukogu (Sults 2002, lk 8). Ka Tõrva gümnaasiumi juures oli koguteose ilmumise ajaks raamatukogu, kooli eelarves olid ette nähtud summad raamatukogu täiendamiseks alates 1932/33 õppeaastast. 1938. aasta seisuga oli Tõrva gümnaasiumi raamatukogus 5159 raamatut, neist 3183 õpilaste, 1976 õpetajate kogus. (Kand 1938, lk 47–48)

Kõige rohkem on teada Helme-Tõrva Haridusseltsi raamatukogu ajaloost. Tänapäevase Tõrva Linnaraamatukogu eelkäija Helme-Tõrva Haridusseltsi raamatukogu asutati 20. detsembril 1909 (Sults 2002, lk 8). Raamatukogu asutaja ja raamatukogu komisjoni esimees Ado Kaat kirjutas oma mälestustes, et haridusselts organiseeris pidusid, korraldas loteriisid, näitusmüüke ja muid üritusi. Saadud summade eest täiendati raamatukogu, mille köidete arv Eesti Vabariigi algaastail ulatus mõne tuhandeni. Kui Tõrva sai 1921. aastal aleviks, puudus tal oma raamatukogu. Vastavalt seadusele pidi see olema igal omavalitsusel. Linnaeelarvest seadusega ettenähtud summad ja haridusministeeriumi toetus suunati seetõttu Helme-Tõrva Hariduse Seltsi raamatukogule, tingimusel, et raamatukogu teenindab ka alevi elanikke. Haridusseltsi raamatukogu juhatajaks alates aastast 1920 oli seltsi kirjatoimetaja, kooliõpetaja Jüri Hansson. Raamatukoguhoidjaks aastail 1920–1923 oli Artur Priimets, tema järglaseks sai Herman Linnus. (Eichenbaum 1964, lk 119–120)

Kaua aega töötas Tõrva avalik raamatukogu koos Helme-Tõrva haridusseltsi raamatukoguga. Suurenenud töömahu eest tasumiseks raamatukoguhoidjale vajati lisaraha, mida haridusselts ei

suutnud, alevivalitsus aga ei tahtnud maksta. (Eichenbaum 1964, lk 120). Tõrva alevivalitsuselt saadud summade eest ostetud raamatud eraldati ja 1931. aastal avas Tõrva linn iseseisva raamatukogu (Sults 2002, lk 15). Samas avati ka ajakirjanduse lugemistuba, mis oli linna-, hiljem alevikäskjala järelevalve all (Eichenbaum 1964, lk 120).

Haridusseltsi raamatukogu kaotas Tõrva linna raamatukogu avamise järel oma tähtsuse avaliku raamatukoguna. Seetõttu seltsi juhatus müüs oma kogu 1937. aastal edasi Patküla vallale. Üht osa kogust, ümberkõitmist vajavaid kehvas seisus raamatuid, hoiti valla arhiivi juures magasiadas ning need hävisid 1944. aastal Tõrva suures tulekahjus. Osa 2000-kõitelisest Patküla valla raamatukogust asus vallamaja ruumides, neist osa kanti laiali, enamik aga anti Nõukogude korra saabudes utiili „nagu seda juhtus kõikide endiste awalikkude raamatukogu[de] kirjandustega“. (*Ibid*, lk 120)

1.11. Kirjastustegevus

Võib vaid oletada, kui suur oli aastail 1918–1940 kogu Eestis ilmunud raamatunimetuste koguarv. Uno Liivaku (1995, lk 122–123) on välja toonud eri uurijate erinevad arvud, mis kõiguvad vahemikus 25 000–30 000. Ilmar Vaaro (2002, lk 227) hinnangul anti aastail 1918–1940 välja 36 887 nimetust eestikeelseid raamatuid.

Uurimistöö käigus koostatud nimestiku põhjal anti Helme-Tõrva piirkonna kirjastajate poolt aastail 1918–1940 välja 75 raamatut.

Tegevusvaldkondadest Helme-Tõrva piirkonnas kirjastati aastail 1918–1940 kõige enam raamatuid kaubanduses – kaupmeeste poolt väljaantud raamatute koguarv oli 24. Järgnes pangandus 15 raamatuga. Nii seltsitegevuse, tööstuse-käsitöönduse, trükinduse kui usuvadkonnas kirjastati igäühes teadolevalt 7 raamatut. Haridusalal tegutsevatelt kirjastajatelt lisandus raamatute nimekirja 4 trükist. Põhiliste tegevusvaldkondade väliselt ilmus piirkonnas vaadeldaval perioodil samuti 4 raamatut. Piirkonna elanike peamine tegevusala – maatulundus – ei andnud ühtegi raamatut.

Ainus Helme-Tõrva piirkonnas aktiivselt tegutsenud suurem organisatsioon, kellest pole teada, et ta oleks raamatuid välja andnud, oli Kaitseliit. Helme-Tõrva piirkonnas andsid aastail 1918–1940

raamatuid välja 22 organisatsiooni ja isikut. Neist enim raamatuid kirjastasid Helme Laenu-Hoiu Ühisus, hilisema nimega Helme Ühispank, ja kaupmees Paul Oja, kes kumbki andsid välja 10 raamatut. Järgnes kaupmees Vilhelm Bergmann 8 raamatuga. Helme Majanduse Ühisus kirjastas 6 raamatut. Järgnesid Helme Piimaühisus, Helme Põllumeeste Selts, Tõrva Ühispank ja trükkal Jaan Kattus, igaüks kirjastas 5 raamatut. Tõrva NMKÜ andis välja 4 nimetust raamatuid. Ülejäänud kirjastajad piirdusid 1–2 raamatuga.

Olulisemad Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 tegutsenud raamatukirjastajad, kes arvuliselt kõige rohkem ja kõige järjepidevamalt raamatuid välja andsid, olid kasumile orienteerunud organisatsioonid ja isikud – pangad ja kaubanduse alal tegutsejad. Mittetulunduslikud organisatsioonid Helme-Tõrva Haridusselts, Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Selts ja Helme Põllumeeste Selts olid piirkonna kultuuri- ja majanduselus väga olulised, kuid raamatute väljaandjatena jäävad nad tagaplaanile võrreldes pankade ja kaupmeestega. Raamatuid kirjastasid eelkõige need, kellel oli raha.

Helme-Tõrva piirkonnas kirjastati aastail 1918–1940 võrreldes teiste raamatutega kõige enam **kalendreid**, mida on meie päevani säilinud 27 aastakäiku. Lisades järjepidevamate kirjastajate puhul ka 1939. aastal väljaantud, saab ilmunud kalendrite aastakäikude arvuks 36. Kalendreid andsid välja kohalikud pangad, kaupmehed, trükkalid ja ka eraisikud. Kalendrites tutvustas väljaandja sageli enese tooteid ja/või teenuseid, kuid neis said reklaamivõimaluse ka teised ärid, käsitöölised ja ettevõtted. Reklaami eest tasudes toetasid nad sellega omakorda kohalike kalendrite väljaandmist. Pankade kalendrites ilmusid tegevuse arvulised ja üldülevaated. Nii mõnigi kalendrikirjastaja pidas vajalikuks koostada ja kalendrisse lisada piirkonna asutuste ja ettevõtete aadressid. Mõnikord, enamasti organisatsioonide juubeliaastail, ilmusid kalendrites eelnenud aastate tegevuse ülevaateartiklid.

Kalendrid ilmusid aastatel 1918–1940 Helme-Tõrva piirkonnas eranditult 30ndatel aastatel. Teadmata on, kas kalendrite suur osa raamatute hulgas sel perioodil on tingitud trükikodade olemasolust Helme-Tõrva piirkonnas või oli see laiem üleestiline nähtus.

Arvuliselt teisel kohal Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 kirjastatud raamatutest on meieni säilinud 14 nimetust **aruandeid**. Piirkonna aktiivset seltsi- ja majandustegevust arvestades oli neid tõenäoliselt palju rohkem, kuid aruanded ei pruukinud tingimata ilmuma raamatuna ja/või trükilt. Aruanded olid eriti olulised kasumilike ettevõtete puhul. Neis esitatud

revisjonikomisjoni poolt kinnitatud arvandmed näitasid organisatsiooni majanduslikku seisust usaldusväärsemalt kui mõni teine allikas. Aruannete põhiosa moodustasid enamasti kaks poolt – aktiiva: kassa, laenud, hoiusummad teistes „rahaasutistes“, liikuv ja liikumata varandus, väärtpaberid; ja passiva: osamaksud, tagavarakapital, hoiuraha, ühisuse kapitalid, üleminevad summad, dividendid, kasud ja kahjud. Ka ilmus aruannetes muud organisatsiooni tegevust peegeldavat informatsiooni: liikmete nimed, liikmeskonna suurus aruandeaasta lõpul jm. Organisatsioonide juubeliaastail ilmusid aruannetes mõnigi kord eelnenud aastate tegevust kajastavad ülevaateartiklid.

Helme-Tõrva piirkonnas raamatuna ilmunud **põhikirju** on säilinud vaid neli. Põhikirj oli seltsi või ühisuse seaduslikuks funktsioneerimiseks vajalik dokument, mis sätestas üldised määrused, asutamise korra, liikmete õigused ja kohustused, ühisuse varade haldamise, tegevuse juhtimise, asjaajamise, revideerimise, arvepidamise, aruandluse ning likvideerimise korra. Põhikirja registreerimine andis organisatsiooni tegevusele juriidilise aluse.

Tutvustavad-reklaamivad trükised jäid nii mõnigi kord ilmselt alla viie lehekülje. Näiteks on teada, et Tõrva linnavalitsus andis kahel korral välja piirkonna vaatamisväärsusi ja puhkamisvõimalusi tutvustavad trükised (Eichenbaum 1972, lk 73–74), kuid raamatu mõiste alla need ei mahu. Raamatuna lähevad arvesse aga Tõrva Noorte Meeste Kristliku Ühingu voldikud, mida on säilinud neli. Samuti oli tutvustava sisuga 8-leheküljeline brošüür „Helme Põllutöökooli käimapanemine sügisel 1922. aastal“. Mahukamaid (ja sisukamaid) raamatuid andsid organisatsioonid välja **juubelitrükistena**. Nii ilmusid 16-leheküljelised raamatud Helme Põllutöökooli viiendaks aastapäevaks, Helme Piimaühingu 25. juubeliks ja 75-leheküljeline kogumik Tõrva Gümnaasiumi 20. aastapäeva puhul.

Helme Põllumeeste Seltsi poolt korraldatud näituste puhuks trükiti raamatuna vähemalt viiel korral **näituste nimekirjad**, mis sisaldasid peale väljapanekute nimekirja ka juhatuse sekretariaadi ja osakondade juhatuste liikmete nimesid, näituse päevakorda, platside- ja piletihindu ning muud vajalikku teavet näitusest osavõtjale või külastajale.

Lisaks ilmusid Helme-Tõrva piirkonnas aastail 1918–1940 raamatutena üks **kontserdi kava**, üks **keeleteooria**, ühe **lauliku** kaks trükki, kaks **matuseplatsi raamatut**, üks **vaimulik raamat** ja üks tuletõrjeseltsi **kodukord**.

Helme-Tõrva piirkonna kirjastajaid uurides hakkas silma tihe valdkondade, isikute ja organisatsioonide vaheline seotus. Ühed ja samad isikud olid aktiivselt tegevad mitmete seltside, ühisuste, ühingute, pankade ja omavalitsusasutuste juures.

1.12. Muud valdkonnad

Helme-Tõrva piirkonnas anti 1918–1940 välja neli nimetust raamatuid, mida eelkirjeldatud tegevusvaldkondade alla liigitada ei saa.

Henrik Juhankatti, õige nimega Hendrik Treufeldt, soovis oma raamatu „Inimkonna keelte tekkimine ja arenemine“ (1927) abil tutvustada avalikkusele uut keeleteooriat. Eraisikute **H. Junsi** ja **K. Tiiveli** 1935. aastal kirjastatud „Tõrva kalender 1936“ oli mahukaim ja sisukaim Tõrvas 1918–1940 väljaantud kalendrest, sisaldades peale kalendaariumi ja reklaamide Helme-Tõrva ajalugu ning vaatamisväärsusi tutvustava kirjatüki, aadresside nimestiku ja ümbruskonna tähtsamate tegelaste nimekirja koos sünnipäevadega. Tõrva gümnaasiumi juhataja ja aktiivse ühiskondliku elu tegelase **Madis Reisenbuki** koostatud taskuformaadis „Õpilase laulikut“ ilmus kaks trükki, esmatrükk 1925. aastal ja kordustrükk 1927. aastal.

2. SELTSIDE, ÜHISUSTE JA PANKADE TEGEVUS

2.1. Helme Laenu-Hoiu Ühisus. Helme Ühispank.

Helme Laenu-Hoiu Ühisuse, hilisema nimega Helme Ühispanga asutamise eeltööd algasid Helme Põllumeeste Seltsi ringkonnas 1903. aastal. Põhikiri kinnitati 25. veebruaril 1904. a. „Seega kuulus Ühispank esimeste ühistegeliste pankade hulka Eestis.“ Esimesel koosolekul valiti panga juhatusse A. Krimm, A. Erlemann ja A. Grünberg. Nõukogu esimeheks määrati Jaan Hendrikson, kes selles ametis töötas järjepidevalt vähemalt 1939. aastani. (Ülevaade Helme Ühispanga...1939, lk 3–4)

Leebiku põllumees ja veskiomanik **Jaan Hendrikson** sündis 1867. aastal Viljandimaal. Peale Viljandi alg- ja kreiskooli lõpetamist täiendas ta end iseõppimise teel. J. Hendrikson oli Helme Põllumeeste Seltsi esimees aastail 1902–1910. Ta asutas Leebiku Ühispiimatalituse ja hiljem selle koorejaamad Vana-Suislepas, Riidajas ja Lõvel. Ka oli J. Hendrikson põllumajandusliku keskühisuse Estonia asutajaid, revisjonikomisjoni esimees ning nõukogu abiesimees, samuti oli ta Eesti Seemnevilja Ühisuse ja Lõuna-Eesti Põllumeeste Keskse seltsi revisjonikomisjoni esimees. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 35–36)

Helme Laenu-Hoiu Ühisuse ümber koondus põllumehi, piima-, majandus- ja teisi põllumajandusühinguid, kuid ka isikuid teistelt aladelt, nagu majaomanikke, tööstureid ja kaupmehi. Helme Ühispank arenes üheks suuremaks ühispannaks Valgamaal. (Helme Ühispanga kalender... 1938, lk 32)

1928. aasta algul oli Helme Laenu-Hoiu Ühisusel liikmeid 331, juhatusse kuulusid Karl Tuvike, Herman Einbaum, Gustav Lemberg ja Peedu Siilak (vt lisa 2). Puhaskasu eelnenud majandusaasta eest oli üle 27 tuhande marga (Helme Laenu-Hoiu...1928, lk 6–7).

1934. aastal oli Helme Ühispanga juhatuse esimees Bernhard Säga, juhatusse kuulusid veel Karl Tuvike, Jüri Bergmann ja Vilhelm Bergmann. Nõukogu esimeheks oli Jaan Hendrikson. (Helme Ühispanga 1934. a. aruanne 1935, lk 10–11)

Peedu Siilak töötas Helme Ühispanga ametniku ja raamatupidajana. Ta sündis 1907. aastal Lõve vallas Valgamaal. Õppis Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas. Võttes osa Kaitseliidu tööst, oli ta Tõrva kompaniis jao- ja rühmapealik, juhatuse liige ja malevkonna adjutant. P. Siilak võttis aktiivselt osa seltskondlikust elust ja organisatsioonide tegevusest, sh oli ta Tõrva NMKÜ asutaja ja Tõrva Ühisgümnaasiumi vilistlaskogu juhatuse liige jm. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 220)

Kui aastal 1924 oli panga omakapitalide summa pisut üle 18 tuhande krooni, siis 1938. aasta seisuga olid need tõusnud 87,5 tuhande kroonini (Helme Ühispanga kalender... 1938, lk 32). Helme Ühispanga juhatusse kuulusid 1939. aasta algul esimehena Karl Tuvike, liikmetena Peedu Mahlapuu, J. Värk ja Kristjan Tuults. Liikmeid oli 1938. aasta lõpul 593 ning „puhtakasu jaotuse kava“ nägi ette 4521 krooni jagamist. (Helme Ühispanga 1938. a. aruanne 1939, lk 10).

Helme Ühispangal oli piirkonna arengus oluline roll. „Juba esimesed tegevusaastad näitasid kuivõrd tarvilik oli selle rahaasutuse ellukutsumine, sest tegevus näitas järjekindlalt tõusu kuni maailma sõja aastateni. Sel ajal oli Helme Ühispank ainsaks asutuseks ümbruskonnale, kes majanduselu jõukuse tõstmisel toetas tegevuskapitali muretsemisega mitmesuguste ühingute asutamisel ja käima panemisel. Helme Ühispanga otsesel toetusel on asutatud hulk rehepeksu- ja masinatarvitajate ühisusi. Samuti Helme ja Leebiku piimaühingud ja Helme Majanduse Ühisus, kui ainukesed ümbruskonna peale. Iseseisvuse saabudes algab uus ajajärk Helme Ühispanga tegevuses, sest aegade muutudes ja põhikirja muutmisega avanevad avaramad tegutsemise võimalused. Ümbruskonna majandus- ja kultuurielu tõstmisel on Helme Ühispank ka nüüd otsustavalt kaasa sammunud majandusliku külje kindlustamisel Tõrva Ühisgümnaasiumi, Helme Põllutöökooli ja teiste ühingute asutamisel – – “. (Helme Ühispanga kalender... 1936, lk 30-32)

Samas ei unustanud Helme Ühispanga juhatas ka panga enese seisukorra kindlustamist. „Juba 1911. aastal osteti [Tõrva – K. K.] kesklinna suur krunt 2 majaga, kuhu hiljem ehitati tarvilikud

aidad ja keldrid. 1936. aastal kasutas Helme Ühispank üht maja oma äritegevuseks, kuna teine oli väljaüüritud Helme Majanduse Ühisusele.“ (Helme Ühispanga kalender... 1936, lk 32) Järgnevatel aastatel koliti korduvalt ümber avaramatesse ruumidesse. Veebruaris 1938 otsustas peakoosolek ühel häälel kolmekordse moodsa pangamaja ehitamise. Ehitust alustati sama aasta maikuu ja sisse koliti juba detsembris. Maja esimesel korrusel oli Helme Majanduse Ühisuse ruumid, teisel korrusel panga ja kindlustusaktsiaseltsi Oma Tõrva-Valga peaesindus, kolmandal Helme Põllumeeste konvendi ja Ühistegeliku Kindlustusseltsi Eesti ruumid ning saal kaitseliidu jt seltskondlike organisatsioonide tarvis (vt lisa 3). Hoolimata maja ehitamisest olid suurenenud laenude ja hoiusummade protsendid, äriseisu tõus võrreldes eelnenud aastaga oli 19,4% ja „ülejääk“ e puhaskasum suurenes 9,5% võrra. „Usalduslik ja sõbralik koostöö klientidega on Helme Ühispangale kindlustanud 35. aasta tegevuse kestel laialdase usalduse ja poolehoidu – –.“ (Ülevaade Helme Ühispanga... 1939, lk 1-2)

Helme Ühispank tegi kõiki pangaoperatsioone: andis laenu, diskonteeris vekseid, võttis raha hoiule tähtajalisele ja jooksvale arvele, võttis sissenõudmiseks vekseid ja muid dokumente, toimetas rahaülekandeid, andis garantiisid kautsjoni ja muude hangete kindlustuseks, ostis ja müüs väärtpabereid, müüs Riigi Klassiloterii pileteid ja maksis välja võite. (Helme Ühispanga kalender... 1938, lk 32) „Raha laenatakse Helme Ühispangast ühesugustel tingimistel kõigile hääde kindlustuste vastu. Laenu kindlustuseks võetakse käemehi, obligatsioone, kulda, väärtuslikke asju, 4% asunduskapitali võlakirju j. t. pantlehti. Samuti saab laenu põllumajandusliku ja käsitööstusliku inventaari, kaupade ja teiste väärtuste pantimisel. – –.“ (Helme Ühispanga kalender... 1936, lk 31)

Helme Laenu-Hoiu Ühisus ja Helme Ühispank andsid aruandeid raamatuna välja kuuel korral. Helme Ühispanga kalendrid ilmus neli aastakäiku. Eriti mahukas oli 1939. aastal ilmunud Helme Ühispanga 1938. aasta aruanne, kui pangal täitus 35. tegevusaasta. Nimetatud aruandes esitati peale eelnenud aasta majandusnäitajate ka ülevaade Helme Ühispanga tegevusest ning esitati statistilised andmed panga kümne aasta tegevuse kohta. (Helme Ühispanga 1938. a. aruanne 1939)

Helme Ühispanga kalendrid olid kujunduselt kalendermärkmikud: avatud kalendri vasakpoolisel leheküljel kalendaarium, paremal leheküljel punktiirjoonestik märkuste jaoks. Kalendaariumi alla oli trükitud reklaamlause, nt „Ühispangandusel on suured teened meie majanduselu ülesehitamisel“ (Helme Ühispanga kalender...1936, lk 10). Lõpulehekülgedel olid kirjas üle

Eesti toimuvate laatade kuupäevad. Kalendrites sai peale panga reklaamimise ja tutvustamise esitada ka arvulisi aruandeid. Nii trükiti 1937. aasta kalendri kaane sisepoolele tabelina aastate 1926–1936 hoiusummad, laenud ja äriseisud (*Ibid*, esimene sisekaas).

Helme Laenu-Hoiu Ühisuse, hilisema **Helme Ühispanga aruannetes** ning **kalendrites** ilmunud arvandmete ja tekstide põhjal saab põhjaliku ülevaate nimetatud panga ajaloost ja arengust.

2.2. Helme Majanduse Ühisus

Helme Majanduse Ühisusest on välja kasvanud hilisem Tõrva Tarbijate Kooperatiiv ja sellest omakorda tänapäevalgi tegutsev Tõrva Tarbijate Ühistu.

Helme Majanduse-Ühisuse esimene „põhjuskiri“ registreeriti aastal 1910. „Helme Majanduse-Ühisus asutatakse seks otstarbeks, et oma liikmetele igasuguste tarbeasjade, põllutöö ja majapidamise tarberiistade ostmise ja müümise juures toeks olla, põllu ja aiatöö, karjakasvatuse ja kodukäsitöö saadusi müügile toimetada, neid ümber töötada ja majapidamise tarvitusi valmistada.“ (Salm 2001, lk 7–8)

Täiendatud ja taas kinnitatud Helme Majanduse Ühisuse põhikirjad anti välja 1922. ja 1927. aastal. Seltsid ja ühingud olid kohustatud end Eesti Vabariigi algusaastail ümber registreerima (Eichenbaum 1964, lk 120). Seda tegi ka Helme Majanduse Ühisus: 1922. aasta Helme Majanduse Ühisuse põhikirjas (1922, lk 1). ilmus vastav teade: „Viljandi-Pärnu Rahukogu tunnistab sellega, et Rahukogu otsuse järele 2. veebruaril 1920. a. Helme Majanduse Ühisus registreeritud – – on“. Majanduse ühisuse põhikiri parandati ja täiendati 1922. aasta oktoobris–detsembris peakoosoleku poolt ning kinnitati Tartu-Võru rahukohtu registriosakonnas (*Ibid*, lk 16).

Helme Majanduse Ühisuse 1922. aastal kinnitatud põhikirjaga oli sätestatud, milleks oli ühisusel „maks vaid seadusi tähelepanes ja sellekohase lubaga“, õigus. Helme Majanduse Ühisus võis kauba hoidmiseks ja müümiseks oma „ladusid, kontorisi, magasiinisid, agentuurisid“ asutada ja rentida ning „põllutöö-tehnilisi töökodasid kohaliku majapidamise saaduste ümbertöötamiseks avada“. Lisaks lubati lepinguid sõlmida ning „liikuvat ja liikumata varandust“ omada, müüa ning

rentida.“ (Helme Majanduse Ühisuse Põhjuskiri 1922, lk 1–2)

Ühisuse õigusi laiendati veelgi 1927. aastal kinnitatud põhikirjas: „Peale selle võib ühisus oma liikmetele mitmesuguste hariduslike ja abiandliste asutuste avamisega abiks olla, ja nimelt võib ühisus asutada: haigemajasid, sanatooriumisid, söögisaale, rahvamajasid, lugemistubasid, raamatukogusid, kinematograafe, laste suvekoloniisid j. n. e., korraldada ühistegelisi kursusi jaa ettelugemisi, kirjastada broshüüre, kui ka väljaanda omi ajalehti ja ajakirju“. (Helme Majanduse Ühisuse Põhikirj 1927, lk 3) Käesoleva töö kontekstis on oluline ühisuse õigus trükiseid kirjastada, mida ühisus ka tegi. Raamatukogude ja lugemistubade asutamise kohta andmed puuduvad.

Helme Majanduse Ühisusse kuulus 30. juunil 1923 aastal 297 liiget ning eelnenud äriaasta puhaskasu oli olnud 83 786 marka. Puhaskasu jaotati „tagavara kapitaaliks“ 20%, „ärikapitaaliks“ 20% ning liikmetele 10% . Ülejäänud kasumist enamik läks majaehituseks, kuid ei unustatud ka äriteenijate lisatasusid. Väiksemad summad, vastavalt 2 ja 1,5 tuhat marka, suunati langenud sõdurite haudade korrastamiseks ja Tõrva tuletõrjeseltsi toetuseks. (Helme Majanduse Ühisuse 1922/23 äriaasta aruanne 1923, lk 3)

Helme Majanduse Ühisuse juhatajaks oli aastail 1919–1926 õpetaja ja põllumees **Johann Põld**. J. Põld sündis 1873. aastal Leebiku vallas Valgamaal. Õpetajakutse omandas ta Viljandi linnakooli juures 1894. aastal, õpetajana töötas J. Põld enne esimest maailmasõda Lõve ja Hummuli vallakoolides. Aastail 1919–1914 oli J. Põld Helme-Tõrva haridusseltsi juhatuse liige. Veel võttis ta aktiivselt osa Helme Põllumeeste Seltsi, Helme Laenu-Hoiu Ühisuse jt kohalike seltside ja ühisuste tegevusest. (Eesti avalikud... 1932, lk 251–252)

Suurimaid tagasilööke Helme Majanduse Ühisuse tegevuses oli 1927.–1928. aastal, kui seisti suurte raskuste ees. Oli oht, et ühisus likvideeritakse. (Valgamaa... 1932, lk 98) Süüdlaseks peeti ühisuse ärijuhti, kes oli tekitanud suure puudujäägi. „Helme Majandusühisuse juhatus oli juba waremalt märganud ärijuhi V. Lehtmetsa laia elu. Talle anti mõista, et aeg on teenistusest lahkuda. Ka keelas juhatus temal iseseisvalt sisseostusid teha, millega ärijuht igakord ei arvestanud. Juhatus otsustas ärijuhti teenistusest lahti lasta ja kaupade ülelugemise toime panna.“ Revideerimisel tuli välja suur puudujääk, kuid ärijuht end süüdi ei tunnistanud. „Seepeale otsustas juhatus asjale seadusliku käigu anda. Telegrahwi teel telliti Walgast välja kriminaalpolitsei ametnik, kes juurdlusel toimetas ja ärijuhi süü kindlaks tegi. Ärijuht Lehtmets

toimetati Walka kindlasse kohta.“ (Kauba... 1928, lk 2)

Majanduse ühisus tuli madalseisust välja. Ajaleht „Helme Tõrva Elu“ kirjutas: „Juhatus pühendas kõik oma nõu ühisuse elustamiseks. Kõige pealt tehti korralik inventuur. Kõik kaubad hinnati ümber, mis enamalt olid sisse ostetud. Selle töö järele muutus ühisuse äriseis ja kaubad tegelikule elule vastavaks. Pääle selle vähendati äriteenijaid, palgati ametisse uus energiline ärijuht hr. Parts ja wiidi läbi teisi uuendusi.“ Majandusühisuse edu tõestuseks toodi samas ära 1928. ja 1929. aasta majandusnäitajate arvuline võrdlus. (Helme Majanduse Ühisus... 1929, lk 1)

Aastaks 1936, mil Majanduse Ühisusel täitus kahekümne viies tegevusaasta, oldi juba heal järjel. „Ettevõtte, milline kriisiaastal elas läbi tunduva languse, on juubeliajaks jõudnud katta kõik eelmiste aastate kahjud ja jõudnud täielikult jälle kindlale alusele“ Liikmetele suudeti maksta 8% osakasu ning hakati koguma omakapitale. (Helme Majanduse Ühisuse 25 a... 1936, lk 6)

Selleks ajaks oli ühisuse esimehena töötanud juba kümme aastat põllumees **Juhan Soots**. Helme vallas talupidajate peres 1877. aastal sündinud J. Soots oli oma isatalu peremees aastast 1900. Ta oli Helme Majanduse Ühisuse tegevuse taaselustaja ja esimees aastast 1926. Piirkonna ühissetevõtmistes aktiivse kaasalööjana oli ta ka üks Helme Piimaühingu asutajast ja esimees aastail 1911–1926. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 229)

Helme Majanduse Ühisuses avastati 1937. aastal jälle puudujäak, kuid põhjuseid pole teada. Appi tuli Eesti Tarbijate Keskühisus (ETK), kellega Helme majandusühisus sõlmis lepingu. Lepinguga sätestati, et ühisus on kohustatud ostma ETK-lt kaupu ja võtma ametisse ETK ettepanekute järgi töötajaid. Vastutasuks kandis ETK osa puudujäägist. Ühisuse juhatusse valiti tagasi endine esimees K. Raatma. (Salm 2001, lk 28)

Helme Majanduse Ühisuse juhatusse kuulus aastast 1936 **Kusta Raatma**. Põllumees K. Raatma, endise nimega Gustav Rosenberg, sündis Helme vallas 1883. aastal. K. Raatma töötas ajavahemikus 1902–1911 mitmetes mõisates üle Eesti valitseja ja valitseja abina. Isatalu hakkas ta pidama aastast 1911. K. Raatma oli tegev Helme Põllumeeste Seltsi juures, olles lühemat aega ka seltsi esimees. Samuti oli ta Helme Piimaühingu juhatuse ja revisjonikomisjoni liige. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 184)

Helme Majanduse Ühisus kosus peale ümberkorraldusi 1937. aastal jõudsalt. Liikmete arv tõusis 1938. aastal 142-lt 231-ni, kaubakäive oli üle 335 tuhande krooni ja puhaskasu 16 900 krooni (*Tõrvast* 1939, lk 9). Kui seni tegutseti ühes Helme Ühispanga majadest, siis uue kolmekordse pangahoone (vt lisa 3) valmimisel kolis majandusühisus selle esimesele korrusele (Ülevaade Helme Ühispanga...1939, lk 2).

Säilinud **Helme majandusühisuse aruanded** ja **põhikirjad** olid üheks andmeallikaks Hans Salmile, kelle raamat „Sünnipäevast tänapäeva: sada aastat ühistu leti taga“ (2001) käsitles põhjalikult ka Tõrva Tarbijate Kooperatiivi eelkäija Helme Majanduse Ühisuse ajalugu.

2.3. Helme Piimaühisus

Helme Piimaühisus asutati Helme Põllumeeste seltsi peakoosolekul. Piimaühisus alustas tegevust 1911. aastal. Asutajaliikmed olid Peedu Mahlapuu, juhatuse esimees Jaan Sakkis, Hendrik Hiiop, Ernst Habicht, Johan Kaigas, Gustav Einer, Gustav Loorberg, J. Kotilõim ja Hendrik Rosenberg. Liikmeid oli juba esimesel aastal 29. (Helme Piimaühisus... 1936, lk 5) Koguteose „Valgamaa“ (1932, lk 299) põhjal oli Helme Piimaühisus suuremaid kogu Eestis.

Helme Piimaühisus arenes algaastail kiiresti. Tegevust alustati üüritud majas, kuid laenurahade toel valmis peagi oma maja. Esimene või saadeti Peterburi müügile juba 1912. aasta sügisel. Aastal 1915 algas laienemine. Kärstna Naistemäe tallu rajati ühisuse poolt koorejaam, mida nimetati esimeseks Eestis (Helme Piimaühisus... 1936, lk 6-7).

Esimese maailmasõja ajal Helme Piimaühisuse tegevus soikus. Kuna enamlaste võimu ajal rüüstati meiereid ning valitsuse kohalikkude esindajate korraldusel nõuti piimasaaduste üleandmist riigile, siis tuli tööstus ajutiselt seisma panna. „Enamlaste võimumehed nõudsid kategooriliselt edasitöötamist, kuid juhatus kasutas head nõu ja ning tunnistas 'protokollil põhjal' võimasina hammasratta katkiläinuks, mis viidi, mehhaanikatöökoja asemel ühisuse liikme Juhani Sootsi poole 'parandusele', kuni olukord muutub.“ (*Ibid*, lk 7)

Helme Piimaühisuse tegevus normaliseerus alles peale Vabadussõja lõppu 1922. aastal. Peagi alustati ümbruskonna valdadesse koorejaamade rajamisega, mida „tungivalt nõuti kohaliku rahva poolt“. Aastatel 1925-1927 asutati Koorküla, Patküla, Karjatnurme, Holdre, Hummul, Kärstna,

Jõgeveste, Helme ja Taagepera koorejaamad. „Üldise majanduse- ja piimatõusu tagajärjel“ alustas ühisus 1925. aastal peameierei juures tööstusruumide laiendamist, ehitades juurde võimasina- ja kontoriruumi ning või- ja jääkeldri. Meierei teisele korrusele ehitati meistri korter. „– – Kogu tööstuse sisseseade uuendati samal ajal 3000. ltr tunnis – piima läbitöötamisvõimeliste masinatega, ning uueks jõumasinaks seati üles 24 HP jõuline katel“. Ajavahemikus 1928–1935 osteti juurde veel Lõve Piimaühingu koorejaam ja Hummuli Piimaühisuse meierei. (*Ibid*, lk 7-9)

Ühisusele kokkutoodud piim töötati peamiselt ümber eksportvõiks, mis saadeti välisurule. Piimasaadustega varustati Tõrva linna ja ümbruskonna elanikke ning Taagepera sanatooriumi. Aastaks 1936 oli ühisuse viimaste aastate keskmine piimatoodang päevas koos koorejaamadega suvekuudel 20–25 tuhat kg, talvekuudel 12–13 tuhat kg. Aastas töödeldi ümmarguselt 4 500 000 kg piima, millest tehti 180 000 kg. võid Ühisusel oli aastal 1936 piimatootjaid 735 ning piimatoodangult oldi neljandal kohal Eesti piimatalituste hulgas. (*Ibid*, 1936, lk 11)

Raamatus „Helme Piimaühisus 25-a.“ kirjeldatu põhjal oli ühisuse majanduslik seisukord hea. Laenu võeti 1925. aastal, kuid see tasuti mõne aastaga. „Praegusel 25 a. juubelimomendil puht võlga ühisusel pole. Küll aga on olemas aastate jooksul kogutud ümmarguselt 160.000 kroonine puhas varandus kapitalide näol, mis paigutatud ühisuse ehitustesse ja tööstustesse, kusjuures kogu 25 a. kestel ühisus on annetanud mitmesugustele heategevatele seltsidele ja asutustele – –, peale selle maksnud liigetele [!] osamaksude pealt iga aasta 8% kasu.“ (*Ibid*, lk 15-16)

Aastail 1930–1934 oli Helme Piimaühingu juhatajaks üks selle asutajaliikmeid – **Peedu Mahlapuu**. P. Mahlapuu sündis aastal 1882. Ta õppis põllumajandust Venemaal Nekrassovi põllutöökoolis, mille lõpetas 1902. aastal. P. Mahlapuu võttis vabatahtlikuna osa Eesti Vabadussõjast. P. Mahlapuu oli ka Helme Ühispanga nõukogu liige aastail 1922–1936 ja ühtlasi ka selle panga abiesimees aastail 1925–1936. (Lõuna-Eesti...1938, lk 303)

Koorejaamu oli Helme Piimaühisusel 1936. aastal seitse: Hummuli, Lõve, Patküla, Koorküla, Holdre, Sanatooriumi ja Karjatnurme. (Helme Piimaühisus... 1936, lk 14) Piimaühingu juhatusse kuulusid esimees Aleksander Roosson, kirjatoimetaja Eduard Vister ja kassapidaja Juhan Schinmann. (*Ibid*, lk 3)

Aleksander Roosson asus Helme Piimaühingut juhatama aastast 1934. A. Roosson sündis 1897. aastal Tarvastu vallas Viljandimaal, lõpetas 1917 Tartus H. Treffneri gümnaasiumi ning õppis

aastail 1921–1930 Tartu ülikooli õigus- ning arstiteaduskondades. Ta võttis vabatahtlikuna osa Eesti Vabadussõjast. Aastal 1920 hakkas A. Roosson pidama Patküla valla Soka talu. Võttes aktiivselt osa mitmete organisatsioonide tööst, oli A. Roosson OÜ Võiekспорт revisjonikomisjoni esimees, Helme Majandusühisuse revisjonikomisjoni liige jm. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 200)

Juhan Schinmann (eestistatult Ennuse) oli Helme Piimaühisuse kirjatoimetaja aastail 1931–1934, hiljem laekur. J. Schinmann sündis Valgamaal Lõve vallas aastal 1900. Helme kihelkonnakooli lõpetas ta aastal 1915, peale seda õppis eraviisiliselt raamatupidamist. Võttis osa Vabadussõjast. J. Schinmann oli põllumajandusliku keskuühisuse „Estonia“ nõukogu liige aastail 1935–1936, Helme Põllumeeste Seltsi kirjatoimetaja pikemat aega, Lõve Rahvaraamatukogu Seltsi asutaja jm. Aastast 1937. oli J. Schinmann Helme evangeelse luteri koguduse kirikunõukogu liige ja Eesti Tuletõrje Valgamaa brigaadi Tõrva pealiku abi. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 22)

Piimaühisuse juhatusse kuulusid Aleksander Roosson, Eduard Vister ja J. Schinmann ka 1940. aastal. Ühisusega oli liitunud (liidetud?) üks koorejaam Jõgevestes, kuid 1939. aastal oli piimaühingul ilmnenuid mõningaid tagasilööke. Põuase suve tõttu oli piimatoodang langenud eelnenud aastaga võrreldes 3,3%. Põllutöoministeeriumi kehtestatud nõuete kohaselt oli piimaühisus 1939. aastal kaasajastanud piima pastöriseerimisseadmeid, mistõttu aasta lõpuks oli ühisuse võlasumma peaaegu 23% varade väärtusest. Peameiereisse muretseti uus koorelahutaja. Põlluministeerium nõudis ka mehhaanilisi jahutusseadmete soetamist, kuid ühisuse juhatus arvas, et ilma madalaprotsendilise laenuvõimaluseta ei ole see võimalik. (*Ülevaade ühisuse...* 1940, lk 2–3)

Säilinud **Helme Piimaühisuse aruanded** aastatest 1918–1940 aitavad jälgida ettevõtte arengut ja annavad informatsiooni juhatuse liikmete jms kohta. Põhjaliku fotodega illustreeritud ülevaate Helme Piimaühingu tegevusest 25 aasta vältel saab juubelitrukise „Helme Piimaühisus 25-a“ vahendusel (vt lisa 4).

2.4. Helme Põllumeeste Selts

Aastal 1932 kirjutati: „Et põllumeeste seltside endine laialdane tegevusala on nüüd jagunenud eri seltside vahel, siis ei leia enamik põllumeeste seltse enam õiget tegevust ja püsib sageli ainult veel nimepidi. Seda ei või aga öelda Helme põllumeeste seltsist, mis avaldab jätkuvalt elavat tegevust.“ (Valgamaa... 1932, lk 103)

Helme Põllumeeste Selts alustas oma tegevust 1896. aasta esimesel poolel, olles üks vanimaid ja tähtsamaid kohalikke organisatsioone (Tuvike 1931, lk 7). Seltsi asutajatena kirjutas alla 25 isikut. Neist tuntumad olid mõisnik Harald von Stryk, Hendrik Rosenberg, Jüri Mahlapuu, Jüri Hansson, Hendrik Hiiop, Andres Kukk ja Ado Kaat (Устав... 1896, lk 31). Karl Tuvike (1931, lk 7) märgib põllumeeste seltsi 35. juubeli puhul neist ära Ado Kaadi, kes tema sõnul ainsana on asutajaliikmeist jäänud „truiks ja seltsile ustavaiks poolehoidjaiks“.

Õpetaja **Ado Kaat** sündis 1867. aastal Helme vallas. Õpetajakutse omandas ta Tartu õpetajate seminaris, peale seda töötas õpetajana Helme vallakoolis 1887–1895. Aastail 1895–1900 oli A. Kaat Lõve vallakooli juhataja, aastail 1900–1928 juhatas ta Helme vallakooli. Ado Kaat asutas Helmesse aastal 1890 alalise laulukoori, millest kujunes Helme Laulu ja Mängu Selts, hiljem Helme-Tõrva Haridusselts. Asutajaliige ja aktiivne kaasalööja oli A. Kaat peale eelnimetatud seltside veel Helme Laenu-Hoiu Ühisuse, Helme Lugemisringi, Helme-Tõrva haridusseltsi raamatukogu, Tõrva reaalgümnaasiumi Toetamise Seltsi, Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Ühingu, Helme Õpetajate Ühingu ja Helme Tööstuse-Kaubanduse Ühisuse tegevuses. Lisaks võttis A. Kaat osa Helme Piimaühingu jt kohalike organisatsioonide tööst. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 295–296)

Helme Põllumeeste Seltsi eesmärgiks oli „Helme kihelkonnas, Wiljandi kreisis, maapidamise külge puutuwaid töösid ja käsitöösid edendada ja parandada.“ Selle eesmärgi täitmiseks pidas selts vajalikuks organiseerida koosolekuid, „arupidamiseks oma tegevuse ja asjade küsimuste üle“. Selts andis oma liikmetele nõu „kõige kasulikuma maapidamise ja käsitöö produktide müümise ja pruukimise ja selle maakoha kõige kasulikumate wiljatõugude ja muu taimede laiali laotamise üle“ ning aitas „paremaid wiljaseemneid, tööriistu ja elajaid laiali laotada, wäljanäituste abil ja nende muretsemise kergendamise teel“. Oluliseks peeti ka rahva harimist – selts nägi ette ühe tegevusena raamatute jaotamist „maapidamise üle laiali“ ning anda, „kui võimalik ise ajalehti wälja.“ Selts kavatses pidada „awalikke läbirääkimisi maapidamise

küsimuste üle“ ja välja anda „auhindasid tööde eest maapidamistes“. Seltsil pidi olema oma „raamatu ja asjade kogu“. Olulise ülesandena nähti tulevikus ette, et selts avab „ühe eeskujuliku põllutöö kooli.“ (Устав ...1896, lk 19-20)

Juba esimesel aastal oli seltsil 117 liiget. „Põllumeeste selts sai oma koosolekute, kursuste, näituste jne tõttu ümbruskonnale keskkohaks, kus ka mitmed kasulikud algatused ja ettevõtted sündisid. Nii said seltsi koosolekutelt tõuke ellutõusmiseks: Helme Laenu Hoiu Ühisus, Helme Majand. Ühisus, Helme Piimaühisus, hulk rehepeksu ja masinatarvitajate ühisusi jne. Suurt ja otsustavat tõuget andsid need põllumeeste seltsi koosolekud ka ümbruskonna põllumajanduslisele elule. Kui jälgida seltsi endisi protokolle, siis leiame, et pea igal koosolekul on esinetud ergutavate ja selgitavate kõnedega. – – Õhutati kunstväetiste tarvitamist. Selts ise muretses mitme aasta jooksul oma liigetele [!] põllurammu jne. Elavalt õhutati ka uuemate põllutööriistade ja masinate tarvet. Juba aastate eest kutsuti ellu seemnepuhastuse punkt – – .“ (Tuvike 1931, lk 7)

Helme Põllumeeste Seltsi põhikirjas oli ühe seltsi tegevusena kirjas näituste organiseerimine, mis andis korraldajaile ka mõningat sissetulekut. Selts kogus raha liikmemaksudena, kuid ette nähti ka tulusid, mis laekusid näitustest jt ettevõtmistest. (Устав... 1896, lk 30)

Näitusi toetasid rahaliselt ka mitmed asutused. Põllumeeste seltsi 30. aasta juubelinäituse auhinnafondi heaks 1926. aastal vabastas Tõrva alevivolikogu ürituse lõbustusmaksust, Põllutööministeerium toetas 21 tuhande margaga, Helme Piimaühisus andis 10 tuhat, Helme Laenu-Hoiu Ühisus 7,5 tuhat, Leebiku Ühispank 5 tuhat ja Tõrva Ühispank 3 tuhat marka. (Helme Põllumeeste selts... 1926, lk 2)

Helme põllumeeste selts omas Tõrvas Pika ja Seltsi tänava nurgal suure krundi, millele oli ehitatud suur ait. Aita kasutati näituste korraldamiseks, suvel pidusaaliks ja koosolekute korraldamiseks. Aias olid näituste puhuks loomade lahtrid ehitatud. Samas asus laulupäevade jaoks kõlakoda. (Eichenbaum 1964, lk 197)

Ajalehes “Helme-Tõrva Elu“ kirjutati 1928. aastal: “Näitustega on Helme põllumeeste selts juba ammu enne ilmasõda tegemist teinud, kui sel ajal olid nad siiski veel kaunis ühekülgsed ja olid peamiselt loomade näitused, kus Helme laada eelpäeval põllumeeste seltsi praegusel platsil loomade ja hobuste waatusi toime pandi ning auhindu anti. – – Ilmasõda tõi näituste

korraldamisele pikema waheaja ja alles 1924. aastal korraldati Tõrwas maakondline näitus, nüüd juba Eesti ajal ja oma põllutööministeeriumi poolt väljatöötatud juhtnõoride järele. See oli Helmele ja Tõrwale suursündmus. Rahwaliikumine oli siinsele ümbrusele ennenägemata suur ja rahwa meeleolu oli väga hea. Sõja ajal oli näituse plats korratusse olekusse jäänud ja põllumeeste selts tegi suuri jõupingutusi, ning seadis platsi korda. – – Eriti oli kari sellel näitusel kõvasti esitatud – – .Järgmine näitus peeti ära 1926. a. – – Erinumbrina toodi välja sel korral juurwili ja peab ütleva, et oli tõesti juurwiljade paraad, sest väljapanekuid oli enam kui 40 väljapanijailt.“ (A. R. 1928, lk 7)

Helme Põllumeeste seltsi poolt 1928. aasta septembris korraldatud maakondlik näitus kestis kolm päeva ja väljapanekuid oli sellel üle 260, peamiselt looma- ja taimikasvatuse alalt. Lisaks korraldati mitmeid „tegelike tööde wõistlusi – lüpsi-, künni-, ja kraawikaewamise alal“. Ei puudunud ka mitmekülgne kultuuriprogramm – lisaks korduvalt näituseplatsil üles astuvale orkestrile korraldati laupäeva õhtul tuletõrjeseltsi majas kontsert-ball ja pühapäeval sai vaadata operetti „Lõbus talupoeg“. (Täna... 1928, lk 3).

Näituse korraldajad olid Helme Põllutöökooli ja Helme Põllumeeste Seltsiga tihedalt seotud isikud. Juubelinäituse juhatusse aastal 1931 kuulusid näituse ja põllumeeste seltsi esimees Johan Hanson, liikmetena Johan Tuvike, Bernhard Säga, Juhan Schinmann ja Oskar Treimann. Oma tööloõigu eest vastutama olid määratud kassatoimkond, kontrolli ja korrapidamise toimkond, auhindajad, pidutoimkond, loomaarst ja pildistaja. Juhatus, sekretariaat ja kassatoimkond kandsid sini-must-valgeid rinnamärke, korrapidajad punaseid. (Helme Põllumeeste Seltsi... 1931, lk 17)

Põllumees **Johan Hanson** sündis 1878. aastal Helme vallas. Lõpetanud H. Treffneri gümnaasiumi Tartus, õppis ta põllupidamist Urvaste mõisas ja seejärel töötas aastail 1898–1918 mitmetes mõisates valitsejana. Helme Põllumeeste Seltsi esimees oli J. Hanson aastast 1923. Ta oli ka üks Helme põllutöökooli asutajaid ja Helme Majanduse Ühisuse revisjonikomisjoni esimees. (Eesti avalikud... 1932, lk 49)

Õpetaja **Johan Tuvike**, oli Helme Põllumeeste seltsi juhatuse liige 1933. aastast. Ta sündis 1897. aastal Tartumaal. Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonna lõpetas ta 1934. aastal. Seejärel töötas J. Tuvike põllumajandusnõuandjana Valgamaal ning õpetajana Polli põllutöökoolis. Helme põllutöökooli õpetaja ametisse asus ta aastal 1932. Samuti oli ta

Kaitseliidu Valgamaa malevkonna Helme-Patküla kompanii pealik. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 254)

Septembrikuus 1931 toimunud näitusel oli 21 osakonda: maaparandus; seemne- ja sordiviljakasvatus; põldtaimekasvatus; heinakasvatus; aiandus; hobused; veised; seakasvatus; lambad; sulg- ja väikeloomad; mesindus; kalandus; põllutööriistad ja –masinad; hooned-ehitised ja sisseseeded; põllumajandussaaduste ümbertöötamine ja väljaveo kaubad; naiskäsitöö; meeskäsitöö; mitmesugune tööstus; põllumajanduslik raamatupidamine, teaduslikud uurimused ning katsed; põllumajapidamised; võistlused- lüpsmine ja loomade puhastamine. (Helme Põllumeeste Seltsi...1931, lk 18–19) Ka kultuuriprogramm oli tihe – muusikalisi etteasteid jagus kõigisse näitusepäevadesse, lisaks etendati pühapäeva õhtul tuletõrjeseltsi saalis operetti „Lõbus talupoeg“, millele järgnes tantsuõhtu. (*Ibid*, lk 19–20)

Kahel septembrikuu päeval toimunud 1934. aasta näituse juhatusse kuulusid Johan Hanson, Bernhard Säga, Johan Tuvike ja Juhan Schinmann. Osakondi seekord 16, võisteldi 212 väljapanekuga. Mõnede osakondade nimetused olid võrreldes 1931. a näitusega muudetud, mõned osakonnad liidetud, nt aiandus ja mesindus. (Helme Põllumeeste Seltsi ... 1934, lk 17–21) Ehkki osakondi ja väljapanekuid oli mõnevõrra vähem kui eelmistel näitustel, ei peetud seda veel läbikukkumiseks. Näitust külastas umbes 3000 inimest. „Võrreldes möödunud näitustega, mis küll ehk väljapanekute arvult suuremad, oli tänavune näitus oma väljapanekute kvaliteedilt palju parem eelmistest.“ (Õnnestunud... 1934, lk 3)

Helme Põllumeeste Seltsi näituste väljapanekud võistlesid nii üldarvestuses kui ka oma kategoorias. Parimaile anti välja diplomid „aurahade pääle.“ Kõrgeimaks auhinnaks oli „diplom suure kuldauraha pääle“, veel määrati kaks esimest, kaks teist ja kaks kolmandat auhinda, vastavalt siis sai võitja diplomi kas kuld, hõbe või pronksauraha või kiitusekirja. Peale selle anti välja rahalisi autasusid ja „ergutussumme ja väärtasju“. (Helme Põllumeeste Seltsi... 1936, lk 13)

Helme Põllumeeste Seltsi ja Helme maanaiste seltside näitus 1939. aastal vältas kaks päeva. Näituse nimekirjas oli väljapanekuid 244 (Helme Põllumeeste seltsi ja... 1939, lk 46). „Laupäewal ja pühapäewal toimunud Helme Põllumeeste Seltsi põllumajanduslik ja Helme Maanaiste Seltside kodumajanduse erinäitus möödus suure külaliste hulga osawõtul. – Kui näituse esimene päew kujunes küllastajate poolest hõredaks ja kandis weel korraldamise ilmet,

siis seda suurejoonelisemaks kujunes näituse pühapäew, mil seda külastas üle 3000-ne inimene, kusjuures külastajate hulk ei piirdunud üksnes kohalikkude elanikkudega, vaid neid wiibis ohtrasti kohapeal ka Tartust, Wiljandist ja Walgast.“ Suurima tähelepanu osaliseks külastajate poolt saigi kodumajanduse erinäitus, tõmbenumbriks kujunes ka Helme Majandusühisuse ETK toodete väljapanek. Teisel näitusepäeval viidi läbi maanaiste seltsi poolt korraldatud ketrusvõistlus ja aktus. Kõrgemad auhinnad 1939. aastal said Helme Majandusühisus ETK toodete väljapaneku ja Vennad Tauts Lanž masinate kollektsiooni eest. Kodumajanduse erinäitusel krooniti esimese auhinnaga Helme maanaiste seltside ühisväljapanekud nii käsitöö, toitlustamise, hoidistamise kui muu kodumajanduse alal. (Tõrva näitus... 1939, lk 3)

Helme Põllumeeste Seltsi **näituste nimekirju** (vt lisa 5) on säilinud viis: aastatest 1924, 1931, 1934, 1936 ja 1939. Ajakirjanduses ilmunu põhjal on teada, et näitused toimusid ka 1926. ja 1928. aastal (A. R. 1928, lk 7) Näituste nimekirjad sisaldasid peale väljapanekute loetelu ka juhatuse sekretariaadi ja osakondade juhatuste liikmete nimesid, näituse päevakorda, platside- ja piletihindu ning muud vajalikku teavet näitusest osavõtjale või külastajale. Nimekirjade mahust suure osa võtsid enese alla reklaamid, mis aitasid tasa saada väljaande trükikuluseid. Helme Põllumeeste Seltsi poolt korraldatud näituste kohta leiab informatsiooni ka aastail 1918–1940 ilmunud ajalehtedest. Kõige põhjalikuma teabe konkreetse näituse kohta leiab siiski raamatuna ilmunud näituse nimekirjast.

2.5. Helme-Tõrva Hariduse Selts

Helme-Tõrva Hariduse Selts asutati 1908. aastal ning ta kasvas välja 1896. aastal asutatud Helme Laulu-Mängu seltsist. Laulu-Mängu seltsi varandused ja liikmeskond läksid üle loodud uuele seltsile. (Eichenbaum 1964, lk 47)

Helme-Tõrva Hariduse seltsi eesmärgiks oli hariduse levitamine, rahva kõlbelise ja kehalise edendamise eest hoolitsemine ja karskuse edendamine. Seltsi tegevuspiirkonnaks oli Helme kihelkond. Oma eesmärkide saavutamiseks oli seltsil õigus üleüldiste seaduste põhjal avada õppeasutusi, kursuseid, raamatukogusid, lugemistubasid ja lasteaedu, korraldada muusika- ja kirjandusõhtuid, näitemänge, väljasõite, maskeraade, tantsuõhtuid, loteriisid, laulu-, laste- ja rahvapidusid. Seltsil oli õigus kehtivaid seadusi arvestades levitada raamatuid, brošüüre ja ajalehti ning avada teemaju ja einelaudu. Helme-Tõrva Hariduse Selts tegutses järjepidevalt,

pidades igal aastal täiskogu ja juhatuse ning komisjonide koosolekuid. Selts pidas teemaja ja lasteaeda ning asutas raamatukogu. Kogu tegevuse aja oli seltsil segakoor, lisaks tegutsesid seltsi juures meeskoor ja näitering. Helme-Tõrva Hariduse Seltsi esimeheks kuni I Maailmasõjani oli A. Krimm. Aastail 1913–1919 juhtis seltsi tegevust Tõrva Algkooli juhataja Hans Linsi. 1920. aastast kuni alates kuni seltsi likvideerimiseni 1940. aastal oli seltsi esimeheks Karl Tuvike, kirjatoimetajaks Jüri Hansson ja kassapidajaks Andres Eichenbaum. Helme Tõrva Hariduse Selts likvideeriti 1940. aastal. (Eichenbaum 1964, lk 47–48)

Helme koguduse köster-organist **Karl Tuvike** sündis 1892. aastal Tartumaal. Aastal 1915 lõpetas ta R. Grivingi muusikakooli organisti kutsega, asudes tööle Helme koguduse köstrina ning Helme kihelkonnakooli õpetajana. Karl Tuvike oli Tõrva reaalgümnaasiumi õpetaja aastail 1918–1923 ning Helme Põllumeeste seltsi, Helme Majanduse Ühisuse, Helme Laenu-Hoiu Ühisuse, Helme Tööstusühisuse ja Tõrva Noorte Meeste Kristliku Ühenduse juhatuse liige. Ka oli K. Tuvike Helme Laenu-Hoiu Ühisuse juhatuse esimees, 1922. aastast Tõrva Seltside liidu esimees, Helme-Tõrva langenud sõdurite mälestussamba komitee esimees ja Kaitseliidu Helme malevkonna pealik 1927. aastast. (Lõuna-Eesti...1938, lk 254–255) K. Tuvike oli Tõrvas 1927–1930 ilmunud ajalehe „Helme-Tõrva Elu“ vastutav toimetaja (ESTER Tallinn). Laulupäevade ja kontsertide üldjuhina seisis Karl Tuvike kooride ees nii Helme kihelkonnas kui kaugemalgi: Võrus, Valgas, Viljandis ja mujal. Samuti esines K. Tuvike soololauljana ning komponeeris ise nii vaimulikke kui ilmalikke soolo- ja koorilaule. (Eichenbaum 1964, lk 61–62)

Ajaleht „Helme-Tõrva Elu“ andis oma toimetajale Karl Tuvikesele huvitava iseloomustuse: „Tartlane. Kuid päris ümberrahwustatud kesamulgiks. Õige amet on kõigil teada. [Köster – K. K.] Muidu: laulab, mängib, juhatab laulu, kirjutab lehte ja kõiksugu protokolle. Mängib: orelit, klaverit, wiilut, citert, kannelt ja ka harmoonikat. Gittaret ei salli. Pasunat puhkuda ei oska. – – Kõige õnnelikum on ta siiski laulukoori ees. Poliitikast ei pea lugu. Teeb poliitikat häda sunnil, kus ta liider ja partei kõik kokku. Põllumees ei ole. Rikkaks ka millaski ei saa. Miljoni rikkuseks ei pea, 560 miljoni küll. Lubab siis Helme kirikusse ehitada suure oreli ja ahjud, kui mõni ‘onu’ Ameerikas sureb ja miljonid temale pärandab. Pangast annab praegu raha igale, kellel kanged griandid. Kaitseliitlane. Näeb halvasti. Käib alati prilles. Tahab hirmsasti ehitada. Nüüd ehitab mälestussammast ja saab kiruda. Muidu hea inimene. Wiha ei pea. Kui aga mõni ta wihale ajab, siis wiskab tuld. Ütleb otse näo sisse tõtt ja seljataga ei räägi. Tuleb alati lubatud tunnil kui keegi teda kinni ei pea. Ootab tihti lauljaid ja surnumatjaid. Läheb kurjaks, kui kellaega ei peeta. – – On lehe wastutav toimetaja. Selle eest palka ei saa, kuid saab ta küll tasuks seda, et kirutakse

seljataga teda, kui lehes on mõnda puudutatud.“ (Mõned... 1928, lk 2)

Õpetaja **Jüri Hansson** kuulus Helme-Tõrva Haridusseltsi juhatusse aastast 1920, tegutsedes ka seltsi raamatukogu juhatajana ning juhendades seltsi poolt korraldatud üldhariduslikke ja näitekunsti kursusi. J. Hansson sündis aastal 1888 Holdre vallas. Õpetajakutse omandas ta 1918. aastal Valga linnakooli kursuste lõpetamisel. Enne Tõrva asumist töötas J. Hansson õpetajana Peterburgis, Taageperas, Vana-Vändras ja Tarvastus. Vabadussõja lõpul oli ta kaitseliidu Viljandi malevkonna ülem. Tõrva I Algkooli asus ta õpetajana tööle 1919. aastal ning oli aastail 1920–1930 sama kooli juhataja. Patküla algkooli õpetajana töötas J. Hansson 1923. aastast. Peterburgis Eesti Seltsi liikmena ja ka oma hilisemates teenistuskohades võttis J. Hansson aktiivselt ja juhtivalt osa seltskondlikust elust, esinedes kõnedega ja töötades „rahvusliku vaimu ja meelsuse süvendajana oma ümbruskonnas“. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 292)

J. Hansson asutas ja juhatas laulukoore, tegutses näitleja ja lavastajana ning saavutas tunnustuse ka lastekoorijuhi ja lastenäidendite lavastajana. J. Hansson oli laste- ja noortepidude korraldajaks ja üldjuhiks Helmes. Ta laulis Helme-Tõrva Haridusseltsi segakooris ja meeskooris, olles meeskoori juhatuse liige ja abikooriguht. Ka kuulus J. Hansson Helme Majanduse Ühisuse ja Helme Seltside liidu juhatusse. (*Ibid*, lk 292)

Helme-Tõrva Haridusseltsi juures tegutses segakoor seltsi asutamisest peale. Karl Tuvike sai koori dirigendiks 1915. aastal. Kui segakoori meesliikmed soovisid laulda meeskooris, loodi neist 1934. aasta talvel K. Tuvikese juhtimisel meeskoor. Koori kuulus 36 lauljat, proovid toimusid Tõrvas Patküla algkoolimaja ruumides. Juriidilise üksusena meeskoor registreeritud polnud. (Eichenbaum 1964, lk 73)

Haridusseltsi meeskoor võttis osa ülemaalistest meestelaulu päevadest 1935. aastal Haapsalus ja 1936. aastal Tallinnas (*Ibid*, lk 43). Repertuaari kuulusid nii ilmalikud kui vaimulikud laulud, sageli esineti Tõrva tuletõrjemaja saalis ja Helme kirikus ning võeti osa maakondlikest laulupäevadest. XI üldlaulupeole 1938. aastal sõitis Helme-Tõrva Haridusseltsi meeskoor 36 lauljaga. (*Ibid*, lk 74)

Helme-Tõrva Haridusseltsi meeskoor (vt lisa 6) tähistas oma esimest aastapäeva Patküla valla algkoolimajas 24. märtsil 1935. aastal. Selleks puhuks lasti trükkida 7-leheküljeline **kontserdi kava**. Aastapäeval tuli esitamisele 13 laulu, neist nii mõnedki olid tuntud koorilaulud – A. Lätte

„Kuldrannake“, A. Kunileiu „Sind surmani“ L. Koidula sõnadele, K. A. Hermannini „Munamäel“. Kontserdikavva trükiti ka laulude sõnad. (Helme-Tõrva Haridusseltsi...1935) Ehk oodati publikut meeskooriga kaasa laulma või olid sõnad abiks esinejatele?

Helme-Tõrva Hariduse Seltsi meeskoori kavast saab teavet, kus ja millal aastapäeva kontsert toimus ning mis laulud tulid esitusele. Haridusseltsi ja meeskoori enese, nende loomise, arengu, tegevuse, juhatuse, liikmeskonna jms kohta informatsiooni saamiseks tuleb kasutada teisi allikaid.

2.6. Noorte Meeste Kristlik Ühing

Noorte Meeste Kristliku Ühingu liikumine sai alguse 1844. a. Inglismaal Georg Williamsi algatusel, kes kujundas oma sõpradest noormeeste ringi, mille nimeks valiti NMKÜ. Ettevõtmine laienes üle Inglismaa ja üle terve maailma. 30ndate aastate algul oli NMKÜ levinud 56 rahva hulka ja liikmeskonna arv oli üle kahe miljoni. Eestisse jõudis ühingu tegevus 19. saj lõpul. (Noorte... 1934, lk 4)

Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing asutati 18. mail 1930. aastal Patküla vallamajas Tõrva tuntud seltskonnategelaste osavõtul. Asutajaliikmete seas olid tegelane Tallinna NMKÜ-st, algkooli õpetaja Voldemar Grimm, linnavalituse liige G. Näks, Peedu Siilak Helme Ühispingast, Tallinna NMKÜ juhataja ameeriklane mr Gott, köster Karl Tuvike, doktor Tõnis Bergmann, Artur Priimets, koolijuhataja Madis Reisenbuk, Peeter Luik, Jaan Sakkis, Tõrva gümnaasiumi usuõpetaja Artur Täht ja Andres Eichenbaum, „kelle algatusel väljasõit asutamiseks toimus“. (Eichenbaum 1975, lk 30)

Tõrva NMKÜ asutaja ja sekretär **Andres Eichenbaum** sündis 1898. aastal Riidaja vallas Viljandimaal. Ta lõpetas 1916. aastal Kärstna ministeeriumikooli kursuse, peale mida täiendas end pidevalt iseõppimise teel ja sooritas vallasekretäri kutseksami 1923. aastal. (Salm jt 2007, lk 112) A. Eichenbaum töötas Patküla vallasekretärina aastast 1919. Võttes aktiivselt osa seltskondlike jt organisatsioonide tegevusest, oli ta Helme-Tõrva haridusseltsi laekur ja seltsi meeskoori liige, Tõrva Ühispinga asutaja ja revisjonikomisjoni liige, Patküla valla avaliku raamatukogu asutajaid ja juhataja aastast 1924, Tõrva linnavolinik aastail 1927–1934 jm.

(Lõuna-Eesti... 1938, lk 18) Pensionipõlves pühendus A. Eichenbaum kodulooliste materjalide ja mälestuste kogumisele ning süstematiseerimisele (Salm jt 2007, lk 112). Tema koostatud albumid ja käsikirjad Helme koduloomuuseumi kogudes on andmeallikaks paljudele uurijatele.

Tõrva NMKÜ-le andis ruumid kooskäimiseks ja töötamiseks Tõrva linnavalitsus oma majas Turu tänaval. Tõrvas toimus mitu ülemaalist NMKÜ suvelaagrit ja Baltimaade NMKÜ suvekool. Arvukalt korraldati kontsertjumalateenistusi. (Eichenbaum 1975, lk 149)

Hooajal 1933/34 oli Tõrva NMKÜ-s 27 tegevliiget ja 70 noorliiget. Noorliikmed olid jagunenud nelja klubisse ja ühte skautrühma. Augustis korraldatud suvekooli raames toimusid jumalateenistused ja palvekoosolekud, peale selle korraldati ka jõulupidusid, ujumiskursusi jt ühisüritusi. (Noorte... 1934, lk 6)

Aastal 1939 kuulus ühingusse 32 tegevliiget, 91 noorliiget ja 22 toetajaliiget (Noorte... 1939, lk 4). Juhatuse liikmeiks olid 1938.–1939. aastal Tõrva aktiivsed seltskonnategelased kirikuõpetaja Johannes Uustal, koolijuhataja Martin Kand, vallasekretär Andres Eichenbaum ja köster Karl Tuvike (*Ibid*, lk 6).

Tõrva NMKÜ tegutses aktiivselt ka hooajal 1938/39, mil pidasid Tõrva NMKÜ klubid 182 protokollitud koosolekut. Kaheksa noormeest võttis osa Koitjaärve laagris toimunud NMKÜ juhtide koolitusest, sama laagri poistelaagris osales 11 Tõrva NMKÜ liiget. Palvenädalal toimus jumalateenistus, kus esines ka Liidu peasekretär A. Kasak. Külalislektorina kandis Hiina NMKÜ tegelane ette loengu Hiina noorsoost. Lisaks toimusid hooajal 1938/39 jumalateenistused, jõulupuu, pühapäevakool, liikmeskonna õhtud, spordivõistlused jt ühisüritused. (Noorte... 1939, lk 4)

Tõrva NMKÜ voldikute väljaandmise üheks eesmärgiks oli ühingu tegevust propageerides leida annetajaid. Vastavasisuliselt üleskutseid – toetada ühingut rahaliselt – leiab kõigist säilinud voldikuist. Tõrva NMKÜ loomisest ja tegevusest on kirjutanud oma käsikirjades küll A. Eichenbaum, kuid täpsemat informatsiooni leiab Tõrva NMKÜ voldikutest.

2.7. Tõrva sega reaalgümnaasiumi Toetamise Selts

Tõrvas oli 20. sajandi algul kaks algkooli (nn Linsi kool ja kirikukool), kuid puudus keskõppeasutus. Selle ellukutsumiseks asutati 1914. aastal Tõrva Kõrgema Neljaklassilise Algkooli Avamise ja Toetamise Selts. (Kand 1938, lk 15-16)

Tõrva Kõrgema Neljaklassilise Algkooli Avamise ja Toetamise Seltsi asutajateks olid Tõrva alevi veskirentnik Kristjan Tults, majaomanik Andres Horn ja kaupmees Matt Pehme. (Tõrva segareaalgümnaasiumi... 1920, lk 7) Ümberregistreeritud, uue nimega Tõrva sega-reaalgümnaasiumi Toetamise Seltsi põhikirjale (vt lisa 7) kirjutasid alla Johannes Uustal, postkontori juhataja K. Raud ja Tõrva majaomanik G. Lemberg (*Ibid*, lk 8).

Tõrva sega reaalgümnaasiumi Toetamise Seltsi ülesandeks oli: „1) hoolitseda selle eest, et Tõrva alevi, Wiljandi maakonnas, Liivi kubermangus sega reaalgümnaasium saaks awatud ja 2) kui kool juba käimas on, teda toetada. Selleks püüab Selts tarwilikku raha esialgseks kooli ruumide üürimiseks ja koolimaja platsi muretsemiseks kokku koguda ja saadab asjakohased palwed ja ettepanekud tarwiduse järele.“ Tegevuspiirkonnana nähti kogu Liivimaad. “Warandusliku abi otsimiseks [ja] Seltsi sihi kättesaamiseks” oli seltsil põhikirja järgi õigus „liikmeid koguda, andeid vastu wõtta, muusika ja kirjanduse õhtuid, näitemängusid, näokatte pidusid ja kontsertisid toime panna“ (*Ibid*, lk 3-4). Järgnevalt sätestati põhikirjas liikmeks astumise tingimused, liikmemaksu suuruse, asjaajamise kord jne.

Juba esimesel koosolekul oli Tõrva Kõrgema Neljaklassilise Algkooli Avamise ja Toetamise Seltsi liikmeks astunud 150 inimest. Aktiivselt asuti võimalusi otsima kõrgema algkooli avamiseks Tõrva asulas. Läbirääkimisi peeti koolivalitsusega, kuid sõja tõttu oli Tõrval vähe lootust uue kooli avamiseks. Selts palus koolivalitsust, et Lätimaalt Tõrva evakueeritud ja siin ühe õppeaasta töötanud Bolderaa kõrgem algkool jääks alaliselt Tõrva, kuid kool saadeti 1917. aasta sügisel Sise-Venemaale. (Kand 1938, lk 15-16)

Tõrva jäi jälle keskõppeasutuseta, kuni Tõrva Kõrgema Neljaklassilise Algkooli Avamise ja Toetamise Selts otsustas 17.oktoobril 1917. a. omal jõul erakooli avada. Ajalehtede kaudu otsiti koolile juhatajat ja õpetajaid. 15. novembril 1917. a. avati pidulikult oma kool, millest hiljem kasvas välja Tõrva gümnaasium. (Kand 1938, lk 16) Tõrva sega reaalgümnaasiumi Toetamise Selts oli Tõrva Gümnaasiumi ülalpidajaks kuni aastani 1923, mil kooli ülalpidajaks sai Tõrva

alev (*Ibid*, lk 19).

„**Tõrva segareaalgümnaasiumi Toetamise Seltsi Põhjuskiri**“ on tunnistajaks Tõrva asula aktiivsete inimeste tegevusele, mille tulemusel avati piirkonnas keskõppeasutus. Tõrva Gümnaasiumil täitus 2007. aasta sügisel 90. tegevusaasta

2.8. Tõrva-Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisus

Tõrva-Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisus registreeriti Viljandi-Pärnu rahukogus 13. veebruaril 1920. aastal. Ühisuse eesmärkideks olid „tööstuse edendamine, kaitsemine, valmistuseviiside parandamine, tooresainete muretsemine, töösaaduste müügitingimuste korraldamine ja töötingimuste parandamine“. Ühisusel oli õigus tööstuse edendamiseks ning tööandjate ja tööliste „wahekorra lahendamiseks kõiki abinõusid tarvitusele võtta, mida seadus ei keela.“ Ühisus kuulus Eesti Töösturite liitu ja ühisuse liikmeks astusid esmajoones ettevõtted ja asutused. Kuid liikmeteks võis ka „isikuid vastu võtta, kes tööstusele silmapaistvat kasu toovad“. (Tõrva-Helme...1920, lk 3-4) Trükises reglementeeritakse täpselt ühisuse töökorraldus, kuid kahjuks pole ära toodud asutajaliikmete nimesid.

Ühisuse edasine käekäik ja liikmeskonna kohta pole rohkem teada. Kuigi 30-ndate algul tegutses Tõrva Töösturite Ühing (Valgamaa... 1932, lk 460), ei õnnestunud selle seost Tõrva Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisusega tõestada. Tõrva-Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisust pole leida ka ühestki hilisemast aadresside ega ettevõtete nimestikust.

Tõrva Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisuse põhikiri sätestas organisatsiooni tegevuse alused ja korralduse. Tänapäeval on säilinud põhikiri ka tõendus nimetatud ühingu kunagisest olemasolust.

2.9. Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Selts

Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Selts, esialgse nimega Tõrva Priitahtliku Tulekaitse Selts, asutati 1892. aastal eesmärgiga Tõrvas „juhtuwate tulekahjude korral tulekustutamise juures abiks olla

ja abinõusid otsida tulekaitse instrumentide ja tule kustutamise riistade muretsemiseks ning üleüldse tulekahjude eest hoiatamise ja nende kaitsmise eest hoolt kanda.“ (Põhjuskiri...1892, lk 1). Asutamisest peale kuni nõukogude okupatsioonini 1940. aastal oli Tõrva tuletõrjeselts üks aktiivsemaid mittetulunduslikke organisatsioone Helme-Tõrva piirkonnas. Tõrva tuletõrjeseltsi majad, nii 1926. aastal tulekahjus hävinu kui 1927. aastal ehitatu, olid piirkonna kultuuri- ja seltsielu keskusteks.

Seltsi põhikirjas ettenähtud ülesanneteks asutatud tuletõrjekomando jagunes jaoskondadesse ja rühmadesse. Igal jaoskonnal oli oma lipp ja kindel rivijärjekord: 1) ronijad, 2) veemuretsejad, 3) pritsid, 4) lendsalk, 5) korrapidajad, 6) sanitarid, 7) vanemad tuletõrjujad. (Tõrva Vabatahtliku... 1933, lk 3) Tuletõrjeseltsi esimehe kohustusteks oli juhtida majanduslik-administratiivset korraldust, korraldada seltsi asjaajamist, esindada seltsi ja juhatada koosolekuid. Peamehed ja tema abid olid kõrgeimad juhid „komando tegevuse kohal“, vastutades nii komando juhtimise eest kustutustöödel kui väljaõppe, aruandluse ja vahtkondade määramise eest. (*Ibid*, lk 9-10) Veel olid kodukorras määratud ülesanded ja kohustused tegev- ja toetajaliikmetele, adjutantidele, seltsi majavanemale, varahoidjale, ronijaile ja joajuhtidele, jaoskondade ülemaile, seltsi arstile ja vanematele tuletõrjujatele ja tähtsamate asjameeste abidele. Vanemateks tuletõrjujateks valiti „nõrgatervisega isikud, kes mitte alla 20 a. seltsis on teeninud ja oma kohuseid laitmata täitnud“. Vanemal tuletõrjujal olid kõik tegevliikme õigused, kuid väljakutsetest võtsid nad osa „oma jõu ja soovi kohaselt“, samuti olid nad vabastatud vahtkonna teenistusest. (*Ibid*, lk 10-14)

Kodukord kehtestas ka käitumisreeglid tuletõrjeseltsi liikmetele. „Läbikäimine ja vahekord liikmete vahel peab olema kõigiti sõbralik, vennalik ja seltsimehelik, kusjuures tuleb kinnipidada sellekohastest kaitsevæes tarvitusel olevatest viisakuse reeglitest ja kommetest. Seltsi liikmete vankumata juhiseks on – igalpool hoida kõrgel seltsi au ja hääd nime.“ Veidi allpool sätestas §52: „Jaoskonna liikmed peavad täitma oma kohustusi tulekahjudel rahulikult ja külmavereliselt, ilma erutuse ja kärata“. Järgmine paragrahv nõudis: „Jaoskonna liikmed peavad kõikidega viisakalt ümberkäima ja ei tohi mingil ettekäändel publikumiga või politseiga või oma vahel vaidlusse astuda.“ (Tõrva Vabatahtliku... ,lk 7-8)

Tõrva organisatsioonid maksid tuletõrjeseltsile aastamaksu ja toetust. Näiteks maksis Helme Laenu-Hoiu Ühisus tuletõrjeseltsile 1918. aastal 15 marka (Helme Laenu ... 1919, lk 3), Helme Majanduse Ühisus eraldas 1922/23 aasta kasumist Tõrva tuletõrjeühingule 1500 marka (Helme Majanduse Ühisuse...1923, lk 3).

Esimene Tõrva tuletõrje seltsimaja 200-kohalise pidusaaliga valmis kolme aasta jooksul peale seltsi asutamist. Peagi jäid ruumid kitsaks ja mitmel korral oldi sunnitud juurde ehitama. Viimase osana valmis 1924. aastal avaram saal. Kuid 1926. aasta septembris sai hoone piksetabamuse ja põles maatas. Tõrva organisatsioonid otsustasid uue maja ühiselt ehitada. Tuletõrjeselts ise toetas ehitust 1,5 miljoni margaga. Laenu võeti ehituseks 1,4 miljonit marka. (Helme-Tõrwa... 1927, lk 4)

Uus, juba 1927. aastal valminud seltsimaja (vt lisa 8) oli kahekordne puuehitus tsementkihist katusega. Saali hinnati üheks suuremaks vabariigis, see mahutas koos seisukohtadega 1500 inimest (*Ibid*, lk 4). Saal ja jalutusruum asusid pritsmaja teisel korrusel. (Jakobson 1997, lk 3) „– alumine kord oli planeeritud pritside ja tuletõrje autode ja muude vahendite asukohaks, einelauaks, riidehoiuks ja elukorteriks ning klubi ruumideks“ (Eichenbaum 1964, lk 143). Tuletõrje seltsimaja lava arvati olevat suurem kui Vanemuise teatris. Regulaarselt külastas Tõrva uut seltsimaja rändteater ja sel puhul oli saal alati välja müüdud. Suur lava võimaldas lavastada Helme-Tõrva Haridusseltsi näiteringil paljude tegelastega näidendeid. Pritsimajas toimusid peale teatrietenduste Tõrva algkoolide nääripeod, aktused riiklike pühade puhul, kontserdid ja koosolekud. (Jakobson 1997, lk 3) Tõrva tuletõrjeseltsi uus ja ruumikas seltsimaja põles aastal 1944 Tõrva suures tulekahjus (Taul 1998, lk 4).

Tuletõrjeseltsi tegevuse juures oli aktiivseks kaasalööjaks Tõrva rätsep ja rätsepatoõkoja omanik **August Terra**. Tõrvas 1895. aastal sündinud A. Terra oli Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Seltsi juhatuse liige 1922. aastast, hiljem ka peamehe abi ja peamees. Ta oli kaasalööja ka Helme-Tõrva Haridusseltsi, Tõrva Käsitöölise Avitamise Seltsi, Helme Põllumeeste Seltsi ning Tõrva Lastekaitse Seltsi tegevuses. Aastast 1927. oli A. Terra Tõrva linnavalitsuse liige. (Eesti avalikud... 1932, lk 338–339)

Plekisepatoõkoja ja –äri omanik ning diplomeeritud plekksepp **Jaan Põder** juhtis Tõrva tuletõrjet peamehena aastail 1931–1934, kuid tuletõrjeseltsi juures tegev oli ta juba aastast 1918. Koorküla vallas töölise peres 1896. aastal sündinud J. Põder oli Tõrva linnanõunik ja ehitusosakonna juhataja aastail 1931–1934 ning linnavolikogu liige aastast 1930. J. Põder oli Tõrva Kesk-, Väike-, ja Käsitöösturite ning Tõrva Käsitöölise abiandmise Seltsi asutaja ja juhatuse liige. Ka võttis ta osa Tõrva seltside poolt lavaletoodud teatritükkidest näitlejana. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 180)

Advokaat **Ervin Märtsen** oli Tõrva tuletõrjeseltsi juhatuse liige aastast 1934. E. Märtsen sündis 1906. aastal Valgas. Tartu ülikooli usuteaduskonna lõpetas ta 1926. aastal. Tõrva vannutatud advokaadina töötas E. Märtsen 1931. aastast. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 135)

Artur Priimets (endise nimega Freiwald) oli Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Seltsi juhatuse liige aastast 1928, juhatajaks sai ta aastal 1932. A. Priimets sündis 1901. aastal Helme vallas, võttis vabatahtlikuna osa Vabadussõjast ning õppis kuni 1927. aastani TÜ õigusteaduskonna majandusosakonnas. Aastail 1927–1929 töötas A. Priimets Tõrva linnavalitsuse raamatupidajana, alates 1929. aastast Tõrva linnasekretäri ja perekonnaseisuametnikuna ning ühtlasi ka vaeslastekohtu sekretärina. Ta võttis aktiivselt osa kohalike organisatsioonide tööst, sh Helme-Tõrva Haridusseltsi tegevusest. A. Priimets töötas ka Tõrva avaliku raamatukogu hoidjana aastail 1920–1923. A. Priimets oli üks Tõrva NMKÜ asutajaist ja juhatuse liikmeid. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 171)

Martin Saag oli Tõrva Tuletõrje Seltsi tegelane aastast 1923, aastast 1934 linnavalitsuse esindaja tuletõrjeühingu juhatuses ning alates aastast 1937 tuletõrje Tõrva kompanii pealik. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 206)

Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Seltsi kodukorras määrati seltsi üldised reeglid ja struktuur, liikmeks astumise tingimused, liikmete kohustused, karistused reeglite rikkujatele ning ka üldisemad käitumisreeglid. Ülevaate saamiseks Tõrva tuletõrjeseltsi aktiivsest ühiskondlikust tegevusest on vaja kasutada teisi allikaid.

2.10. Tõrva Ühispank

„Tõrva Ühispank asutati 1924. aastal novembrikuul ja tema tekkimine oli tingitud hädavajalikkusest. – Kohapääl oli enne olemas küll Helme Laenu-Hoiu Ühisus [hilisema nimega Helme Ühispank – K. K.], mis töötas ainult üks kord nädalas –.“ Tõrva Ühispangal oli 1926. aasta lõpuks liikmeid 316 ja hoiusummasid 87 643 krooni väärtuses, laenu 120 274 krooni ja äriseis 141 511 krooni. Viie aasta pärast oli liikmete arvuks 493, hoiusummade suurus 195 631 krooni, laenu 387 499 ja äriseis 432 127 krooni.

Uus kolmekorruseline pangahoone (vt lisa 9) valmis 1939. aastal (Ülevaade Tõrva... 1939, lk 46). Kõik 15. tegevusaastat olid panga juhatuses töötanud Jaan Hiiop, Peeter Luik, Jaak Maaten, E. Kukk, dr Tõnis Bergmann, Andres Eichenbaum, Arkadi Käärik ja J. Kattus. Pank oli „vaatamata oma noorele eale tõusnud suuremaks ühistegeliseks asutuseks Walgamaal“. (Tõrva Ühispank 15. aastane 1939, lk 3)

Õpetaja **Arkadi Käärik** sündis aastal 1900 Tartumaal. Ta õppis Tartu ülikoolis õigusteadust. Tõrva algkooli õpetajana alustas A. Käärik tööd 1924. aastal. Võttes osa nii kohalike organisatsioonide tööst, oli A. Käärik Tõrva linnanõunik 1929-1932 ja linnavolikogu juhataja 1933-1938. Veel oli ta tegev Tõrva tuletõrjehingu sekretärina ja kuulus Helme-Tõrva haridusseltsi juhatusse aastail 1924–1926 jm. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 91)

Tööstur **Jaan Hiiop**, sündis 1896 aastal Helme vallas. Valga kaubakooli lõpetas ta aastal 1915, misjärel töötas mõnda aega raamatupidajana. Tööstusettevõtete omanikuks Helmes sai J. Hiiop 1920. aastast. Oma isa poolt asutatud jahuveskile asutas ta lisaks toorlina tööstuse. Võttes osa kohalike seltside ja ühisuste tegevusest, oli J. Hiiop Helme-Tõrva haridusseltsi ja Helme Majanduse Ühisuse juhatuse liige ning Helme vallavolikogu liige. Tõrva Ühispanka juhatusse kuulus Jaan Hiiop pikemat aega, juhatuse esimeheks sai ta 1930. aastal. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 37)

Üks Tõrva Ühispanka asutajaid, koolijuhataja **Jaak Maaten** sündis aastal 1888 Viljandimaal. Iseseisvalt ennast gümnaasiumi õppekava ulatuses täiendanud, sooritas ta Pärnu gümnaasiumi juures eksamid ja omandas algkooli ja koduõpetaja kutse. Tõrva Ühisgümnaasiumi õpetaja oli ta aastail 1920–1923, misjärel sai temast Tõrva 6-klassilise algkooli juhataja. Võttes osa kohalike seltside ning organisatsioonide tegevusest, oli J. Maaten tegev Tõrva Ühisgümnaasiumi Toetusseltsis jm. Pikemat aega kuulus ta Tõrva alevivolikogusse ning samuti oli ta üks Tõrva tuletõrjeseltsi tegelasi. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 117)

Tõrva Ühispank võttis raha hoiule nii jooksvale kui tähtajalisele arvele, pangateenuseid reklaamiti ka Tõrva Ühispanka poolt väljaantud kalendrites „On soovitatav lühema aja jooksul tarvis tulevaid summe pangas hoida, kus nemad iga pangas olnud päeva eest protsenti kannavad ja kust neid iga päe kätte saab. Pikemalt seisvad summad võetakse tähtaja peale hoiule, missuguste hoiusummade eest ka pank rohkem %% maksab.“ Raha laenati „väga mitmesuguste, kuid hääde kindlustuste vastu maksmapandud tingimusil.“ (Tõrva Ühispank... 1937, lk 32)

Laenuitingimusi ja panga teenuseid reklaamiti ka 1936. aasta kalendermärkmiku tagakaanel. „[Tõrva Ühispank – K. K.] annab laenusid käemeeste, obligatsioonide ja muude pantide kindlustusel; diskonteerib vekslite. Toimetab raha üleviimist igasse kohta sise-ja välismaale, raha sissenõudmist vekslite, arvete ja teiste dokumentide järele. Ostab ja müüb E. Maapanga, asunduskapitali ning riigikassa pantkirju. Annab garantiisid ja toimetab muid panga operatsioone. Hoiusummad, ka tähtajalised, makstakse igal ajal takistamatult tagasi.“ Veel tegeles Tõrva Ühispank tule-, elu-, koduloomade-, rahe-, murdvarguse- ja klaasikindlustuse vastuvõtmisega kindlustusseltsi „Oma“ jaoks. „Kinnituse tingimused soodsamad, kui ühelgi teisel kinnituse seltsil.“ (Tõrva Ühispank: kalender... 1935, tagakaas)

Tõrva Ühispanka **kalendrid** (vt lisa 10) olid kujunduselt teiste samal perioodil Tõrvas ilmunud väikeseformaadiliste kalendritega sarnased kalendermärkmikud – parem lehepool jäeti märkuste tegemiseks, sinna oli trükitud joonestik ülestähenduste jaoks. Vasakule lehepoolele oli trükitud kalendaarium: nädalapäevad, kuuseisud, pühad ja tähtpäevad. Ka Tõrva Ühispanka kalendrite lõpulehekülgedelt leiab laatade toimumisajad ja -kohad. Kalendaariumi alla kirjutati vanasõna või mõttetera, näiteks „Vähe päevas – palju aastas, iga rikkus algab sendiga“ (Tõrva Ühispank... 1935, lk 2), või tuletati meelde: „Raha kodushoidmine on kardetav ja kasuta, seepärast vii ta hoiule Tõrva Ühispanka“ (*Ibid*, lk 10) või „Väärtuslikum kink pühadeks on igale Tõrva Ühispanka hoiuraamat“ (Tõrva Ühispank... 1936, lk 24)

Tänapäeva uurija jaoks annavad panga tegevusest kõige enam informatsiooni Tõrva Ühispanka kalendrites ilmunud pikemad tekstid, mille põhjal saab ettekujutuse Tõrva Ühispanka ajaloost ja arengust.

3. TEISTE HELME-TÕRVA KIRJASTAJATE TEGEVUS

3.1. Eesti Evangeelse Luteri Kiriku Helme kogudus

Eesti Evangeelse Luteri Kiriku Helme-Taagepera kogudus kuulus Viljandi praostkonda. Vahekord kirikumeeste ja koguduseliikmete vahel oli 30ndate aastate algul hea, kirikuskäijate arv püsis stabiilne. Kohalike kooride osavõtul korraldati kontsertjumalateenistusi ja tähistati pidulikult koraalipühi. Vähesed koguduse liikmeist leppisid abielu ilmaliku registreerimisega, needki peamiselt Tõrva linnas. (Valgamaa... 1932, lk 296–297) Koguduse kirik asus 2,5 km kaugusel Tõrva linna piirist. (*Ibid*, lk 332).

Helme evangeelse luteri koguduse aastaaruannete põhjal püsis koguduse suurus küllaltki stabiilsena kogu esimese iseseisvuse aja. 1932. aastal oli koguduse hingede üldarv 13 727. (Eichenbaum 1964, lk 107)

Pühale Maarjale pühitsetud Helme kihelkonnakirik ehitati arvatavasti 13. sajandil. Vene-Liivi sõja ajal (16. sajandi lõpus) sai Maarja kirik rängalt kannatada. 1674. aastast pärinevad teated kiriku restaureerimisest. Põhjasõja ajal (juulis 1702), pärast Hummuli lahingut süütasid tsaar Peeter I väed Helme kiriku. Vaene ja väikesearvuline kogudus ei suutnud kirikut uuesti üles ehitada. Möödus parkümmend aastat, enne kui alustati Maarja kiriku uut ülesehitamist. Võlvlagede asemele pandi tavaline puulagi, kirikule ehitati ka puidust torn. 1900. aastal valminud kirikukella helin olnud nii võimas, et kajanud ühelt poolt Leebikuni ja teiselt poolt Hummulini. Kiriku viimane altar oli barokkstiilis puutöö, pärit 19. sajandi 80. aastatest. Altaril oli kaks maali. Altari kohal oli ümmargune, ajahambast puretud lintklaasidega aken. Seitse Helme koguduse meest panid kokku 1500 krooni ja kinkisid 1939. aastal kirikule vitraažklaasidega akna. Sama aasta jõuluks jõudis kirikusse ka elekter. Järgmisest aastast algas

aga Helme kirikule halb aeg. Pärast punaste 1940. aasta juunipööret tõsteti kiriku elektrimaks mitmekordseks. Sama aasta augustis võeti ära kogu kirikuarhiiv kõigi dokumentidega. Teise maailmasõja algus läks kiriku kui hoone jaoks rahulikult. Suuri inimkaotusi kandis kogudus. Kirikule sai saatuslikuks 1944. aasta, mil sõjategevus jõudis Väikese Emajõe äärde ja jäi sinna kolmeks nädalaks. Helme kiriku torni kasutasid nii Saksa kui Vene tulejuhtijad. 16. septembril 1944 sai kirik vigastada punaarmee mürskudest. 21. septembril, kui torn olid Vene poole käes, tabas kirikut Saksa kaugelaskerahuri mürsk. Mürsk lõhkes orelis, õhusurve liigutas alustalasid. 4. septembril kukkus torn alla, lõhkus katuse ja kiskus maha seina. Nõukogude ajal polnud võimalik kirikut taastada ja see seisab tänini lagunenuks. Alates 1944. aastast hakkas Helme kogudus jumalateenistusi pidama Helme vennastekoguduse palvemajas. (Käos 2007, lk 5)

Johannes Uustal (vt lisa 11) asus Helme koguduse õpetaja ametikohale 1915. aastast, hiljem töötas ta paralleelselt ka Tõrva Reaalgümnaasiumi õpetaja ja Taagepera koguduse hingekarjasena. J. Uustal sündis 1880. aastal Virumaal. Tartu Ülikooli usuteaduskonna lõpetas ta 1911. aastal. Aktiivne kaasalööja kohalikus seltsielus, oli J. Uustal tegev Helme Põllumeeste Seltsi ja Helme-Tõrva Hariduse Seltsi juures, olles üks haridusseltsi asutajaist. Samuti oli ta Tõrva sega-reaalgümnaasiumi Toetamise Seltsi asutaja ja esimees ning Tõrva NMKÜ esimees. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 263) Eestikeelset jumalateenistust hakkas õpetaja Johannes Uustal pidama 1918. aasta jõuluõhtust (Käos 2007, lk 5). J. Uustali jutlusi trükiti 30ndail aastail mitmel korral, need ilmusid Tallinnas ja Valgas kirjastatud jutluseraamatuis (ESTER Tartu). Johannes Uustal arreteeriti 1948. aasta septembris ning ta suri 1954. aastal Karaganda oblasti vangilaagris (Salm jt 2007, lk 34).

Helme koguduse kalmistuvalvur **Gustav Lemberg** (vt lisa 2) võttis osa mitmete organisatsioonide tööst Helme-Tõrva piirkonnas nii asutaja kui tegevliikmena. Ta sündis Helme vallas 1863. aastal. Hariduse omandas G. Lemberg Helme vallakoolis, hiljem täiendas oma teadmisi iseseisvalt. Helme kalmistuvalvuri kohale asus ta aastast 1893. G. Lemberg oli üks Helme Majandusühisuse asutajaid ja hiljem kassapidaja, samuti Helme Ühispanga asutaja ja vaheldumisi nõukogu või juhatuse liige. G. Lemberg oli üks Helme-Tõrva haridusseltsi asutajaist ja juhatuse liige ning Tõrva Kõrgema Neljaklassilise Algkooli Avamise ja Toetamise Seltsi asutajaliige. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 104) Gustav Lemberg – hüüdnimega Surma-Kusta – oli Tõrvas ja ümbruskonnas tuntud mees. Tema elulugu inspireeris kirjanik Herta Laipaika, kellele Gustav Lemberg oli raamatu „Hauakaevaja lood“ (1991) peategelase prototüübiks. (Salm jt 2007, lk 42)

Väga aktiivselt võttis kohalikust seltsielust osa Helme koguduse köster **Karl Tuvike**.

Helme kalmistu on kihelkonnakalmistu, mis asutati 1794. aastal. Tänapäevalgi on Helme oma kaheksa hektariga üks suuremaid maakalmistuid Eestis. (Salm jt 2007, lk 44)

Matuseplatsi ostu ja andmete õigsust Helme koguduse poolt väljaantud **matuseplatsi raamatus** kinnitas kirikuõpetaja J. Uustali allkiri. Helme kogudus andis matuseplatsi raamatuid välja ajavahemikus 1918–1940 vähemalt kahel korral. Raamatusse kirjutati Helme kalmistule ostetud matuseplatsi asukoht, platsi suurus jm olulised andmed. (Pärismatmise... 1923, lk 1–2) Raamatusse märgiti ka andmed surnu kohta: „mis ajal surnud ja maetud“, „kust vallast ja talust“ ning „surnute nimi ja vanadus“ (*Ibid*, lk 6–7). Perekonna matuseplatsi raamatus nr 2421 on märgitud, et 16. dets 1863 sündinud Jaak Sumberg Helme Kanso talust oli surres 76 aastat ja 4 kuud vana (Perekonna... 1939, lk 6–7) Pärismatmise platsi-raamatute näol on tegemist omalaadse dokumendiga, mis peale kalmistu töökorralduse annab teavet ka sellele maetud inimeste kohta.

3.2. Helme Põllutöökool

Helme põllutöökool avati Helme Põllumeeste Seltsi eestvõttel ja juhtimisel. Rajatava kooli juhatajaks ja kooli majapidamise juhatajaks valiti August Rondik juba 1921. aastal, mil saadi kätte ka eraldatud hooned ja maad. Kooli avamiseni läks veel mitu aastat. (*15 a...* 1940, lk 3)

Helme põllutöökool alustas oma tööd kaheaastase põllutöökoolina 1. veebruaril 1925. Kooli asutamise mõte oli Helme ärksamail põllumeestel meeles mõlkunud vähemalt kümme aastat enne selle teostumist. Eesti iseseisvumisele järgnenud maareform võimaldas koolile ruumide ja maa saamiseks endisest Helme mõisast. Põllutöökooli tarvis eraldati mõisa süda ühes vanade ordulossi varemete ja pargiga. Hooned olid sõjas kannatada saanud, maa harimata. Organiseerimistööd takistas ka rahaliste ressursside vähesus. (Helme Põllutöökool...1929, lk 3–4)

Põllutöökool hoolekogu kirjastatud raamatus „**Helme Põllutöökooli käimapanemine sügisel 1922 aastal**“ antakse ülevaade asutatava kooli asutamisest, raskustest ja takistustest sellel teel ning koolist enesest – hoonetest, õppetööst, sisseastumistingimustest jne. „Et Helme asutatava

põllutöökooli kohta rahwa hulgas väga mitmesuguseid arvamisi on, mis sagedasti tõele ei vasta, siis leidis hoolekogu rahwa seas esineda all järgneva seletusega, millest võiks igauks saada asja kohta õige käsituse. – –“. (Helme põllutöökooli ... 1922, lk 3)

Põllutöö talvekooli ülesanded olid määratud hoolekogu poolt järgmised:

- valmistada „põllumeest kui ka naist“ oma elukutse tarvis teoreetiliselt ja praktiliselt ette;
- valmistada ette teadlikult tööd tegevaid ja oma kutsest huvitatud põllumehi ja põllunaisi;
- äratada armastust ja austust põllumehe elukutse, perenaise ülesannete ja maa vastu;
- kasvatada „üleüldse haritud ja seltskondliselt mõtlejaid inimesi, kes rahwa hulka tagasi minnes seal ühistegewust ja üleüldse kõiki ühiskonnale kasulikka ettevõtteid võiksid edukalt teostada “. (Helme põllutöökooli ... 1922, lk 3–6)

Kooli kavatseti vastu võtta vähemalt 16. aasta vanuseid mõlemat soost algkooli lõpetanud isikuid. Kool oli põllumeeste seltsi ülalpidamisel ja seetõttu algaastail tasuta – õppemaksuks plaaniti võtta õpilaselt 500 marka aastas. “ (Helme põllutöökooli ... 1922, lk 6)

Hoolimata eespool nimetatud raskustest kavatses hoolekogu kooli avada 1. novembril 1922, kuid teoks sai avamine alles veebruaris 1925. Rahamured aga ei lahenenud niipea. „Olgugi, et kohalikud organisatsioonid, nagu: Helme L[aenu]-H[oiu] Ühisus, Majandusühisus, Piimaühisus, selleaegne tööstuseühisus, kooli oma summadega toetasid, osutasid siiski kõik need summad sarnase suure majapidamise organiseerimiseks liig väikseks. Suured summad tuli hankida laenu näol, mille kõrged protsendid osutasid koormavaks.“ (Tuvike 1931, lk 7)

1927. a. kevadel anti kool riigile üle. Riik püüdis kooli ruume, sisseseadeid ja õpetamisolukordi jõudumööda parandada. Ehitati uus ajakohane karjalaut, remonditi õpilaste eluruume jne. (Valgamaa. Maadeteaduslik... 1932, lk 89)

1929. aasta kevadeks oli põllutöökooli lõpetanud neli lendu 52 õpilasega. Palgal oli neli alalist õpetajat: kooli ja majapidamise juhatajana töötas August Rondik; loomakasvatuse õpetaja oli Jäneda põllumajanduskeskkooli lõpetanud Oskar Treimann; „loodusteaduselisi“ aineid ja aiatööd

andis Tartu Ülikoolist hariduse saanud pr. L. Treiman-Nõmmeots. Tartu ülikooli lõpetanu oli ka 1927. aastast talundi-organiseerimise ja meeskäsitöö õpetaja Bernhard Säga. (Helme Põllutöökool... 1929, lk 4–5)

Kooli astujal pidi olema tegelik põllutöö kogemus ning erandkorras võeti vastu ka nooremaid kui 16-aastasi. Õppetöö kestis esimesest oktoobrist esimese maini. Vaheaja pidid õpilased mööda saatma kooli poolt määratud harjutustaludes. Juhul, kui õpilane pidi mõjuva põhjusega suvel kodutalus töötama, pidi ta ettenähtud katseid ja kooli poolt antud ülesandeid läbi viima seal. Õppemaksu Helme põllutöökoolis kui riigikoolis ei olnud, tasuta olid nii korter, küte ning valgustus. Toitlustamine korraldati kooli poolt, söögi eest võis tasuda nii rahas kui toiduainetega. (*Ibid*, lk 13–14)

Helme põllutöökooli rajaja ja juhataja kuni aastani 1931 oli **August Rondik**. Põllumajandustegelane A. Rondik sündis aastal 1887 Harjumaal. Põllumajandust õppis ta 1923–1925 Tartu Ülikooli juures vabakuulajana. A. Rondik oli Valgamaa agronoom aastail 1921–1923 ja kuulus nii Helme Põllumeeste seltsi kui Helme-Tõrva Haridusseltsi juhatusse, samuti oli ta Tõrva Ühispanga ja Helme Majanduse Ühisuse revisjonikomisjoni esimees. Aastail 1926–1931 oli A. Rondik Kaitseliidu Helme Malevkonna majanduspealik. A. Rondik kirjutas ilmus ajalehtedes ning ajakirjades „Eesti Post“, „Post“, „Lõuna-Eesti“, „Helsingit Sanomat“, Põllutööleht“ jt. (Eesti avalikud... 1932, lk 277). A. Rondik andis välja põllumajandusliku sisuga trükised „Kuidas loomadega ümber käia“ (1916), „Piimaloomade suvine toitmine ja hooldamine“ (1916) ja „Traktori küsimus Eesti põllumajanduses“ (1923). A. Rondik oli aastail 1927–1931 ajalehe „Helme-Tõrva Elu“ väljaandja. (ESTER Tallinn)

Helme põllutöökooli juhatajana alustas 1931. aastal tööd **Bernhard Säga**. Patküla vallas 1897. aastal talupidajate peres sündinud B. Säga oli lõpetanud Tartu Ülikooli 1930. aastal agronoomina. Õpetajana Helme põllutöökoolis alustas ta tööd juba enne ülikooli lõpetamist, aastal 1927. Samuti oli B. Säga aastail 1928–1934 Helme Ühispanga juhatuse liige, aastast 1934 juhatuse esimees ning Helme Põllumeeste Seltsi juhatuse liige alates aastast 1928. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 234)

Aastaks 1940 oli koolis hariduse saanud üle kaheksa noore peremehe ja perenaise. „Suurem kui see otseselt välja paistab, on aga see kaudne mõju põllumajanduskultuuri tõusule, mida on avaldanud Helme Põllutöökool aastate vältel. Kooli juures asub 100 ha pinnaga majapidamine,

millel on suur mõju ümbruse wiljakaswatusesele, kuna siit on lewitatud suurel arwul puhtsordilisi seemnewilju. Kuni põllutöökooli majapidamise loomiseni oli Helme naaberkihelkondades Tartu-, Pärnu- ja Wiljandimaal täiesti tundmata Sangaste rukis.“ Peale Sangaste rukki levitas põllutöökool ka puhtsordilise kaera ja odra seeemet. „Kooli aed, mida wiimastel aastatel on suurendatud weel 4 ha wõrra, on warustatud silmapaistwas ulatuses noorte wiljapuudega oma puukoolist ümbruskonna ja kaugemaid talusid ning oma suurepärase korrastusega on ta suurepäraseks õppekohaks lugematutele ekskursioonidele.“ (15 a... 1940, lk 3)

Helme Põllutöökooli poolt kirjastatud raamatud annavad teavet kooli loomise ja algaastate muredest, aga ka kooli õpetajatest, õppetöö korraldusest, vastuvõtutingimustest ja kooli materiaalsest baasist.

3.3. Tõrva Gümnaasium

Tõrva sega reaalgümnaasiumi Toetamise Seltsi otsusega avati 15. novembril 1917 Tõrva asula oma keskõppeasutus, millest hiljem kasvas välja Tõrva gümnaasium (Kand 1938, lk 15-16).

Eesti kooliks muutus gümnaasium 3. märtsil 1918, mil otsustati kooli õppekeeleks võtta eesti keel. Algaastatel töötas Tõrva gümnaasium mitmel pool üüritud ruumides. 1920. aastal valiti kooli juhatajaks Madis Reisenbuk (vt lisa 12) kes kogu oma ametisoleku aja vältel suunas energiliselt kooli arengukäiku. Tänu temale leiti uue koolihoone jaoks looduslikult väga sobiv koht Õhne jõe ja Vanamõisa järve vahelisel alal. Koolihoone nurgakivi pandi 16. juulil 1922. aastal. Samal aastal sai kool ka riikliku kooli õigused ja nimetati Tõrva Reaalgümnaasiumiks. Maavalitsuse korraldusel lahutati koolist algklassid. 1924. aastal jõuti niikaugemale, et õpilased võisid üürimajadest uude seitsme klassiruumiga koolimajja sisse kolida (vt lisa 13). 1924/25 õppeaastal loodi koolis nii reaal- kui humanitaarharu ja kool nimetati ümber Tõrva Gümnaasiumiks. (*Ibid*, lk 16-18).

Madis Reisenbuk lahkus koolijuhataja ametist aastal 1932, kui tema asemele asus Martin Kand. Aastatel 1937–1938 toimus koolimaja ulatuslik ümberehitus. Ehitati välja kolmas korrus, trepikojad, võimla ja abiruumid (vt lisa 14). (Tõrva Gümnaasium... 2007, lk 4-7)

Kooli 20-ndaks aastapäevaks välja antud **kogumiku „Tõrva Gümnaasium: 1917–1937“**

eeslehele oli trükitud ulatuslike ümber- ja juurdeehituste käigus uue näo saanud gümnaasiumi hoone foto. Avaartikli kirjutas koolijuhataja Martin Kand. Järgnesid haridusministri V. Velneri, Valgamaa koolide inspektori A. Kõivu ja Tõrva linnapea J. Viksi pöördumised Tõrva gümnaasiumi kahekümnenda aastapäeva puhul. Helme koguduse õpetaja Johannes Uustal, kooli loomise aegne kooliseltsi esimees, kirjutas gümnaasiumi rajamise ja algusaastate raskustest artiklis „Kooli hälli juures.“ (Tõrva Gümnaasium... 1938, lk 1–14)

Keemik **Martin Kand** töötas Tõrva gümnaasiumi juhatajana aastatel 1932–1941. M. Kand sündis 1880. aastal Viljandimaal Taagepera vallas põllutöölise peres. Ta õppis aastail 1912–1920 Põllumajandusülikoolis ja töötas 1916–1921 keemialaborandina Kroonlinna sadamas. Aastail 1921–1925 õppis M. Kand Tartu Ülikoolis, mille ta lõpetas kandidaadikraadiga Hiljem töötas M. Kand Tallinna Tehnikumi õppejõuna ning geoloogia- ja mineralogiakabineti juhatajana, samuti õpetas ta laevamehaanikute koolis. Enne asumist Tõrva gümnaasiumi juhataja kohale oli M. Kand aastail 1929–1932 abijuhatajaks Riikliku Katsekoja keemialaboris. Teadlasena uuris M. Kand Eesti tervismudade leiukohti ja radioaktiivsust, hiljem tegeles suitsukala fenoolisisalduse määramisega (Eesti teaduse... 2000, lk 550) Tõrva gümnaasiumis õpetas M. Kand vene keelt, keemiat ja usuõpetust (Kand 1938, lk 28)

Martin Kand andis Tõrva gümnaasiumi juubelikogumikus põhjaliku ülevaate kooli ajaloost, kooli rahastajatest, vanast ja uuest gümnaasiumihoonest, kooli aiast, õpetajatest, õpilastest ja vilistlastest, kooli õppe- ja kasvatustööst, õppeabinõudest (õppevahenditest ja raamatutest kooli raamatukogus), kooli majanduslik-rahalisest olukorrast, kooli ametnikest ja koostööst lapsevanematega. Alapeatükis „Õpilased” oli ära toodud kooli lõpetanute nimekirjad ja pildid lendudest. 20 aasta jooksul oli lõpetanud Tõrva Ühisgümnaasiumi 328 õpilast ja Tõrva Keskkooli 29 õpilast. (Kand 1938, lk 15-51)

Folklorist **Eduard Laugaste** (1909–1994) lõpetas Tõrva Gümnaasiumi aastal 1927. Eesti keele, mõtteteaduse ja matemaatika õpetajana töötas selles koolis vaid ühe, 1937. aasta. (*Valgamaa kodulooline andmebaas ISIK*) Kogumikus „Tõrva Gümnaasium..“ kirjutas Eduard Laugaste isetegevusest koolis ja õpilaste poolt välja antud ajakirjadest. (Laugaste 1938, lk 51–66)

Tõrva Gümnaasiumi õpilasväljaanded aastail 1918–1940 olid suures osas õpilasloomingu, peamiselt kirjanduslike katsetuste, avaldamiskohaks, kuid neis ilmus ka arvustusi, arvamusi ja nende lehekülgedel arendati diskussioone. Säilinud Tõrva Gümnaasiumi õppurajakirjadest olid

käesoleva töö autori hinnangul teostuselt parimad, arvestades nii kujundust kui sisu, „Välje“ ja „Per Aspera ad Astra“. Tõrva gümnaasiumi õpilasajakirjade eluiga piirdus enamasti ühe õppeaasta ja mõne numbriga, pikemaajalistest saab välja tuua „Tõrva Skouidi“, „Välje“ ja „Per Aspera ad Astra“.

Herman Linnus (Leinbock) võttis osa Vabadussõjast Viljandi kooliõpilaste pataljoni II roodu Tõrva rühmas, kuhu kuulus koos Hermann Linnusega 11 Tõrva gümnaasiumi õpilast. Hermann Linnuse artikkel juubelikogumikus kirjeldab nende poiste sõjameheteed ja annab edasi võitlusmeeleolu Eesti Vabariigi algusaastail. (Linnus 1938, lk 66–68)

Tõrva gümnaasiumi vilistlaskogu esimees **Ernst Karolin** andis kogumikus ülevaate 1926. aastal loodud vilistlaskogu tegevusest. Esimestel tegevusaastatel algatas vilistlaskogu palju tähelepanuväärset: otsustati asutada stipendium andekamatele õpilastele; määrati toetust gümnaasiumi õpilasajakirja väljaandmiseks jne. Kõigile vilistlaskogu liikmetele tehti moraalseks kohustuseks toetada kohaliku elu häälekandjat, ajalehte „Tõrva Teataja“ nii kaastööga kui aineliselt. Vilistlaskogu liikmed olid kohustatud igal õppeaastal referaadi ette kandma. Samuti korraldas vilistlaskogu kevadeti lõpetajate ja kooli pedagoogidega ühiseid koosviibimisi. Kahjuks sattus vilistlaskogu peagi rahalistesse raskustesse, millest kooli 20ndaks juubeliks arvati siiski olevat üle saadud. (Karolin 1938, lk 68-69)

Legendaarne oli Tõrva gümnaasiumi muusikaõpetaja Marie Kull, rahva seas siiani tuntud kui Kulli-Mari.

Marie Kull sündis 12. jaanuaril 1901 Patküla mõisas. Samal ajal õpingutega Tartu Eragümnaasiumis õppis M. Kull Tartusse evakueeritud Riia Kõrgemas Muusikakoolis. M. Kull õppis Tartu Ülikooli juures 1919–1921 keskkooliõpetajate asetäitjate ettevalmistuskursustel ajaloo alal, mõned aastad hiljem tegi Marie Kull Tartu Ülikooli juures ka kutseksamid. Ta töötas gümnaasiumiõpetajana Põltsamaal, Valgas, Tõrvas ja Jõhvis. Tõrva Gümnaasiumis oli aastail Maria Kull 1932–1938 ajaloo ja laulmise õpetaja. Ühiskondlikult aktiivse inimesena korraldas ta pidusid, juhatas koore, töötas seltside ja õigeusu kiriku juhatustes. (Salm 1999, lk 81) Marie Kull oli ka Tõrva Ühisgümnaasiumis aastail 1929–1930 ilmunud „Per Aspera ad Astra“ vastutav toimetaja (ESTER Tartu). Nõukogude võimu aastail töötas Marie Kull õpetajana Rakvere Pedagoogilises Seminaris. 1950. aastal algas klaperjaht „kodanlikele natsionalistidele“ ja Marie Kull oli sunnitud õpetajaameti maha panema. Viimased aastad enne pensionilejäämist

1957. aastal töötas ta arveametnikuna Virumaal. Siis naasis ta Tõrva ja tegutses taas aktiivselt koorijuhina. Marie Kull suri 1972. aastal, taktikepp käes, segakoori kontserti juhatades. (Salm 1999, lk 81–82)

Õpetaja ja omavalitsustegelane **Jaan Viks** töötas Tõrva Gümnaasiumi õpetajana aastail 1924–1930. Ta sündis aastal 1900 Võrumaal. Tartu Õpetajate Seminari lõpetas J. Viks 1921. aastal. Tõrvas pidas J. Viks alates aastast 1930 raamatu- ja kirjutustarvete kauplust ning ta valiti Tõrva linnapeaks 1931. aastal. Võttes osa seltskondlikust tegevusest ja mitmesuguste organisatsioonide tööst, oli J. Viks Kaitseliidu Tõrva kompanii pealik, aastast 1934 EELK Helme koguduse kirikunõukogu juhatuse liige jm. (Lõuna-Eesti... 1938, lk 279)

Tõrva gümnaasiumi poolt 1938. aastal väljaantud kogumik annab informatsiooni kooli, selle õppetöö, lõpetajate, õpetajaskonna ja gümnaasiumi arengus oluliste sündmuste kohta, olles nii mõnelgi juhul ainsaks säilinud andmeallikaks. Kindlasti kehtib see kooli asutamisest kuni aastani 1938 Tõrva gümnaasiumis väljaantud ja suures osas hävinud õppurajakirjade kohta.

3.4. Vilhelm Bergmann

Kaupmees Vilhelm Bergmann asus 1905 aastal Viljandist Tõrva, kus ta Tartu tänavale rohu- ja värvikaupluse avas. „Noorel ärimehel tuli alguses raskustega võidelda. 1905. a. segadused ja raudteelaste streik takistasid korralikku äritegevust. Noor ärimees oli aga Wiljandis rohukaupluses teenides lugupidamise võitnud, mispärast temal isegi vähese kapitaliga läks korda kaunis suurt rohu- ja värvikauplust avada“. V. Bergmanni äri elas üle mitmeid tagasilööke, millest üks oli põhjustatud tuleõnnetusest aastal 1911, teine punaväelaste riisumisest aastal 1918. Äri läks siiski ülesmäge ja V. Bergmann rentis linnavalitsuselt uued, „nägusad ja ajakohased“ ruumid. Uude asukohta kolimise ajaks oli kaupmees V. Bergmannil täitunud juba 25 aastat äritegevust Tõrvas. „Willem Bergmann on ka kohalikust seltskonna elust jõudu mööda osa võtnud ja on üldiselt lugupeetud isikuna tuntud.“ (Willem... 1930, lk 1)

Artiklis Bergmanni värvikauplusest oli toodud äriomaniku eesnimeks Villem, kõigis kalendreis on aga selleks Vilhelm. Tegemist võib olla nime erikujuga. Kindlasti on tegemist sama rohu-, värvi- ja jalgrattakauplusega Tõrvas Tartu tn 1.

Kaupmees Vilhelm Bergmanni poolt väljaantud **kalendrid** on säilinud aastaist 1936–1939 neli aastakäiku. Vilhelm Bergmanni kalendrid olid kujunduselt tavapärased, vasakule lehepoolele oli trükitud ühe kalendrikuu kalendaarium, paremale reklaam (vt lisa 15), lõpulehekülgedele laatade kuupäevad. Kui teiste Tõrva ettevõtjate väljaantud kalendreis reklaamiti valdavalt kohalikke, Tõrva kaupmehi, käsitöölisi ja tööstusi, siis V. Bergmanni kalendrites oli peale ta enese kaupluse reklaamide esindatud eelkõike Tallinna ja Tartu ettevõtted ning rahvusvahelise haardega firmad. „Hiigelvalged hambad võimaldab 'Nivea' hambapasta“ (V. Bergmanni... 1937, lk 32), tööstus Stella soovitas „tuntud headuses“ igat sorti patareisid, (*Ibid*, lk 17), Philips kiitis oma elektripirne „Maksimum valgust, miinimum voolukulu!“ (*Ibid*, tagakaanel)

Vilhelm Bergmann oli tõenäoliselt piisavalt jõukas äriees, et kalendrit oma raha eest ja vaid enda kauba reklaamiks välja anda. Kuigi välistatud pole ka võimalus, et osa reklaamirahast tuli suurfirmadelt nagu näiteks Philips. Tema kirjastatud kalendrite vahendusel aga saab sellevõrra vähem informatsiooni kohaliku elu kohta.

3.5. Henrik Juhankatti

Henrik Juhankatti tahtis oma raamatus „**Inimkonna keelte tekkimine ja arenemine**“ (1927) tõestada, et on leidnud alused inimkonna ürgkeele kindlakstegemisele; et need alused on kõige paremini säilinud just eesti keeles ja seega on eesti keel vanim ja tähtsaim keelte peres; et keeleteadlased on eksinud, kui nad on eesti keeles nii palju laensõnu leidnud (Juhankatti 1932, lk 21– 22). „Eriti halb on lugu meie keeleteaduse ja -teadlastega. – – Meie keeleteadlastesse on nimelt juurdunud see kindel arwamine, et Eesti keel omas enamuses, vähemalt aga omas kultuurosas, on laenatud wõõrsilt, – – ikka igal pool käib laenude tsiteerimine ja otsimine.“ (Juhankatti 1927, lk 15-16)

Henrik Juhankatti oli varjunimi ja selle taga oli isik nimega Hendrik Treufeldt (Ultra 1928b, lk 4). Hendrik Treufeldt oli Tõrva kaupmees (Eichenbaum 1972, lk 125). Kuulutus kohalikus ajalehes täpsustas ärieesi tegevusala, milleks oli raamatukaubandus: “H. Treufeldt Kaubahoovis pakub kirjutusmaterjaali ja kõiki koolitarbeid wõistlemata odavate hindadega“ (Treufeldt 1927, lk 3). Aastal 1933 pidas H. Treufeldt aadressil Kaubahoov 10 „toitainete“ kauplust (Tõrva aadress... 1933, lk 34).

H. Juhankatti oli keeleuurimisega tegelenud oma raamatu ilmumise ajaks juba üle kahekümne aasta (Ultra 1928b, lk 4). H. Juhankatti teooria väitis, et inimese keeleline avaldus on olnud ümismine; ümismine arenes ja sai algelisele inimesele algeliseks häälikukeeleks; edasi arenedes tekkis „vähe täielikum häälikukeel“, siis „täielik häälikukeel“, edasi „liithäälikute e silpidekeel“, seejärel „liitsilpide e sõnadekeel“ ja viimaks „meie päevil“ on see arenemas „liitsõnade keeleks“ Esimene kasutatav häälik oli H. Juhankatti arvates „n“. (Juhankatti 1927, lk 21-25). H. Juhankatti arvas, et igal häälikul on oma ülesanne, näit tähendab „a“ – kõige algust, alust, põhja; „o“ – ümarust, koondust; „m“ – liikumist ning „l“ – liitumist (*Ibid*, lk 53-54).

Samuti kui häälikuid, uuris Juhankatti ka silpide tähendust. Silpe võrreldes järeldas H. Juhankatti, et kõige enam on ürghäälikuid ja nende kombinatsioone „Eesti-Soome keeles“ ja luges selle keele ainsamaks, mis on alles hoidnud „ühise ürgkeele ainet“. (*Ibid*, lk 97)

H. Juhankatti tõi näiteid eesti keele suguluse kohta romaani keeltega ning jaapani keelega, „millise keele sugulusest Läänemere Soome keeltega veel midagi ei teata – – Läänemere soomlaste keel, Jaapani keel, sumerlaste keel Babülooonias, Ladina keel, Kesk-Ameerika muistsete pärismaalaste keel, Muinas-Egüpti keel – neid ühendavad kõiki kindlad sugulussidemed.“ (*Ibid*, lk 125) “Jaapani keel on eesti keelega seotud tuhandete kindlate sidemetega, et need sugemed on pärit inimsoo ürgajast ja et nad on püsinud paljud aastatuhanded, kuni käesoleva ajani. – – Olen leidnud jaapani keelest ligi 2000 sõnajuurt ja tunnusmärki, mis on ühtlased ka eesti keelele. Need paljud sõnajuured ja tunnused lubavad kindlasti ütelda, et eesti ja jaapani keel kuuluvad ühte hõimkonda. – – Jaapani keel on soome-ugri ürgkeel!“ (*Ibid*, lk 47–48)

Viimaks jõudis H. Juhankatti järeldusele, et mitte Ida pole rahvaste, sh ka eestlaste ürgkodu, vaid Lääs. „Viimastest Õhtumaa rahvastest, kes walgusid Hommikumaale, jäid maha veel paljudki, kuigi väikeste rahvastena siin ja seal Õhtumaa osades. Üheks niisuguseks paigale jäänud rahwaks on ka Läänemere soomlased, kes siis Euroopa piiridest wist küll iialgi mitte väljaspool wiibinud ei ole.“ (Juhankatti 1927, lk 127 – 130)

„Inimkonna keelte tekkimine...“ ilmus 1927. aastal. Viis aastat hiljem, aastal 1932, andis H. Treufeldt Tõrvas välja ka kolm numbrit okultistliku sisuga ajakirja „Aovalgel“ (ESTER Tartu). Kõigis nimetatud ajakirja numbrites ilmusid tema raamatu „Inimkonna keelte tekkimine...“ müügikuulutused, tutvustavad artiklid ja osaliselt ka tekstid raamatust (vt lisa 16). Raamatul

„Inimkonna keelte tekkimine ja arenemine“ polnud loodetud müügiedu ja populaarsust, ka ei aktsepteeritud H. Juhankatti keeleteooriat teadusmaailmas.

Ajakirja „Aowalgel“ veergudel sarjab H. Juhankatti oma ebaedu põhjustajaid: „Teie aga, Eesti ametlikud keeleteadumehed [!], kas lootsite, et minagi lõpuni waikiks, kui teie wait olete! Eksitus! Ma olin neli aastat wait, kuid mitte aukartusest teie „autoriteetse“ waikimise wastu. – – Olete ehk waikinud seetõttu, et mõned ’autoriteetsed’ teadusmehed minu raamatus ’Inimkonna keelte tekkimine ja arenemine’ wäärilise hurjutamise osaliseks on saanud?“ H. Juhankatti süüdistas nimeliselt J. Aavikut. „Ometi aga olete Teie, hr. prof. J. Aawik keeleuuendajana meie keele sisse surunud ka väga palju wäärtusetut ja wastuvõtmatut materjaali, mis on otse haawaw ja wastupidine meie keele põhitoonile. – – Eesti keelele on tehtud sellega suurt kahju, et Teie, hr. Aawik, ainult enese tööst lugu peate.“ H. Juhankatti oli nõrдинud, et teadusmaailmas tema töö tähelepanuta jäi ning lubas edasi töötada põhimõttel „walgus tõuseb, wale waob!“ H. Juhankatti kutsus kõiki üles ajakirja Aowalgel veergudel tema teooria üle vaidlema ja wäiteid ümber lükkama. (Juhankatti 1932, lk 20- 22)

K. A. Hindrey kirjutas 1932. aastal H. Juhankatti raamatu kohta „Eesti Päewalehte“ arwustuse: „Sama kriitiline waim, sama iseseisev uurimistahe, mis on võtnud waatluse alla seniseid tõekspidamisi ajaloo kui ka etnograafia valdkondades, sama seniseid uurimistulemusi kõigutada püüdev ind walitseb ka Henrik Juhankatti raamatus“ K. A. Hindrey analüüsis üksikasjaliselt Juhankatti teooriat, jäädes siiski skeptiliseks: „Juhankatti ei ole diplomiga teadlane. (Juhankatti on nähtavasti varjunimigi.) Ta paistab olevat koguni autodidakt walitud erialal. – – Kuid siiski on väga kahju, et kohati tungib esile ebateaduslik tunnete argumentatsioon. Mis hakkab teadus peale niisuguste tiraadidega nagu järgneb: ’Ei kunagi ole mina uskuda suutnud, et niisugune rahvas, kui seda olid meie esivanemad, rahvas, kellel oli nii kõrge ja ilus, ebajumalatest puhas usk, nii kirgline moraal – – et see rahvas vast ainult paari tuhande aasta eest võis olla metsarahvas, kel ei olnud oma keelt ega algelisematki kultuuri. Ei, tuhat kord ei!’ Ei ole teaduslik hüpoteeside najal tundeellu sattuda.“ Veel heidab K. A. Hindrey ette, et Juhankatti ei selgita, kas tema hüpoteesid on spekulatiivsed või kõneleb ta teiste uurijate tööde põhjal. Ka teevad Hindrey ettevaatlikuks trükivead ja „subjektiivsed waated õigekirjutuse ja õigekeelsuse suhtes – – sa loed küll suure huviga, kuid väga suure ettevaatusega, olgugi, et autoril sageli on loogikat, mis koguni paistab õigel baasilgi olevat.“ (Hindrey 1932, lk 7)

Huvitavaid harrastusi oli H. Treufeldil peale tegelemise keeleteadusega ja okultismiga veel.

Nimelt esitas ta koos Tõrva muusikariistade parandaja H. Annikuga 1928. aastal patenditaotluse igiliikuri peale (Ultra 1928a, lk 1).

H. Juhankatti „Inimkonna keelte tekkimine...“ on oma sisu poolest niivõrd erinev nii Tõrvas kui arvatavasti kogu Eestis 1918–1940 ilmunud raamatutest, et hinnangut anda on väga raske. Arvatavasti on H. Juhankatti raamat sisult ja eesmärkidelt kõige omanäolisem Helme-Tõrva piirkonnas väljaantud raamatutest üldse.

3.6. H. Juns & K. Tiivel

H. Junsi ja K. Tiiveli 1935. aastal kirjastatud „**Tõrva kalender 1936**“ oli mahukaim Tõrvas 1918–1940 väljaantuist. Saateks kirjutasid koostajad: „Saadame käesoleva Tõrva kalendri välja kujul, mis oma suuruselt ületab kõik warasemad üritused sel alal“ (Tõrva kalender... 1935, lk 2). Peale tavapärase – kalendaariumi, reklaamide ja laadaaegade – sisaldas kalender kirjutist Tõrvast-Helme, piirkonna silmapaistvamate tegelaste sünnipäevade registrit ja Tõrva aadresside osa „Ametiasutuste, arstide, töösturite, äride jne aadressid“. (Tõrva kalender... 1935)

Nimekirja „Tõrvast ja ümbruskonnast sündimispäevi“ vääriliseks peetud seltskonna- või äritegelased grupeeriti elukoha järgi: Tõrva, Helme, Holdre, Hummuli, Jõgeveste, Koorküla, Lõve, Leebiku, Patküla ja Taagepera. Nimekirjas märgiti nimi, amet või tegevusala(d) ja sünniaeg. (*Ibid*, lk 47–53)

Tõrva linna algkooli õpetaja **Ernst Karolin** oli võtnud osa Vabadussõjast Viljandi koolipoiste pataljoni Tõrva rühma koosseisus. 1923. aastal lõpetas ta Tõrva gümnaasiumi esimese lennu. Töötades juba kooliõpetajana Tõrva linna algkoolis, avastas E. Karolin Tõrva Tantsumäel jalutades muistse linnamäe. (Salm 1998, lk 23)

Ernst Karolini poolt kirjutatud artikkel „Tõrvast-Helme“ kajastas piirkonna ajalugu, kirjeldades Tõrva asula arengut algaastail, tutvustades Tõrva linnamäge ning Helme lossivaremeid; jutustades Helme ohvriallikast ja muistsest hiiest. Peale ajalooliste faktide põimis E. Karolin teksti kohalikke legende ja muistendeid. (Karolin 1935, lk 36-43) Väljaandjad põhjendasid sarnase Tõrva ajaloo osa vajalikkust kalendris: „ – – pidasime seda hädavajalikuks, eriti nooremale generatsioonile kodunurga tutvustamiseks sarnasel kujul, nagu on sellest teadlikud

weel vaid üksikud.“ (Tõrva kalender...1935, lk 2).

E. Karolini kohalikke vaatamisväärsusi tutvustav kirjutus viitab väljaandjate soovile levitada kalendrit ka kaugemal. Kalendri aadresside ja sünnipäevade osa on korduvalt kasutatud andmeallikana Tõrva ajalugu käsitlevates publikatsioonides ja Tõrva gümnaasiumi õpilaste kodu-uurimistöodes.

3.7. Jaan Kattus

Ajaleht „Helme-Tõrva Elu“ nimetas J. Kattuse trükikoda vanimaks trükikojaks Tõrvas. „Trükikoda on ajakohaselt täiendatud, mille tõttu [on] võimalik kõiki Tõrva ja ümbruskonna nõudeid täielikult rahuldada. – – Kattuse trükikoja kiirpressil on ka võimalik Tõrwas „Helme-Tõrva Elu“ trükkida ja teisi suuremaid töid teha ja ei tee ka muret suuremad tööd tulevikus. Wilunud jõududega on trükikojal võimalik valmistada ja kokkusäada trükiteid väga maitsekalt, mille tõttu on ta võitnud lugupidamise, suure poolehoidu ja usalduse tarvitajaskonnas. – – .“ Jaan Kattusele kuulus ka raamatu-, kirjutustarvete-, moe- ja pudukauplus „Teadus“. (Helme- Tõrva kaubandus... 1929, lk 2)

Otsing elektronkataloogis ESTER Tallinn andis ilmumisandmete „Kattus“ vastusena 28 nimetust aastatest 1913–1942, Tartu kataloog ei laiendanud seda. Seega võib oletada, et enam-vähem sellesse ajaperioodi jäi ka J. Kattuse trükikoja tegevus. Ajaliselt viimase leitud kirje, aastal 1942 väljaantud Leebiku Piimaühingu aruande kirjes on märgitud trükandmete alasse „Nats. P. Raidma ja J. Kattus“ mille põhjal ilmneb, et Tõrva trükkalid Raidma (endine Ramberg) ja Kattus ühinesid (või ühendati).

J. Kattus kirjastas ja trükkis Tõrva ajakirjandusväljaannetest margikogujate ja kollektsionääride ajakirja „Baltika“ 1939. aasta numbri. Lisaks trükiti tema trükikojas kohalikud ajalehed „Helme-Tõrva Elu“, „Teadlik Kodanik“ ja „Helme-Tõrva Sõnumed“, osa „Tõrva Teataja“ numbreist ja õpilasajakiri. „Ulm“. (Eestikeelne... 2002) Helme koduloomuuseumis säilitatakse J. Kattuse trükikojas valminud laululehti, kuulutusi jt pisitrükiseid. Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 ilmunud raamatutest trükkis J. Kattus 48.

Jaan Kattus uuendas 30ndate keskel oma trükikoja sisustust (vt lisa 17), mis võimaldas tal teha

„kõiksugu trükitöid“. Trükitööde loetelus olid kirjas raamatud ja ajakirjad, „peo kuulutused ja -pääsetähed“, loteriipiletid, hinnakirjad, diplomid, nime-, kihla-, ja kutsekaardid, laululehed, vallavalitsustele ja ühisustele tarvisminevad raamatud ja „planketid“, aruanded, kviitungi- ja tšekiraamatud (Kalender-märkmik... 1936, tagakaanel).

Tõrvas 1935. aastal väljaantud kalender nimetab aadresside loetelus Jaan Kattuse trükikoda Valga tn 39 ja J. Kattuse raamatu-, kirjutusmaterjali-, moe-, ilu- ja pudukauplust Valga tn 4. (Tõrva kalender... 1935, lk 61–62). Äri kaubavalik oli lai: Jaan Kattuse moe- ilu ja pudukauplus müüs “kõiksuguseid moekaupasid” nagu käsitööniite, villaseid lõngu, portfelle, käekotte ja „reisukohvreid“ (Kalender-märkmik... 1936, tagumisel sisekaanel). Kahjurite hävitamiseks pakuti „mitmesuguseid pritsimis- ja tolmutamisvahendeid” (*Ibid*, lk 31). Ka oli J. Kattus seemnete edasimüüja – “Kes külvab oma aiad ja põllud hästiidanevate Eesti Seemnevilja Ühisuse seemnetega, see kindlustab omale hea saagi sügisel” (*Ibid*, lk 32). J. Kattuse raamatukaupluses avati 1935. aastal "Postimehe" raamatukaupluse odavmüügi punkt („Postimehe"... 1935, lk 7).

J. Kattuse kalendrid olid kujunduselt kalendermärkmikud, ühele lehepoolele oli paigutatud kalendaarium, teisele punktiirjoonestik märkmete tarvis. Tõrva kolmest trükkalast andis kalendrit välja ka Peeter Ramberg, kelle kirjastatud kalendrid erinesid J. Kattuse omadest reklaamide arvu ja sisu poolest. J. Kattus tutvustas pigem enese poe kaupa ja trükikoja teenuseid, P. Ramberg vahendas teiste kaupmeeste ja käsitöölise kuulutusi ning avaldas oma kalendris mahuka aadresside nimestiku.

3.8. Jaan Kriveler

„Ristiusu algusest kuni meie ajani on usuasjus alati mitmesuguseid lahkuminewaid õpetusi ja arusaamisi olnud, mis on tulnud sellest, et ristiinimesed ei jäänud täieste õpetustesse, nagu seda olid kõige esimesed kristlased. Nii siis on ka pühapäewa pühitsemise üle lahkuminewad õpetused.“ Jaan Kriveler lubas 1939. aastal kirjastatud raamatu „**Pühapäeva pühitsemine**” (vt lisa 18) eessõnas palvetada, et „kõik, kes seda loevad, saaksid selge arusaamise ja usule selles, et meie uue seaduse Jumala rahwa, hingamispäew on nädala esimene päew, so pühapäew.“ (Kriveler 1939, lk 2).

Õiget pühapäeva pidamist õpetati brošüüris „Pühapäeva pühitsemine“ pealkirjade all „Hingamispäeva seadmine ja otstarve“; „Hingamispäeva uuesti ülesseadmine“; „Uue seaduse pühapäev“ ja „Jumalateenistuse laulud“.

Jaan Kriveler ennast teksti autoriks ei nimetanud: „Mulle juhtus hiljuti kätte siin järgnew seletus pühapäewa pühitsemisest, mida üks kirikuõpetaja on kirjutanud ja mida ta lahkeste lubas mulle erilehena trükkida lasta“. (Kriveler 1939, lk 2)

Otsing elektronkataloogis (ESTER Tartu) andis otsingute *Kriweler* ja *Kriveler* tulemusena veel kaks autorit/koostajat sama nimega. Üks neist andis aastail 1910–1911 Tallinnas välja ajalehte „Kristlik Rahvaleht“, teine oli mitmete vaimulike raamatute autor. Eesti Kirjandusmuuseumis nimetatud ajalehte sirvides selgus, et seda andis välja Aegviidu köster J. Kriveler, kes ühes artiklis lugejaile ka oma raamatuid „Vaimulik laulja“ ja „Kristlik laste seltsiline“ (Kriveler 1911, lk 32). Jaan Kriveleri raamatus „Waimulik laulja“ (1910, lk 11) on laul „Su kallist armu tahan kiita...“, mis on sisult identne „Pühapäeva pühitsemises“ lk 12 avaldatud lauluga ning mille autoriks samuti märgitud J. Kriweler. Järelikult oli Tõrvas ilmunud brošüüri „Pühapäeva pühitsemine“ autor Jaan Kriveler ajavahemikus 1910–1939 välja andnud vähemalt seitse vaimuliku sisuga raamatut ja ajalehte „Kristlik pühapäevaleht“.

J. Kriveleri poolt kirjastatud raamat võib pakkuda sisu poolest huvi eelkõige usundiloo uurijaile. Helme–Tõrva raamatuajalugu rikastab „Pühapäeva pühitsemise“ ilmumise fakt ja trükise omanäolisus.

3.9. Paul Oja

Raua-, terase- ja koloniaalkaupluse pidaja **Paul Oja kalenderid** (vt lisa 19) olid kõige pikemat aega aastail 1918–1940 Helme-Tõrva piirkonnas ilmunud kalendrid. Kaupmees Paul Oja kalendrite kirjastamisel oli tõenäoliselt osanikuks rätsep M. Saag, kelle kauplust ja töökoda reklaamiti kõigis Paul Oja kalendrites, samuti ilmus P. Oja kalendri kaheksas aastakäik kahes variandis – ühe kaanel pealkiri „M. Saag, valmisriiete ja pudukauplus: kalender 1938“.

Kõigis säilinud P. Oja kalendreis on 16 lk kuulutusi. Välja arvates 36-leheküljelise kaheksanda aastakäigu, hõlmavad reklaamid seega Paul Oja kalendrite mahust poole ja neist omakorda on

enamik kalendri väljaandja omad. Nt 1939. aasta kalendri 23-st reklaamist tutvustavad 15 Paul Oja enese kaupa. (Paul... 1938). Ka teiste kaupmeeste ja käsitööliste vahendamine oli Paul Oja kalendrite oluline ülesanne. Reklaami müük aitas tagasi saada kalendri väljaandmise kulusid ja ehk tõi pisut tulugi.

Näitena olgu toodud P. Oja kalendri neljanda aastakäigu reklaamid: esikaane siseküljel soovitati Paul Oja laua- ja seinalampe, launõusid, priimuseid; jaanuarikuu kalendaariumi vastasleheküljel reklaamiti Paul Oja rauakaupu; veebruarikuu reklaamis teatas Paul Oja, et saadaval on: „Suures valikus ja paremas väärtuses tarvisminevad käsitööriistad“; märtsikuu kalendaariumi vastasleheküljel tutvustati M. Saagi rätsepaäri, aprillis V. Särgi tsementsaaduste tööstust Tartus. Veel reklaamiti J. Pöder'i plekisepatöökoda; Paul Oja ise pakkus vikateid, labidaid ja atru. Detsembris soovitas P. Oja oma poest osta pühadeks siirupit, küünlaid, kompvekke, tubakat, triikraudu, „pannisi ja vasest kardina torusi“. Ka teatas ta, et võtab vastu lina ja takku ketramiseks. Eelviimasele leheküljele oli trükitud E. Pöder'i juuksetööstuse reklaam, viimasel leheküljel soovitas Paul Oja osta oma poest kevadiseks külviajaks põllutööriistu ning „aiavilja- ja loomatoidu juurikate seemneid“. Tagumise kaane sisekülje võttis enda alla M. Saagi rätsepaäri reklaam. (Paul... 1933)

Paul Oja ei olnud ühiskondlikult aktiivne erinevalt paljudest teistest Helme-Tõrva raamatukirjastajatest – ei olnud ta tegev kohalikus omavalitsuses ega seltside või ühisuste juhatustes. Rohkem kui kaupmees P. Oja isikust teame tema ärist ning selle kaubavalikust. Ja seda just tema kirjastatud kalendrite vahendusel.

3.10. Peeter Ramberg

Trükkal Peeter Ramberg (eestistatud nimega Raidma) oli õppinud trükitööd ja raamatuköitmist Kilingi-Nõmme M. Otsaveli trüki- ja köitekojas. Peale abiellumist kolis ta Tõrva, kus töötas aastani 1931 Jaan Kattuse trükikojas. Seejärel asutas P. Ramberg oma trüki- ja köitekoja Tõrvas. Abikaasa Mari Ramberg oli õppinud mehe juures raamatuköitmist ja avas 1923. aastal Tõrvas iseseisva raamatuköitmistöökoja, mille hiljem mehe trükikojaga liitis. Nii Peeter kui Mari Ramberg omasid oma tegevusalal Tööoskuseameti kutsetunnistusi. (Eichenbaum 1972, lk 121)

Tõrva trükkali Peeter Rambergi kalendreid on säilinud kaks aastakäiku, 1933. ja 1934. aasta kalendrid (Ester Tallinn). Võrreldes P. Rambergi kirjastatud kalendreid teiste Tõrvas 1918–1940 väljaantud kalendritega, on märgatav erinevus reklaamide puhul. Kui Paul Oja kalendrite reklaamide põhiosa moodustasid enamuses väljaandjate P. Oja ja M. Saagi reklaamid, oli P. Rambergi aadresskalendris palju erinevate kaupmeeste ja käsitöölise kuulutusi. P. Rambergi 1934. aasta kalender oli 48-leheküljeline, reklaame oli selles 32 ja kõik nad reklaamisid kohalikke Tõrva kaupmehi, käsitöölisi ning nende kaupa. (Tõrva aadress-kalender... 1933) Põhjuseks võis olla see, et väljaandjaks oli trükkal, mitte kaupmees, kel vaja eelkõige enese kaupa reklaamida ja kauba müügiga tulu teenida. Trükkal andis kalendri välja, et teenida raha kõigepealt reklaamipinna, hiljem ehk ka kalendri müügist.

Trükikodasid nimetaski P. Ramberg vaid ühe – enese trükikoja (Tõrva aadress-kalender... 1933, lk 45). Võrdluseks võib tuua, et Jaan Kattuse poolt trükitud H. Junsi ja K. Tiiveli kirjastatud 1936. aasta kalendris oli ka nimetatud vaid üks Tõrva trükkal – Jaan Kattus. (Tõrva kalender...1935, lk 61) Ja kummaski kalendris ei mainitud J. Ilissoni trükikoda.

P. Rambergi 1934. aasta kalendris ilmunud aadresside nimistu on täielikum kui H. Junsi ja K. Tiiveli kalendris avaldatu, pakkudes tänasele uurijale ülevaadet 30ndate aastate Tõrva ametiasutustest, ettevõtetest, kaupmeestest ja käsitöölisest.

3.11. Madis Reisenbuk

Tõrva gümnaasiumi juhataja ja aktiivne kohaliku elu tegelane Madis Reisenbuk (vt lisa 12) sündis Tartumaal 1877. aastal. Tartu Õpetajate Seminari lõpetas ta 1898. aastal. Edasi täiendas M. Reisenbuk end mitmesugustel kursustel: Prantsusmaa Besançon'i ülikooli kursused lõpetas ta 1913. aastal. M. Reisenbuk õppis ka põllumajandust Nižni-Novgorodi ülikoolis. Aastail 1898–1920 töötas M. Reisenbuk õpetajana ja koolijuhatajana mitmel pool: Vara-Matjama kihelkonnakoolis, Väike-Maarjas, Rāpinas, Brest-Litovskis ja Nižni-Novgorodis. Jaanuarist 1921 kuni aastani 1932 töötas M. Reisenbuk Tõrva Ühisgümnaasiumi juhatajana. Tema eestvedamisel ehitati gümnaasiumile uus koolihoone. Samuti valiti M. Reisenbuk aastal 1921 esimeseks Tõrva alevivanemaks ja Tõrva linnapeaks aastail 1929–1931. Enne Tõrva elama asumist oli M. Reisenbuk tegev seltsides laulu- ja muusikakooride juhatajana. (Eesti avalikud... 1932, lk 272)

Prantsuse keelt õpetas M. Reisenbuk Tõrva gümnaasiumis aastail 1920–1932. (Tõrva Gümnaasium...2007, lk 17)

Madis Reisenbukoli ka ajalehe „Tõrva Teataja“ väljaandjaks ja vastutavaks toimetajaks (ESTER Tallinn). „Tõrva Teataja“ esimene number ilmus 25. veebruaril 1922. aastal, olles Tõrva asula esimene oma ajaleht ja ühtlasi väljaande „Eestikeelne ajakirjandus 1766-1940 I“ (2002, lk 698) andmeil esimene alevileht Eestis.

Madis Reisenbuk kirjutas ise märkimisväärse osa „Tõrva Teataja“ artiklitest. Kui „Tõrva Teataja“ ilmumise lõpetas, jätkas M. Reisenbuk kirjatükkide saatmist teistele Tõrvas ilmuvatele ajalehtedele. Madis Reisenbuk andis 1922. aastal välja ka prantsuse keele õpperaamatu „Cours pratique de la langue Francaise“ I osa (ESTER Tallinn). Kuna Madis Reisenbuk elas ja töötas sel ajal Tõrvas, võib ka selle tinglikult arvestada Tõrvas väljaantud raamatute hulka. Samuti avaldas M. Reisenbuk 1916. aastal muinasjutte lastele koos G. Schulziga (Eesti avalikud... 1932, lk 272).

Madis Reisenbukil täitus 1928. aastal 30 aastat õpetajatööd. Kohalik leht avaldas sel puhul artikli, kus koolimeest iseloomustatakse kui kohusetundlikku ja karsket inimest. „Olgu juure lisatud, et hr M. Reisenbuk kogu selle aja jooksul ei ole koolitööst haiguse pärast ühtegi päeva puudunud. – Kogu eluaeg on ta hea terwise juures olnud, mida tuleb panna korraliku eluviiside arwele. Herra Reisenbuk on eluaeg karsklane olnud ja samuti ka suitsupõlgaja.“ (Madis... 1928, lk 2)

Kõrghariduse sai Madis Reisenbuk enne Esimest maailmasõda Pariisis. Prantsusmaalt tõi ta lisaks armastusele prantsuse keele vastu kaasa aiandushuvi. Tõrva Patküla maantee äärde rajas Madis Reisenbuk suure aia. Istikute hankimiseks ja vahetamiseks lõi ta sidemed maailma kõige kuulsamate sordiaretajate, kalifornialase Luther Burbanki ja venelase Ivan Mitšuriniga. Tänu Madis Reisenbukile kujunes Tõrva 1930. aastate lõpuks rohelusse uppuvaks väikelinnaks, millest kavatseti välja ehitada Lõuna-Eesti suurim suvituskuskeskus. (Aader 2007)

Madis Reisenbuki koostatud „**Õpilase laulikut**“ ilmus kaks trükki, esmatrükk 1925. aastal ja kordustrükk 1927. aastal. Madis Reisenbuk tähtsustas laulu ja laulmist, eriti ühislaulmist: „Laul oli taewa-aare meie esiwanemaile. Pimedal orjaajal pehmendas ta piinapigistusi, murdis mure muljumisi. Raskeil ümberrahwustamise aastail ühendas meid ühine eesti laululõim. Kuid siis

veeresid meie kallil kodumaal ka wõõrad viisid ja kudusid palju lõimi meie laulukangasse wõõrad käed ning ununesid eesti laulu sõnad. Sellepärast oleme kooswiibimisel sageli saamatud laulus. Aidaku käesolew laulik elustada eesti laulu sõnu ühiseks laulmiseks kodus ja koolis, murul ja mäel. Algagem, kaunistagem ja lõpetagem ühise lauluga peo ja teod, sest 'Laul teeb rinna rõõmsaks'". (Reisenbuk 1925, lk 3–4)

„Õpilase lauliku“ tiitellehele oli trükitud moto: „Kanna kaasas mind peol ja töö!“ Selleks väikeseformaadiline raamat ka sobis. Ühislaulmiseks mõeldud laulude sõnad laulikus oli koostaja rühmitanud temaatiliselt: isamaalaulud, „Waimulist laadi laulud ja laulud sõbra haulal“, jõululaulud, „Seotud südamed“, rõõmulaulud, „Pidu ja pulma laulud“, naljalaulud, lahkumise laulud, „Lapsepõlve mälestuse ja kurvastuse laulud“, Aastaaegade laulud, „Hommiku ja õhtu laulud“, meremehe- ja sõjalaulud ning lõpuks „Mitmesugused laulud“. (Reisenbuk 1925)

Madis Reisenbukist kui mitmekülgsest mehest ja aktiivsest kohaliku elu tegelasest saab kirjutada mitmest aspektist lähtudes – M. Reisenbuk koolijuhataja ja kooliehitajana, asula omavalitsustegelasena, prantsuse keele õpetajana, puukooli rajaja ja pidajana, karskusideede propageerijana ning ka kirjastaja ja kirjamehena. Tema kirjastatud laulik annab tänasel päeval ülevaate 20ndatel aastail Eestis rahva seas levinud kooslaulmiseks sobivaist lauludest,

3.12. Martin Saag

Käsitööstur Martin Saag sündis Tartus 1889. aastal. Ta õppis rätsepaametit Tartus aastail 1904–1907. Rätsepana töötas M. Saag Helsingis ja Londonis lühemat aega, Moskvas aga aastail 1917–1920. M. Saag oli rätsepatööstuse ja riideäri omanik Tõrvas aastast 1922. Võttes aktiivselt osa avalikust elust, oli ta Tõrva linnavolikogu liige aastail 1927–1930 ning aastast 1934 linnanõunik. M. Saag oli Tõrva tuletõrjeseltsi tegelane aastast 1923 ning Tõrva Käsitööliste Avitamise Seltsi asutaja ja esimees. (*Lõuna-Eesti tegelaste biograafiad* 1938, lk 206)

Martin Saagi töötuba kirjeldati kohalikus ajalehes „See ilmneb rohkem rätsepaärile, kui töötoale, kuna pikki riidevarna, tihedalt üksteise kõrval, nägusad müügiks määratud valmisülikonnad, rippumas on. Äri on 10 aastat juba linna ja ümbruskonna rahva korraliku välimuse eest hoolitsenud. Töötoa-äri omanik härra M. Saag on üldiselt enamiku oma eluajast veetnud

välismaal. – – Üldse on hr. M. S. rätsepatöö alal töötanud 25 aastat. Käesoleva majanduslise kitsikusega arvestades on töötarvitajatele võimaldatud ka pikaajaline järelmaks. Omaniku põhimõtteks on: korralik töö ja odav hind.“ (Ringkäik... 1931, lk 2)

Martin Saagi 1938. aasta kalendri kaanel on pealkiri: „Saag, Valmisriiete ja pudukauplus Tõrvas“ ja „Esimene aastakäik“ Kuid tiitellehel olev pealkiri annab teada, et kalender on Paul Oja kaupluse 1938. a. kalendri kaheksas aastakäik. Tartu Ülikooli raamatukogus M. Saagi ja P. Oja kalendrid võrreldes selgus, et sisu ja kujundus oli üks ühele, erinesid vaid väljaandja nimi ja aastakäigu number kaanel. Rätsep M. Saagi kauplust ja töökoda reklaamiti kõigis Paul Oja kalendrites, aga ka teistes Tõrvas ilmunud kalendrites (vt lisa 20).

KOKKUVÕTE

Helme-Tõrva piirkonna kirjastajaid uurides ilmnes tihe valdkondade, isikute ja organisatsioonide vaheline seotus. Ühed ja samad isikud olid aktiivselt tegevad mitmete seltside, ühisuste, pankade ja asutuste juures. Karl Tuvike, Madis Reisenbuk, Johannes Uustal – kui nimetada siinkohal vaid mõnda neist – suutsid peale oma põhitöö anda panuse mitmes piirkonna tegevusvaldkonnas.

Töö tulemusena sai kirjeldatud ja nimestikku kantud mitmeid Helme koduloomuuseumi kogus leiduvaid raamatuid, mille olemasolu polnud seni bibliograafianimestikes registreeritud.

Tegevusvaldkondade lõikes kirjastati Helme-Tõrva piirkonnas aastail 1918–1940 kõige enam raamatuid kaubanduses, järgnes pangandus. Piirkonna elanike peamine tegevusala – maatulundus – ei andnud koostatud nimestikku ühtegi raamatut.

Kirjastajatest andsid kõige enam raamatuid välja Helme Laenu-Hoiu Ühisus, hilisema nimega Helme Ühispank, ja kaupmees Paul Oja. Vaid mõne kalendriaastakäiguga jäi maha teine Tõrva kaupluseomanik Vilhelm Bergmann.

Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 tegutsenud raamatukirjastajad, kes arvuliselt kõige rohkem ja kõige järjepidevamalt raamatuid välja andsid, olid kasumile orienteerunud organisatsioonid ja isikud – pangad ja kaupmehed.

Mittetulunduslikud organisatsioonid Helme-Tõrva Hariduse Selts, Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Selts ja Helme Põllumeeste Selts olid piirkonna kultuuri- ja majanduselus väga olulised, kuid raamatute väljaandjatena jäävad nad tagaplaanile võrreldes pankade ja kaupmeestega.

Helme-Tõrva piirkonnas kirjastati aastail 1918–1940 võrreldes teiste raamatutega kõige enam kalendreid, mida andsid välja kohalikud pangad, kaupmehed, trükkalid ja ka eraisikud.

Suhteliselt palju kirjastati aruandeid. Aruannetest oli peale organisatsiooni majandusnäitajate võimalik leida ka muud teavet: isikute nimesid, liikmeskonna suurust aruandeaasta lõpul jm.

Põhikirjad sätestasid organisatsiooni asutamise korra, liikmete õigused ja kohustused, ühisuse varade haldamise, tegevuse juhtimise, asjaajamise, revideerimise, arvepidamise, aruandmise ning likvideerimise korra. Põhikirja registreerimine andis organisatsiooni tegevusele juriidilise aluse.

Tutvustavad-reklaamivad trükised olid Tõrva Noorte Meeste Kristliku Ühingu voldikud. Samuti oli tutvustava sisuga Helme põllutöökooli avamise vajalikkust põhjendav brošüür.

Mahukamaid (ja sisukamaid) raamatuid andsid Helme Põllutöökool, Helme Piimaühing ja Tõrva Gümnaasium välja juubelitrukistena. Helme Põllumeeste Seltsi poolt korraldatud näituste puhuks trükiti raamatuna näituste nimekirjad, mis sisaldasid peale väljapanekute nimekirja ka muud vajalikku teavet.

Lisaks ilmusid Helme-Tõrva piirkonnas aastail 1918–1940 raamatutena kontserdi kava, keeleteooria, ühe lauliku kaks trükki, matuseplatsi raamatud, vaimulik raamat ja tuletõrjeseltsi kodukord.

Esialgne arvamus, mille kohaselt käesoleva töö koostamise käigus täieneb nimestik Helme-Tõrva piirkonna äärealadelt Koorkülas ja Jõgevastes 1918–1940 väljaantud raamatutega ja sellega laieneb ka kirjastajate ring, osutus ekslikuks. Pole säilinud ei raamatuid ega andmeid, et nendes, 1939. aastal Helme vallaga liitunud valdades oleks aastatel 1918–1940 raamatuid kirjastatud. Raamatuid anti Helme-Tõrva piirkonnas välja teadaolevalt aastatel 1918–1940 vaid Helmes ja Tõrvas kui piirkonna keskustes.

Töös esitatud tegevusvaldkondade ajalugu enne 20. sajandi algust on Helme kihelkonna keskne, kuna Tõrva asula tekkis alles 19. sajandil. Peale Eesti iseseisvumist aga arenes ja kasvas Tõrva kiiresti ning seitsaadik on andmeid rohkem Tõrva kui Helme kohta.

Piirkonna raamatute tegevusvaldkondade põhine analüüs annab võimaluse neid võrrelda teistes valdades ja väikelinnades ilmunud raamatutega aastail 1918–1940. Kas Helme-Tõrva piirkonna kirjastajad ja nende poolt väljaantud raamatud olid aastail 1918-1940 erandlik nähtus või peegeldasid nad Eesti raamatulugu tervikuna, jääb samuti järgmiste uurimistööde teemaks.

Helme-Tõrva piirkonna kirjastajate ja nende poolt väljaantud raamatute kaudu avanes huvitav ja detailiderohke pilt piirkonna kultuuri- ja majandusest Eesti iseseisvusajal enne okupatsiooniaastate algust.

KASUTATUD LÜHENDID

EELK – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik

ETK – Eesti Tarbijate Keskühistu

HKM – Helme koduloomuuseum

K. K. – Katrin Kannukene

NMKÜ – Noorte Meeste Kristlik Ühing

KASUTATUD KIRJANDUS

15 a. Helme Põllutöökooli. 1940. – Lõuna-Eesti, 2.2.

Aader, L. 2007. *Helme õpetajad aitasid piirkonnal ärgata.* – Sakala, 13.10.

<http://www.sakala.ajaleht.ee/141007/laupaev/kodulugu/5029170.php>, (20. aprill 2008).

Annus, E. 1993. *Eessõna.* – Rmt: Eestikeelne raamat 1901–1917. 2, R–Y. 2. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, lk 6-13.

Antik, R. 1931. *Eesti raamatute üldnimestik: 1918–1923.* Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

A. R. [August Rondik]. 1928. *Mälestusi endistelt Tõrva näitustelt.* – Helme-Tõrva Elu, 22.9.

Eesti avalikud tegelased: eluloolisi andmeid. 1932. Toim Kleis, R. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Eesti biograafiline andmebaas ISIK. <Http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/>, (11.aprill 2008).

Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates. 1929. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Eesti raamatute üldnimestik: 1929–1933. 1934 Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Eesti raamatute üldnimestik: 1937-1939. 1941. Koost Tartu Riikliku Ülikooli pearaamatukogu. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1941

Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940. 2002. I-II. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu.

Eesti teaduse biograafiline leksikon. 1. köide, A-Ki. 2000. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Eichenbaum, A. 1964. *Helme-Tõrva laulukoorid ajaloo keerises*. Käsikiri Helme Koduloomuuseumis.

Eichenbaum, A. 1971. *Tõrva minevikust*. – Kommunist, 4.11.

Eichenbaum, A. 1972. *Ajaloolised tähised Tõrvast. 1921.–1944.–1971*. Käsikiri Helme Koduloomuuseumis.

Eichenbaum, A. 1975. *Mälestused Patkülalt, Tõrvast, Helmest, Waskräämast*. Käsikiri Helme Koduloomuuseumis.

Elerand, V. 1997. *Tõrva päevaküsimusi*. – Helme-Tõrva Elu, nr 1, jaanuar.

ESTER Tallinn: Eesti raamatukogude elektronkataloog. <http://helios.nlib.ee>, (10. märts 2008).

ESTER Tartu: Eesti raamatukogude elektronkataloog. <http://ester.utlib.ee>, (10. märts 2008).

(H. Treufeldt Kaubahoovis). 1927. – Helme-Tõrva Elu. 1.10. [Reklaam].

Helme Laenu ja Hoiu-Ühisuse 1917 aasta aruanne. 1918. Tõrva: Helme Laenu ja Hoiu Ühisus.

Helme Laenu ja Hoiu-Ühisuse 1918 aasta aruanne. 1919. Tõrva: Helme Laenu ja Hoiu Ühisus.

Helme Laenu ja Hoiu-Ühisuse 1919 aasta aruanne. 1920. Tõrva: Helme Laenu ja Hoiu Ühisus.

Helme Laenu-Hoiu Ühisuse Aruanne 1927 aasta kohta: XXIV tegevusaasta. 1928. Tõrva : Helme Laenu-Hoiu Ühisus.

Helme Majanduse Ühisus edu tähe all. 1929. – Helme Tõrva Elu , 12.1.

Helme Majanduse Ühisuse 1922/23 äriaasta aruanne. 1923. Helme: Helme Majanduse Ühisus.

Helme Majanduse Ühisuse 1927 II pool aruanne. 1928. Helme: Helme Majanduse Ühisus.

Helme Majanduse Ühisuse 1929 aruanne. 1930. Helme: Helme Majanduse Ühisus.

Helme Majanduse Ühisuse 25 a. juubel. 1936. – Postimees, 26.3.

Helme Majanduse Ühisuse Põhjuskiri. 1922. Helme: Helme Majanduse Ühisus.

Helme Majanduse Ühisuse Põhikiri. 1927. Helme: Helme Majanduse Ühisus.

Helme Piimaühisus 25-a. : 1911-1936. 1936. Helme: Helme Piimaühisus.

Helme Piimaühisuse aruanne 1928 aasta kohta. 1929. Tartu: Helme Piimaühisus.

Helme Piimaühisuse 1939. a aruanne: XXVIII tegevusaasta. 1940. Tõrva: Helme Piimaühisus.

Helme Põllumeeste selts 30. aastat töötanud. 1926. – Postimees, 26.9.

Helme Põllumeeste Seltsi ja Helme maanaiste seltside näituse nimekiri : Tõrvas, 26.– 27. aug. 1939. a. 1939. Helme: Helme Põllumeeste Selts.

Helme Põllumeeste Seltsi näituse nimekiri: Tõrvas, 19.–21. sept. 1931. a. 1931. Helme: Helme Põllumeeste Selts.

Helme Põllumeeste Seltsi näituse nimekiri: Tõrvas, 15. ja 16. septembril 1934. aastal. 1934. Helme: Helme Põllumeeste Selts.

Helme Põllumeeste Seltsi näituse nimekiri: Tõrvas, 22., 23. ja 24. aug. 1936. a. 1936. Helme: Helme Põllumeeste Selts.

Helme Põllutöökoool: 1924-1929. 1929. Helme: Helme Põllutöökoool.

Helme põllutöökoool kümne aastane. 1935. – Postimees, 5.2.

Helme Põllutöökoooli käimapanemine sügisel 1922. aastal. 1922. Helme: Helme Põllutöökoool.

Helme-Tõrva Haridusseltsi Meeskoor: 1. aastapäeva kontsert: Kava. 1935. Tõrva: Helme-Tõrva Haridusselts.

Helme-Tõrva kaubandus- ja tööstusilm. 1929. – Helme-Tõrva Elu, 12.1.

Helme-Tõrva suuropäev. 1927. – Postimees, 29.12.

Helme Ühispanga 1934. a. aruanne. 1935. Tõrva: Helme Ühispank.

Helme Ühispanga 1938. a. aruanne. 1939. Tõrva: Helme Ühispank.

Helme Ühispanga kalender 1936. 1935. Tõrva: Helme Ühispank.

Helme Ühispanga kalender 1937. 1936. Tõrva: Helme Ühispank.

Helme Ühispanga kalender 1939. 1938. Tõrva: Helme Ühispank.

Hindrey, K. A. 1932. *Henrik Juhankatti. Inimkonna keelte arenemine ja tekkimine.* – Päevaleht, 3.1.

Jaanuarikuu oksjoniraamatute nimestik. 1990. – Ärikunde nr. 1 (3), näärikuu 1990, lk. 9-12.

Jakobson, A. 1997. *Tõrvalaste tavadest ja seltskondlikust elust sajandi algupoolel. 2.* – Helme-Tõrva Elu, nr 12, juuni.

Juhankatti, H. 1927. *Inimkonna keelte tekkimine ja arenemine.* Tõrva: H. Treufeldt.

Juhankatti, H. 1932. *Astume avalikkuse ette.* – Aowalgel, nr1, lk 19-22.

Kalender-märkmik 1936: Jaan Kattus: raamatu-, kirjutusmaterjalikauplus ja trükikoda, Tõrvas. 1936. Tõrva: J. Kattus.

Kalender-märkmik 1937: Jaan Kattus: raamatu-, kirjutusmaterjalikauplus ja trükikoda, Tõrvas. 1936. Tõrva: J. Kattus

Kalender-märkmik 1938: Jaan Kattus: raamatu-, kirjutusmaterjalikauplus ja trükikoda, Tõrvas. 1937. Tõrva: J. Kattus.

Kand, M. 1938. *Jooni Tõrva gümnaasiumi kahekümneaastasest tegevusest.* – Kog: Tõrva Gümnaasium: 1917–1937. Tõrva: Tõrva Gümnaasiumi Õppenõukogu, lk 15-51.

Karolin, E. 1938. *Tõrva Ühisgümnaasiumi vilistlaskogu.* – Kog: Tõrva Gümnaasium: 1917–1937. Tõrva: Tõrva Gümnaasiumi Õppenõukogu, lk 68–69.

Kasutage kõik erakordset ettepanekut! 1932. – Aowalgel, nr 1. [Reklaam].

Kauba puudujääk Helme Majandusühisuses. 1928. – Helme-Tõrva Elu, 25.6.

Kolmas raamatuoksjon 13. novembril 1999 ülikooli peahoones eesti ülikooli 80. aastapäeva puhul : kataloog : Eesti ajaloos. Ajalugu Eestis. 1999. Koost Matjus, Ü. & Paatsi, V. Tartu: Tartu Ülikool.

Kriveler, J. 1910. *Waimulik laulja: Oma koolilastele ja kõigile lauluarmastajatele.* Tallinn.

Kriveler, J. 1911. *Kõiki "Kristliku Rahvalehe" lugejaid tervitades.* – Kristlik Rahvaleht, ülestõusmise pühadeks.

Kriveler, J. 1939. *Pühapäewa pühitsemine.* Tõrva: J. Kriveler.

Kõverik, I. & Salm, H. 2006. *Tõrva kirik-kammersaali 100 aastat.* Tõrva: H. Salm.

Käos, T. 2007. *Täna räägime Valgamaa kirikutest: Helme Maarja kirik.* – Valgamaalane, 15.9.

Kümnes raamatuoksjon: 11. novembril 2006 ülikooli peahoones: kataloog: Eesti haridus- ja koolilooline trükis. Eesti ja naabermaad ajas ja ruumis. Eesti vanem ja/või haruldane raamat. 2006. Koost Matjus, Ü. & Paatsi, V. Tartu: Tartu Ülikool.

Laugaste, E. 1938. *Õpilaste isetegevus.* – Kog: Tõrva Gümnaasium: 1917–1937. Tõrva: Tõrva Gümnaasiumi Õppenõukogu, lk 51–66.

Liivaku, U. 1995. *Eesti raamatu lugu*. Tallinn: Monokkel.

Linnus, H. 1938. *Tõrva gümnaasiumi õpilased Vabadussõjas*. – Kog: Tõrva Gümnaasium: 1917–1937. Tõrva: Tõrva Gümnaasiumi Õppenõukogu, lk 66–68.

Lõuna-Eesti tegelaste biograafiad: Eluloolisi andmeid Valga-, Võru-, Põlva- ja Lõuna-Tartumaal elavate ja tegutsevate avalikkude tegelaste kohta. 1938. Toim Leetmaa, A. & Andreller, J. Pärnu: Sõna.

Madis Reisenbuk 30 aastat õpetaja olnud. 1928. – Helme-Tõrva Elu, 09.05.

Meenutades möödunud. 1996. – Tõrva Teataja, mai.

Meister, J. 1939. (*Teade õiguste üleandmise kohta*). – Baltika, July.

Mõned meie tähtsamad. 1928. – Helme- Tõrva Elu, 22.09.

Noorte Meeste Kristlik Ühing Tõrvas 1933–1934. 1934. Tõrva: Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing.

Noorte Meeste Kristlik Ühing Tõrvas. 1939. Tõrva: Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing.

Paul Oja kauplus Tõrvas: 1932 a. kalender. 1931. Tõrva: P. Oja.

Paul Oja kauplus Tõrvas: 1933 a. kalender. 1932. Tõrva: P. Oja.

Paul Oja kauplus Tõrvas: 1934 a. kalender. 1933. Tõrva: P. Oja.

Paul Oja kauplus Tõrvas: 1939 a. kalender. 1938. Tõrva: P. Oja.

Perekonna matuseplatsi raamat. 1939. – Helme: EELK Helme kogudus.

Plaksi, S. 2003. *Eestikeelsed haridus- ja kasvatusalased raamatud aastatel 1918-1940*. Viljandi: Viljandi Kultuurikolledž. [Diplomitöö].

"Postimehe" raamatukaupluse odavmüügi punkt ka Tõrva. 1935. – Postimees, 11.2.

Punga Märt. 1927. *Weel meie pankadest.* – Tõrva Teataja, 4.6.

Püvi, J. 1999. *Eesti põllumajanduslikem ja naiselikem linn: mineviku Tõrva sotsiaal-majanduslik ülevaade.* – Helme-Tõrva Elu, 16.7.

Põhjuskiri Tõrva priitahliku tulekaitse Seltsile. 1892. Tõrva: Tõrva Priitahliku Tulekaitse Selts.

Pärismatmise-platsi raamat. 1923. Helme: EELK Helme kogudus.

Reisenbuk, M. 1925. *Õpilase laulik.* Tõrva: M. Reisenbuk

Reisenbuk, M. 1927. *Meie pankadest.* – Tõrva Teataja 1927, 28.5.

Raamatukogusõnastik. <http://pang.nlib.ee/termin>, (12. märts 2008).

Rahvastiku koostis ja korteriolud: 1.III 1934 rahvaloenduse andmed. Vihk II. 1935. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.

Riigi Teataja. 1938, nr 87.

Ringkäik Tõrva tööstustes. 1931. – Helme-Tõrva Sõnumed, 18. 2.

Salm, H. 1999. *Helme kalmistu.* Valga.

Salm, H. 1998. *Tõrva, Helme, Hummuli.* Tallinn: Maalehe Raamat.

Salm, H. 2001. *Sünnipäevast tänapäeva: sada aastat ühistu leti taga.* Tõrva: Tõrva Tarbijate Ühistu.

Salm, H. & Lepik, M. 2007. *Helme kalmistu.* Valga: Litero.

Seitsmes raamatuoksjon 15. novembril 2003 ülikooli peahoones: Eesti sõja-ajalooline ja

sõjanduslik raamat; Eesti kiriku-, kooli- ja kodulooline raamat; Eesti vanem ja/või haruldane raamat: kataloog. 2003. Koost Matjus, Ü. & Paatsi, V. Tartu: Tartu Ülikool.

Smolina, L. 2000. *Viljandimaa kalendrid läbi aegade: bibliograafia*. Viljandi: Viljandi Kultuurikolledž. [Diplomitöö].

Sults, Ä. 2002. *Tõrva linnaraamatukogu ajaloost*. Tõrva: Tõrva Gümnaasium. [Uurimistöo].

Taul, A. *Tõrva-Helme Tuletõrje*. 1998. Tõrva: Tõrva Gümnaasium. [Uurimistöo].

Tuvike, K. 1931. *Helme Põllumeeste Selts 35 a. tegutsenud*. – Helme-Tõrva Sõnumed, 20.9.

Täna awatakse Helme näitus. 1928. – Lõuna-Eesti, 22.10.

Tõrva aadress-kalender 1934. 1933. Tõrva: P. Ramberg.

Tõrva Gümnaasium: 1917–1937. 1938. Tõrva: Tõrva Gümnaasiumi Õppenõukogu.

Tõrva Gümnaasium 90. 2007. Tõrva: Tõrva Gümnaasium.

Tõrva näitus õnnestus. 1932. – Lõuna-Eesti 28.8.

Tõrva kalender 1936. 1935. Tõrva: H. Juns & K. Tiivel.

Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Seltsi Kodukord. 1933. Tõrva: Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Selts.

Tõrva Ühispank 15.- aastane. 1939. – Lõuna-Eesti, 8.12.

Tõrva Ühispank: kalender-märkmik 1936. 1935. Tõrva: Tõrva Ühispank.

Tõrva Ühispank: kalender-märkmik 1938. 1937. Tõrva: Tõrva Ühispank.

Tõrva Ühispank: kalender-märkmik 1940. 1939. Tõrva: Tõrva Ühispank.

Tõrwa-Helme Tööstuse ettevõtjate Ettevõtjate ühisuse Põhjuskiri. 1920. Tõrva: Tõrva-Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisus.

Tõrwa segarealgümnaasiumi Toetamise Seltsi Põhjuskiri. 1920. Tõrva: Tõrwa segarealgümnaasiumi Toetamise Selts.

Tõrvast. 1939. – Päevaleht, 3.3.

Ultra, J. 1928a. *Imeleidurid Tõrwas.*– Lõuna-Eesti, 22.9.

Ultra, J. 1928b. *Ülihuvitav raamat.*– Lõuna-Eesti, 14.1.

V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas: 1936 a. kalender. 1935. Tõrva: V. Bergmann.

V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas: 1937 a. kalender. 1936. Tõrva: V. Bergmann.

V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas: 1938 a. kalender. 1937. Tõrva: V. Bergmann.

Vaaro, I. 2002. *Richard Antiku eesti raamatu ajalugu.* – Kog: Raamat on... II, lk 222–229.

Valdade rahvastik: 1. III 1934 rahvaloenduse andmed. Vihk I. 1934. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.

Valgamaa kodulooline andmebaas ISIK. <http://www.valgark.ee/isik/>, (05. aprill.2008).

Valgamaa. Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Eesti V. 1932. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

Veri, K. 1987. *Tõrva.* – Kog: Valga rajoonis. Tallinn : Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 114-118.

Walgamaalt. 1933. – Postimees, 21.12.

Willem Bergmanni wärvikauplus uutes nägusates ruumides. 1930. – Helme-Tõrwa Elu, 5.5.

Õnnestunud maakondlik näitus Tõrvas. 1934. – Postimees, 17.9.

Ülevaade Helme Ühispanga möödunud 35 aasta tegevusest. 1939. – Helme Ühispanga 1938. a. aruanne. Tõrva: Helme Ühispank.

Ülevaade Tõrva Ühispanga möödunud 15. a. tegevusest. 1939. – Tõrva Ühispank: kalendermärgmik 1940. Tõrva: Tõrva Ühispank.

Ülevaade ühisuse 1939. a. tegevusest. 1940. – Helme Piimaühisuse 1939. a aruanne. Tõrva: Helme Piimaühisus.

Устав Гельмского сельскохозяйственного общества = Helme Põllumeeste Seltsi Põhjuskiri. 1896. Helme: Helme Põllumeeste Selts.

NIMEREGISTER

Bergmann, Tõnis, 41, 48

Bergmann, Vilhelm, 11, 22, 26, 58

Eichenbaum, Andres, 39, 41, 42, 48

Einer, Gustav, 31

Habicht, Ernst, 31

Hanson, Johan, 36, 37

Hansson, Jüri, 20, 34, 39, 40

Hendrikson, Jaan, 25, 26

Hiiop, Hendrik, 31, 34

Hiiop, Jaan, 48

Hindrey, K. A., 61

Ilisson, Ado, 16, 67

Juhankatti, Henrik, 20, 24, 59

Juns, H ja Tiivel, K., 24, 62, 67

Kaat, Ado, 34

Kaigas, Johan, 31

Kand, Martin, 42, 55, 56

Karolin, Ernst, 57, 62

Karu, Hilma, 8

Kattus, Jaan, 16, 19, 20, 22, 48, 63, 67

Kriveler, Jaan, 19, 64

Kukk, Andres, 34

Kull, Mari, 57

Käärrik, Arkadi, 48

Laugaste, Eduard, 56
Lemberg, Gustav, 26, 43, 51
Liivaku, Uno, 5
Linnus, Herman, 20, 57
Loorberg, Gustav, 31
Luik, Peeter, 41, 48

Maaten, Jaak, 48
Mahlapuu, Peedu, 26, 31, 32, *Vt*
Märtson, Ervin, 47

Oja, Paul, 12, 22, 65, 67, 70

Priimets, Artur, 41, 47
Pöder, Jaan, 46
Pöld, Johann, 29

Raatma, Kusta, 30
Ramberg, Peeter, 16, 17, 64, 66
Reisenbuk, Madis, 17, 19, 24, 41, 55, 67
Rondik, August, 20, 52, 53, 54
Roosson, Aleksander, 32, 33
Rosenberg, Hendrik, 31, 34

Saag, Martin, 13, 47, 65, 69
Sakkis, Jaan, 31, 41
Schinmann, Juhan, 33, 36, 37
Siilak, Peedu, 26, 41
Soots, Juhan, 30, 31
Stryk, Harald, 34
Säga, Bernhard, 26, 36, 37, 54

Terra, August, 46
Treimann, Oskar, 36, 53
Tults, Kristjan, 26
Tuvike, Johan, 36, 37
Tuvike, Karl, 20, 26, 39, 40, 41, 42, 52

Uustal, Johannes, 42, 43, 51, 52, 56

Vaaro, Ilmar, 8

Viks, Jaan, 56, 58

Vister, Eduard, 32, 33

Värk, Juhan, 26

LISAD

Lisa 1 Helme-Tõrva piirkonnas 1918–1940 ilmunud raamatute nimestik

1. Bergmann, Vilhelm

[V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas : 1933 a. kalender. – Tõrva : V. Bergmann, 1932. – 1. ak.]

2. Bergmann, Vilhelm

[V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas : 1934 a. kalender. – Tõrva : V. Bergmann, 1933. – 2. ak.]

3. Bergmann, Vilhelm

[V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas : 1935 a. kalender. – Tõrva : V. Bergmann, 1934. – 3. ak.]

4. Bergmann, Vilhelm

V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas : 1936 a. kalender. – Tõrva : V. Bergmann, 1935 (: J. Kattus) . – [32] lk. ; 14 cm. – 4. ak. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1935, nr. 1394.

5. Bergmann, Vilhelm

V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas : 1937 a. kalender . – Tõrva : V. Bergmann, 1936 (: P. Raidma). – [32] lk. ; 14 cm. – 5. ak. . – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1936, nr. 1496.

6. Bergmann, Vilhelm

V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas : 1938 a. kalender . – Tõrva : V. Bergmann, 1937 (: J. Kattus). – [32] lk. ; 14 cm. – 6. ak. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1937, nr. 1425.

7. Bergmann, Vilhelm

V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas : 1939 a. kalender. – Tõrva : V. Bergmann, 1938 (: J. Kattus. – [32] lk. ; 14 cm. – 7. ak. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1938, nr. 1355.

8. Bergmann, Vilhelm

[V. Bergmann'i rohu-, värvi- ja jalgrattakauplus Tõrvas : 1940 a. kalender. – Tõrva : V. Bergmann, 1939.]

9. EELK Helme kogudus

Perekonna matuseplatsi raamat. – [Helme : s. n., 1939] (Tõrva : J. Kattus). – 7 lk. ; 16 cm. – Allikas : HKM.

10. EELK Helme kogudus

Pärismatmise-platsi raamat. – [Helme : s. n., 1923] (Tõrva : J. Kattus). – 7 lk ; 16 cm. – Allikas : HKM.

11. Helme Laenu ja Hoiu Ühisus

Helme Laenu ja Hoiu Ühisuse 1917 aasta aruanne. – Tõrva : [s. n.], 1918 (: J. Kattus). – [6] lk. koos kaanega ; 23 cm. – Allikas : ESTER.

12. Helme Laenu ja Hoiu Ühisus

Helme Laenu ja Hoiu Ühisuse 1918 aasta aruanne. – Tõrva : [s. n], 1919 (: J. Kattus). – [6] lk. koos kaanega ; 23 cm. – Allikas : Antik 1931, lk 91.

13. Helme Laenu ja Hoiu Ühisus

Helme Laenu ja Hoiu Ühisuse 1919 aasta aruanne. – Tõrva : [s. n], 1920 (: J. Kattus). – [7] lk. koos kaanega ; 23 cm. – Allikas : ESTER.

14. Helme Laenu-Hoiu Ühisus

Helme Laenu-Hoiu Ühisuse Aruanne 1927 aasta kohta : XXIV tegevusaasta. – [Tõrva : Helme Laenu-Hoiu Ühisus, 1928] (: A. Ilisson). – [8] lk. koos kaanega ; 22 cm. – Allikas : HKM.

15. Helme Majanduse Ühisus

Helme Majanduse Ühisuse 1922/23 äriaasta aruanne. – [Helme : Helme Majanduse Ühisus], 1923 (Tõrva : J. Kattus). – [8] lk. koos kaanega ; 23 cm. – Allikas : HKM.

16. Helme Majanduse Ühisus

Helme Majanduse Ühisuse 1927 II pool aruanne. – [Helme : Helme Majanduse Ühisus], 1928 (Tõrva : J. Kattus). – [6] lk. koos kaanega ; 23 cm. – Allikas : ESTER.

17. Helme Majanduse Ühisus

Helme Majanduse Ühisuse 1928. a. aruanne. – [Helme : Helme Majanduse Ühisus], 1929 (Tõrva : J. Kattus) .– [6] lk. koos kaanega ; 23 cm. – Allikas : HKM.

18. Helme Majanduse Ühisus

Helme Majanduse Ühisuse 1929 aruanne. – [Helme : Helme Majanduse Ühisus], 1930 (Tõrva : J. Kattus). – [7] lk. koos kaanega ; 23 cm. – Allikas : ESTER.

19. Helme Majanduse Ühisus

Helme Majanduse Ühisuse Põhjuskiri. – [Helme : Helme Majanduse Ühisus, 192-?] (Tõrva : J. Kattus). – [16] lk. ; 18 cm. – Allikas : HKM.

20. Helme Majanduse Ühisus

Helme Majanduse Ühisuse Põhikiri. – [Helme : Helme Majanduse Ühisus, 192-?]. – 20 lk. – Allikas : Seitsmes raamatuoksjon 2003, nr. 279.

21. Helme Piimaühisus

Helme Piimaühisus 25-a. : 1911-1936. – [Helme : Helme Piimaühisus], 1936 (Tallinn : Ühiselu). – 16 lk. : fot., ill. kaas ; 23 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1936, nr. 712.

22. Helme Piimaühisus

Helme Piimaühisuse aruanne 1925 aasta kohta. – [Tõrva : Helme Piimaühisus, 1926] (: J. Kattus). – [12] lk. koos kaanega ; 23 cm. – Allikas : HKM.

23. Helme Piimaühisus

Helme Piimaühisuse aruanne 1926 aasta kohta. – Tartu : [Helme Piimaühisus], 1927 (Tõrva : Tõrva Trükikoda). – [8] lk. koos kaanega ; 23 cm. – Allikas : ESTER.

24. Helme Piimaühisus

Helme Piimaühisuse aruanne 1928 aasta kohta. – Tartu : [Helme Piimaühisus], 1929 (Tõrva : Tõrva Trükikoda). – [7] lk. koos kaanega ; 23 cm. – Allikas : ESTER.

25. Helme Piimaühisus

Helme Piimaühisuse 1939. a aruanne : XXVIII tegevusaasta. – [Tõrva : Helme Piimaühisus, 1940] (: J. Kattus). – [8?] lk. koos kaanega; 23 cm. – Säilinud osaliselt. – Allikas : HKM.

26. Helme Põllumeeste Selts

Helme Põllumeeste Seltsi Põllumajanduse-, tööstuse- ja käsitöö näituse nimekiri 13., 14., 15. septembril 1924 a. Tõrvas omas aias. – [Helme : Helme Põllumeeste Selts,] 1924 (Tõrva : [s. n.]) – [4], 52 lk. – Allikas : Kümnes raamatuoksjon 2006, nr. 266.

27. Helme Põllumeeste Selts

Helme Põllumeeste Seltsi näituse nimekiri : Tõrvas, 19.–21. sept. 1931. a. : Seltsi 35. a. tegevuse juubelinäitusena. – [Helme : Helme Põllumeeste Selts], 1931 (Valga : Kultuur-J. Meister). – 53, [3] lk. ; 17 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1931, nr. 784.

28. Helme Põllumeeste Selts

Helme Põllumeeste Seltsi näituse nimekiri : Tõrvas, 15. ja 16. septembril 1934. aastal. – [Helme : Helme Põllumeeste Selts], 1934 (Valga : Kultuur-J. Meister).- 38, [2] lk. : ill. ; 17 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1934, nr. 781.

29. Helme Põllumeeste Selts

Helme Põllumeeste Seltsi näituse nimekiri : Tõrvas, 22., 23. ja 24. aug. 1936. a. – [Helme : Helme Põllumeeste Selts], 1936 (Valga : Kultuur-J. Meister). – 37, [3] lk. ; 18 cm. – Kaanepealkiri : Helme Põllumeeste Seltsi 40. a. tegevuse juubeli näituse nimekiri : Tõrvas 22.–24. augustil 1936. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1936, nr. 936.

30. Helme Põllumeeste Selts

Helme Põllumeeste Seltsi ja Helme maanaiste seltside näituse nimekiri : Tõrvas, 26.–27. aug. 1939. a. – [Tõrva : s.n.], 1939 (Valga : Kultuur-Joh. Meister). – 46, [6] lk.; 19 cm. – Allikas : ESTER.

31. Helme Põllutöökool

Helme Põllutöökool : 1924–1929. – [Helme : Helme Põllutöökool], 1929 (Valga : J. & O. Lepik). – 16 lk. : fot. ; 18 cm. – Helme Põllutöökooli väljaanne ; nr. 1. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1929, nr. 640.

32. Helme Põllutöökool

Helme Põllutöökooli käimapanemine sügisel 1922 aastal. – [Helme : Helme Põllutöökool, 1922] (Tõrva : J. Kattus). – 8 lk.; 18 cm. – Allikas : Antik 1918, lk. 91.

33. Helme-Tõrva Haridusselts

Helme-Tõrva Haridusseltsi Meeskoor : 1. aastapäeva kontsert : Kava. – [Tõrva : Helme-Tõrva Haridusselts, 1935] (: P. Ramberg). – [7] lk. koos kaanega ; 18 cm. – Allikas : HKM.

34. Helme Ühispank

Helme Ühispanga 1934. a. aruanne. – Tõrva : Helme Ühispank 1935 (: J. Kattus). – [11] lk. koos kaanega + 1 l; 23 cm : fot. – Allikas : ESTER.

35. Helme Ühispank

Helme Ühispanga 1938. a. aruanne. – Tõrva, Helme Ühispank 1939 (: J. Kattus). – [12] lk. ; 23 cm ; fot. – Allikas : HKM.

36. Helme Ühispank

Helme Ühispanga kalender 1936. – [Tõrva]: Helme Ühispank, 1935 (Valga : J. & O. Lepik). – [32] lk. 14 cm; fot. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1935, nr. 1585.

37. Helme Ühispank

Helme Ühispanga kalender 1937. – [Tõrva] : Helme Ühispank, 1936 (Valga : Kultuur-Joh. Meister). – [32] lk. ; 14 cm ; fot. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1936, nr. 1533.

38. Helme Ühispank

Helme Ühispanga kalender 1939. – [Tõrva] : Helme Ühispank, 1938 (Tõrva : J. Kattus). – [32] lk. ; 14 cm; fot. – Allikas : ESTER.

39. Helme Ühispank

[Helme Ühispanka kalender 1940. – Tõrva : Helme Ühispank, 1939.]

40. Juhankatti, Henrik.

Inimkonna keelte tekkimine ja arenemine. – Tõrva : H. Treufeldt, 1927 (Valga : J. & O. Lepik).
– 130 lk. ; 21 cm. Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1927, nr. 1023.

41. Juns, H. & Tiivel, K.

Tõrva kalender 1936. – Tõrvas : H. Juns ja K. Tiivel, 1935 (: J. Kattus) . – 62, [2] lk. ; 19 cm. –
Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1935, nr. 1612.

42. Kattus, Jaan

Taskukalender-märkmik 1936 : Jaan Kattus : raamatu-, kirjutusmaterjalikauplus ja trükikoda,
Tõrvas. – Tõrva : J. Kattus, 1936 (: J. Kattus). – [32] lk. ; 14 cm. – Allikas : Eesti raamatute
üldnimestik 1936, nr. 25.

43. Kattus, Jaan

Kalender-märkmik 1937 : Jaan Kattus : raamatu-, kirjutusmaterjalikauplus ja trükikoda, Tõrvas.
– Tõrva : J. Kattus, 1936 (: J. Kattus). – [32] lk. ; 14 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik
1936, nr. 1542.

44. Kattus, Jaan

Kalender-märkmik 1938 : Jaan Kattus : raamatu-, kirjutusmaterjalikauplus ja trükikoda, Tõrvas.
– Tõrva : J. Kattus, 1937 (: J. Kattus). – [32] lk. ; 14 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik
1937, nr. 1478.

45. Kattus, Jaan

[Kalender-märkmik 1939 : Jaan Kattus: raamatu-, kirjutusmaterjalikauplus ja trükikoda, Tõrvas.
– Tõrva : J. Kattus, 1938.]

46. Kattus, Jaan

[Kalender-märkmik 1940 : Jaan Kattus : raamatu-, kirjutusmaterjalikauplus ja trükikoda, Tõrvas.
– Tõrva : J. Kattus, 1939.]

47. Kriveler, J.

Pühapäeva pühitsemine. – [Tõrva] : J. Kriveler, 1939 (Petseri : Täht). – 11, [1] lk. koos kaanega
: ill. kaas ; 19 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1939, nr. 1005.

48. Oja, Paul

Paul Oja kauplus Tõrvas : 1931 a. kalender. – Tõrva : P. Oja, 1930 (: J. Kattus).. – [32] lk. ; 15
cm. – 1. ak. – Allikas : HKM.

49. Oja, Paul

Paul Oja kauplus Tõrvas : 1932 a. kalender. – Tõrva : P. Oja, 1931 (: J. Kattus). – [32] lk. ; 15
cm. – 2. ak. – Allikas : ESTER.

50. Oja, Paul

Paul Oja kauplus Tõrvas : 1933 a. kalender. – Tõrva : P. Oja, 1932 (: J. Kattus). – [32] lk. ; 15
cm. – 3. ak. – Allikas : HKM.

51. Oja, Paul

Paul Oja kauplus Tõrvas : 1934 a. kalender. – Tõrva : P. Oja, 1933 (: J. Kattus). – [32] lk. ; 15
cm. – 4. ak. – Allikas : ESTER.

52. Oja, Paul

Paul Oja kauplus Tõrvas : 1935 a. kalender. – Tõrva : P. Oja, 1934 (: J. Kattus). – [32] lk. ; 15
cm.. – 5. ak. – Allikas : HKM.

53. Oja, Paul

Paul Oja kauplus Tõrvas : 1936 a. Kalender. – Tõrva : P. Oja, 1935 (: J. Kattus). – [32] lk. ; 15 cm. – 6. ak. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1935, nr. 1527.

54. Oja, Paul

Paul Oja kauplus Tõrvas : 1937 a. kalender. – Tõrva : P. Oja, 1936 (Tõrva : J. Kattus). – [36] lk. ; 15 cm.. – 7. ak. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1936, nr. 1633.

55. Oja, Paul

Paul Oja kauplus Tõrvas : 1938 a. kalender. – Tõrva : P. Oja, 1937 (Tõrva: J. Kattus). – [32] lk. ; 15 cm. – 8. ak. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1937, nr. 1546.

56. Oja, Paul

Paul Oja kauplus Tõrvas : 1939 a. kalender. – Tõrva : P. Oja, 1938 (Tõrva : J. Kattus). –[32] lk. ;15 cm. – 9. ak. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1938, nr. 1507.

57. Oja, Paul

[Paul Oja kauplus Tõrvas : 1940 a. kalender. – Tõrva : P. Oja, 1939. – 10. ak.]

58. Reisenbuk, Madis

Õpilase laulik : kaunimate ja rahvalikumate laulude kogu / walinud M. Reisenbuk. – Tõrva : [s.n.], 1925 (: J. Kattus). – 136 lk. ; 11 cm. – Allikas : Jaanuarikuu oksjoniraamatute nimestik 1990, nr. 48.

59. Reisenbuk, Madis

Õpilase laulik : kaunimate ja rahvalikumate laulude kogu / walinud M. Reisenbuk. – [2. tr.]. – Tõrva : [s. n.], 1927 (: J. Kattus). – 136 lk. ; 11 cm. – Allikas : ESTER_

60. Saag, Martin

M. Saag, valmisriiete ja pudukauplus : kalender 1938. – Tõrva : [M. Saag], 1937 (: J. Kattus). – [32] lk. ; 15 cm. – 1. ak. – Sisu identne : Paul Oja, raua-, värvi- ja koloniaalkauplus : kalender. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1937, nr. 1573.

61. Ramberg, Paul

Tõrva aadress-kalender 1933. – [Tõrva] : P. Ramberg, 1932 (: P. Ramberg) . – [32] lk. ; 13 cm. – Allikas : Smolina 2000, nr. 285.

62. Ramberg, Paul

Tõrva aadress-kalender 1934. – [Tõrva] : P. Ramberg, 1933 (: P. Ramberg). – [48] lk. ; 13 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1933, nr. 1460.

63. Tõrva Gümnaasium

Tõrva Gümnaasium : 1917–1937. – [Tõrva] : Tõrva Gümnaasiumi Õppenõukogu, 1938 (: J. Kattus). – 72, [3] lk. : fot., portr. ; 26 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1938, nr. 84.

64. Tõrva-Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisus

Tõrva-Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisuse põhjuskiri : [registreeritud 13. veebruarist 1920. a.]. – [Tõrva : Tõrva-Helme Tööstuse Ettevõtjate Ühisus, 1920] (: J. Rattus). – 8 lk. koos kaanega ; 17 cm. – Allikas : ESTER.

65. Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing

Noorte Meeste Kristlik Ühing Tõrvas. – [Tõrva] : Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing, [193-?] (: P. Ramberg) . – 6 lk. : fot. ; 19 cm. – Puudub ilmumisaasta. – Allikas : HKM.

66. Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing

Noorte Meeste Kristlik Ühing Tõrvas 1933–34. – [Tõrva] : Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing, [1934] (: P. Raidma) . – 6 lk. : fot. ; 21 cm. – Allikas : HKM.

67. Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing

Noorte Meeste Kristlik Ühing Tõrvas. – [Tõrva] : Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing, [1938] (: P. Raidma) . – 1 voldik (6 lk.) : fot. ; 23 cm. – Allikas : ESTER.

68. Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing

Noorte Meeste Kristlik Ühing Tõrvas. – Tõrva : Tõrva Noorte Meeste Kristlik Ühing, [1939] (: P. Raidma). – 1 voldik (6 lk.) : fot.; 23 cm. – Allikas : ESTER.

69. Tõrva segarealgümnaasiumi Toetamise Selts

Tõrva sega reaalgümnaasiumi Toetamise Seltsi põhjuskiri : [uuendatud põhikiri kinnitatud 27. nov. 1919]. – [Tõrva : Tõrva segarealgümnaasiumi Toetamise Selts, 1920] (: J. Kattus). – 7, [1] lk. koos kaanega ; 18 cm. – Allikas : Plaksi 2003, nr. 598.

70. Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Selts

Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Seltsi kodukord. – [Tõrva : Tõrva Vabatahtliku Tuletõrje Selts, 1933] (: P. Ramberg). – 14 lk. koos kaanega ; 17 cm. – Allikas : HKM.

71. Tõrva Ühispank

Tõrva Ühispank : kalender-märkmik 1936. – Tõrva : Tõrva Ühispank, 1935 (: J. Kattus). – [32] lk.; 15 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1935, nr. 1613.

72. Tõrva Ühispank

Tõrva Ühispank : kalender-märkmik 1937. – Tõrva : Tõrva Ühispank, 1936. – (: J. Kattus). – [32] lk. ; 15 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1936, nr. 1720.

73. Tõrva Ühispank

Tõrva Ühispank : kalender-märkmik 1938. – Tõrva : Tõrva Ühispank, 1937- (: J. Kattus). – [32] lk. ; 15 cm. – Allikas : Eesti raamatute üldnimestik 1937, nr. 1614.

74. Tõrva Ühispank

[Tõrva Ühispank : kalender-märkmik 1939. – Tõrva : Tõrva Ühispank, 1938.]

75. Tõrva Ühispank

Tõrva Ühispank : kalender-märkmik 1940. – Tõrva : Tõrva Ühispank, 1939. – (: J. Kattus). – [48] lk. ; 15 cm. – Allikas : Seitsmes raamatuoksjon 2003, nr. 246.

Lisa 2 Helme Laenu-Hoiu Ühisuse juhatus ja ametnikud

Lisa 2 Helme Laenu-Hoiu Ühisuse juhatus ja ametnikud

Istuvad (vasakult) Herman Einbaum, Peedu Siilak, Gustav Lemberg ja Karl Tuvike

Foto Helme Koduloomuuseumi kogust

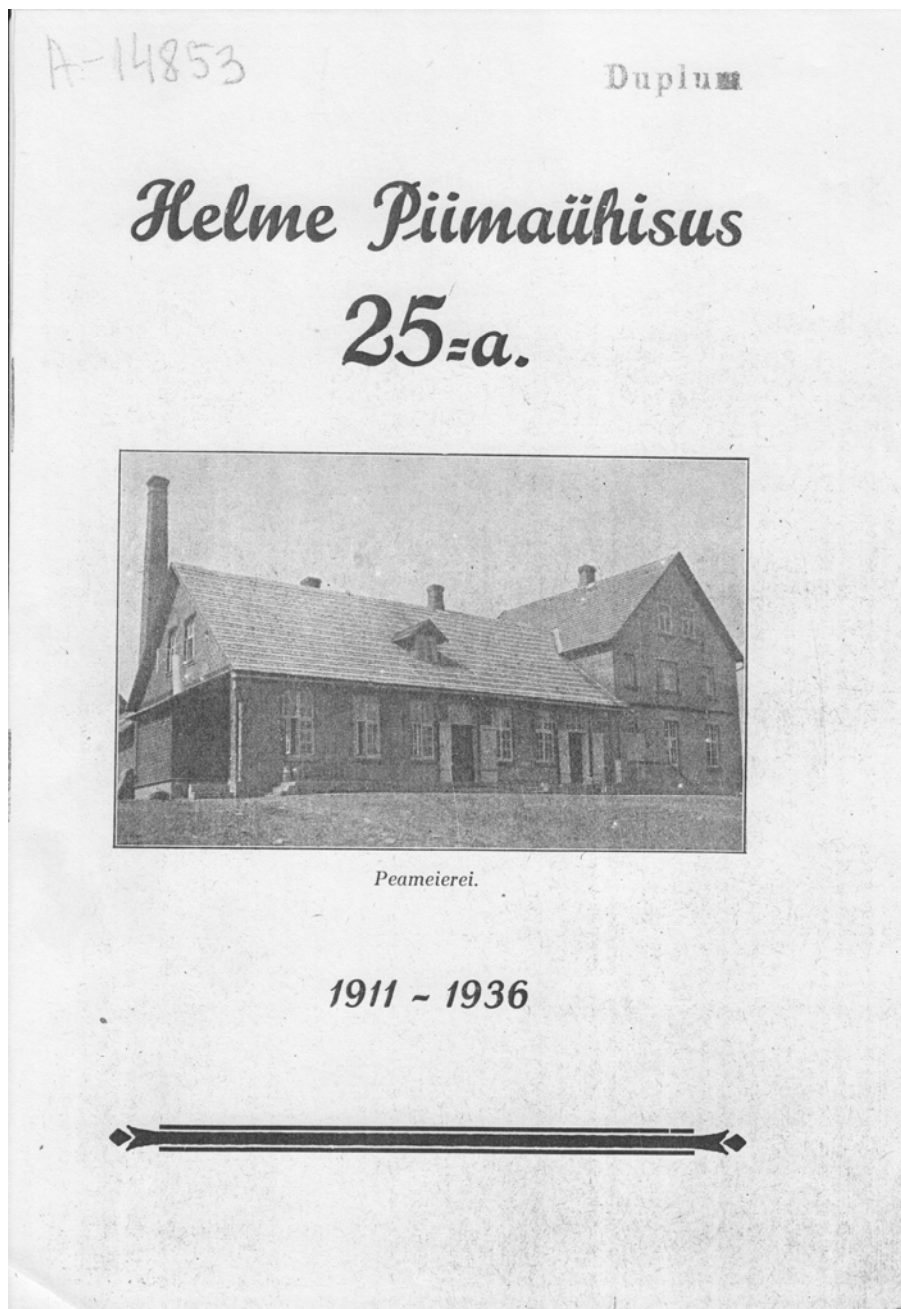
Lisa 3 Helme Ühispanga hoone

Lisa 3 Helme Ühispanga 1938. aastal valminud maja

Foto Helme Koduloomuuseumi kogust

Lisa 4 Helme Piimaühisuse juubelitrukis

Lisa 4 Helme Piimaühisuse 25. aasta juubeliks kirjastatud raamat
(Helme Piimaühisus... 1936, esikaas)

Lisa 5 Põllumeeste seltsi näituse nimekiri

Duplum

HELME
PÕLLUMEESTE
SELTSI

40. A.
tegevuse juubeli

KINDLUSTUSSELTS „EESTI.”

Kodumaa suurim ja edurikkam
kindlustuseettevõtte

**NÄITUSE
NIMEKIRI**

TÕRVAS

22.–24.
AUGUSTIL
1936.

KES KORD MAITSNUD
MEIE KANGEÕLLESID
GLADIAATORIT
JA
TOMMU HIIDU
JA'AB NENDE
ALATISEKS POOLDAJAKS

Hind 10 senti

A. LE COQ

Lisa 5 Helme Põllumeeste Seltsi näituse nimekirja esikaas

(Helme Põllumeeste Seltsi ja... 1939)

Lisa 6 Helme-Tõrva Hariduse Seltsi meeskoor

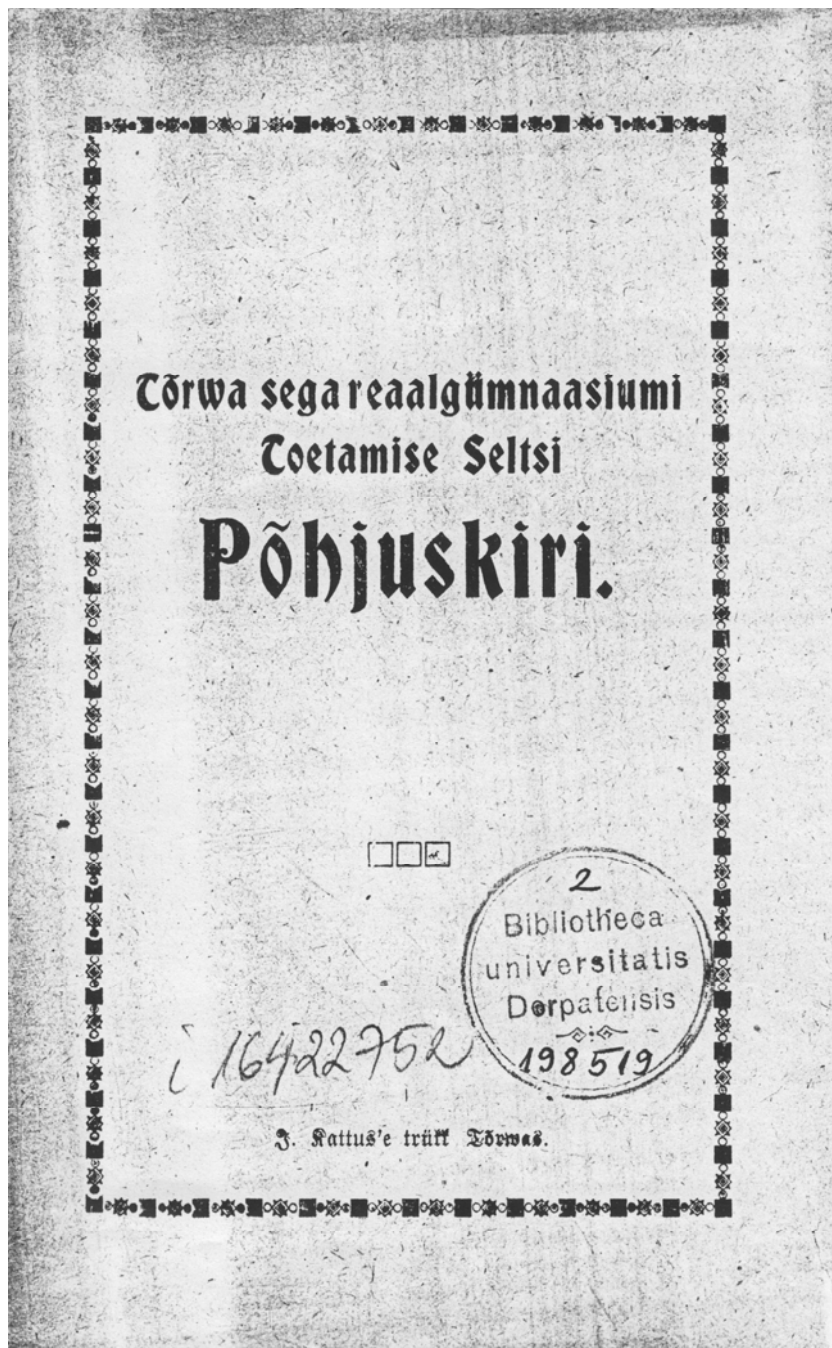

Lisa 6 Helme-Tõrva Hariduse Seltsi meeskoor 1935. aasta märtsis
Esimeses reas vasakult teine A. Eichenbaum, keskel prillidega K. Tuvike

Foto Helme Koduloomuuseumi kogust

Lisa 7 Tõrva segarealgümnaasiumi toetamise Seltsi Põhjuskiri

Lisa 7 Tõrva segarealgümnaasiumi Toetamise Seltsi Põhjuskiri.

(Tõrva segarealgümnaasiumi... 1920, esikaas)

Lisa 8 Tõrva tuletõrjeseltsi maja

Lisa 8 Tõrva tuletõrjeseltsi 1927. aastal valminud maja

Foto Helme Koduloomuseumi kogust

Lisa 9 Tõrva Ühispanga hoone

Lisa 9 Tõrva Ühispanga 1938. aastal valminud pangahoone

Foto Helme Koduloomuuseumi kogust

Lisa 10 Tõrva Ühispanga kalendermärkmikud

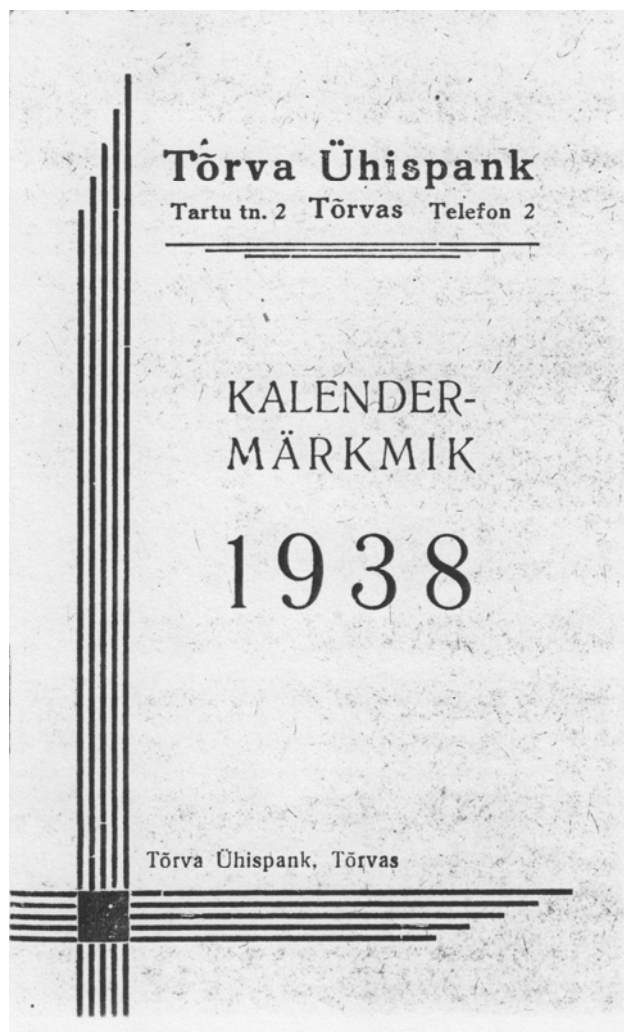
Lisa 10 Tõrva Ühispank: kalender-märkmik 1936

(Tõrva Ühispank... 1935, esikaas)

Lisa 10 Tõrva Ühispank: kalender-märkmik 1937

(Tõrva Ühispank...1936, esikaas)

Lisa 10 Tõrva Ühispank: kalender-märkmik 1938

(Tõrva Ühispank.... 1937, esikaas)

Lisa 11 Johannes Uustal

Lisa 11 Helme koguduse õpetaja
Johannes Uustal Helme kirikus altari ees

Foto Helme Koduloomuuseumi kogust

Lisa 12 Madis Reisenbuk

Lisa 12 Koolimees ja ühiskonnategelane Madis Reisenbuk

Foto Helme Koduloomuuseumi kogust

Lisa 13 Tõrva gümnaasiumi 1924. aastal valminud hoone

Lisa 13 Tõrva gümnaasiumi 1924. aastal valminud hoone

Foto Helme Koduloomuuseumi kogust

Lisa 14 Tõrva gümnaasiumi hoone peale juurdeehituse valmimist

Lisa 14 Tõrva gümnaasiumi hoone peale
juurdeehituse valmimist 1938. aastal

Foto Helme Koduloomuuseumi kogust

Lisa 15 V. Bergmanni kalender

VII	Juuli	31 p.
1 Reede 2 Laup.	Päike t. 3,09 — 1. l. 21,40 Heina-Maarjap.	
3 Pühap. 4 Esmasp. 5 Teisip. 6 Kolmap. 7 Neljap. 8 Reede 9 Laup.	Päike t. 3,18 — 1. l. 21,33	☾
10 Pühap. 11 Esmasp. 12 Teisip. 13 Kolmap. 14 Neljap. 15 Reede 16 Laup.	7 vennapäev Maretipäev	☽
17 Pühap. 18 Esmasp. 19 Teisip. 20 Kolmap. 21 Neljap. 22 Reede 23 Laup.	Eelipäev Päike t. 3,40 — 1. l. 21,13	☾
24 Pühap. 25 Esmasp. 26 Teisip. 27 Kolmap. 28 Neljap. 29 Reede 30 Laup.	Jakobip. Olevipäev	☽
31 Pühap.		

Kõige odavamate hindadega

— alati saadaval —

Jahilaskemoon
Revolvrid
Püssid
Fotoaparaadid

RIIDEVÄRVID

Reisikohvrid
Grammofoni nõelad
Akkumulaatorid
Anoodpatareid

ROHUKAUBAD

Tubaka lõhnaekstraktid
Juukselõikamise masinad
Habemenoad
Kraadiklaasid
Prillid

MAALRIVÄRVID

Polituurid
Lakid
Pintslid
Värnits

LÕHNAÕLID

Puudrid
Kõlniveed

V. BERGMANN'i rohucaupluses

Lisa 15 Leheküljed V. Bergmanni 1936. aasta kalendrist

(V. Bergmann'i... 1937, lk 15-16)

Lisa 16 H. Juhankatti raamatu reklaam

Kasutage kõik erakordset ettepanekut!

Soowides süvendada usku ja armastust meie ilusasse emakeelsesse, ajakiri „Aowalgel“ tahab wiia Henrik Juhankatti populaar-teadusliku töö „Inimkonna keelte tekkimine ja arenemine“

rahwa sekka !!

„Inimkonna keelte tekkimine ja arenemine“ on raamat hääl paberil, suures kaustas, 130 lehekülge teksti, hind igalpool raamatuk. ostes 2 kr. 50 senti.

See raamat saadetakse nüüd müügile järgmiselt:

Kõik, kes raamatu tellimise juures juhiwad meie tähelpanu käesolewale kuulutusele, saawad raamatu **1 kr. eest.**

Need aga, kes ajakirja „Aowalgel“ telliwad

3 kuu pääle, saawad raamatu	75 senti eest,
6 „ „ „ „	65 „ „
12 „ „ „ „	50 „ „

Lisa 16 H. Juhankatti raamatu

„Inimkonna keelte tekkimine ja arenamine“ reklaam

(Kasutage kõik ... 1932, tagakaanel)

Lisa 17 Jaan Kattuse trükikoja reklaam

J. Kattus'e
Raamatukauplus ja trükikoda
Tõrvas

UUTE KIRJADE KOHALE-
JÕUDMINE JA UUE
ELEKTRIJÕUL TÖÖTAVA
MASINA ÜLESSEADMINE
VÕIMALDAB MINU TÄIEN-
DATUD TRÜKIKOJAS
KIIRE JA KORRALIKU
TÖÖ SOODSA HINNAGA

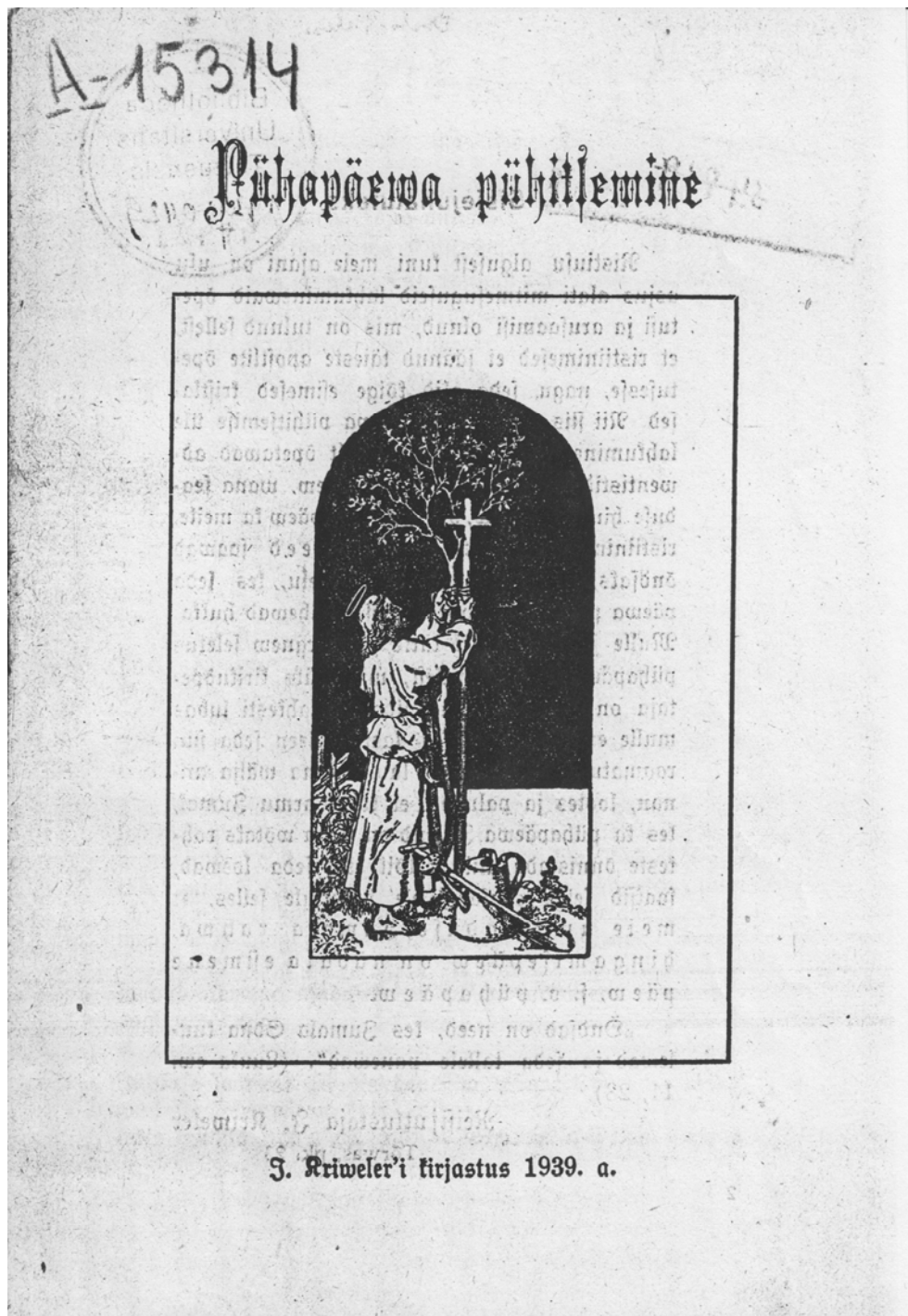
TÖÖD JUHATAB VILUNUD KAUAEGSE
— — — PRAKTIKAGA MEISTER — — —

J. Kattus'e trükikoda
Tõrvas

Lisa 17 Jaan Kattuse trükikoja reklaam

(Kalender-märkmik... 1936, lk 30)

Lisa 18 Pühapäeva pühitsemine

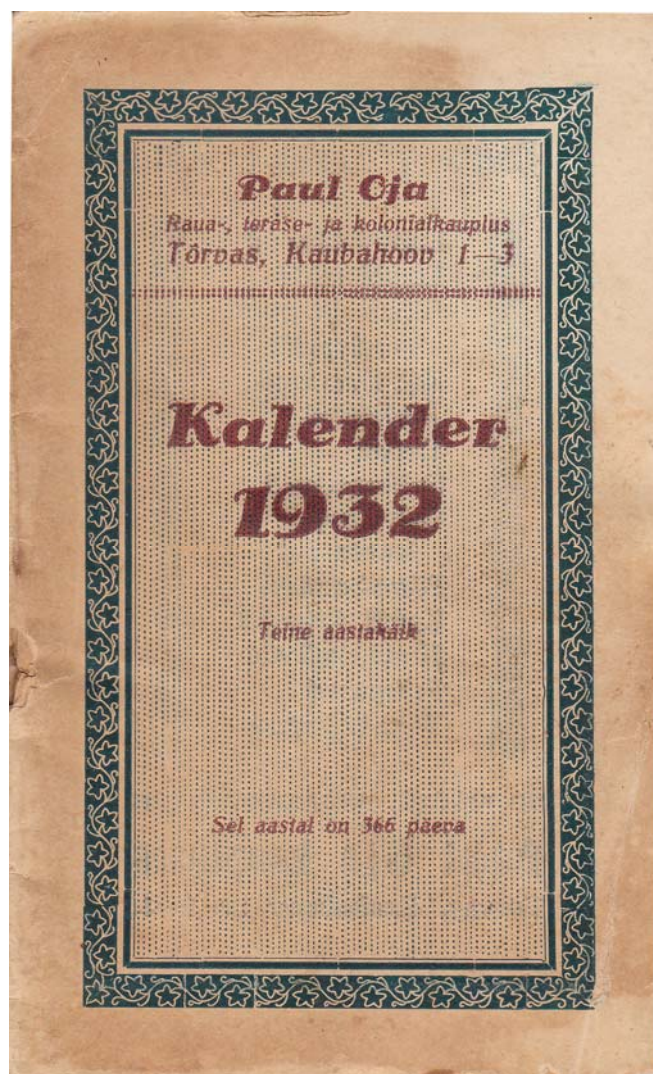

Lisa 18 Jaan Kriveleri raamatu

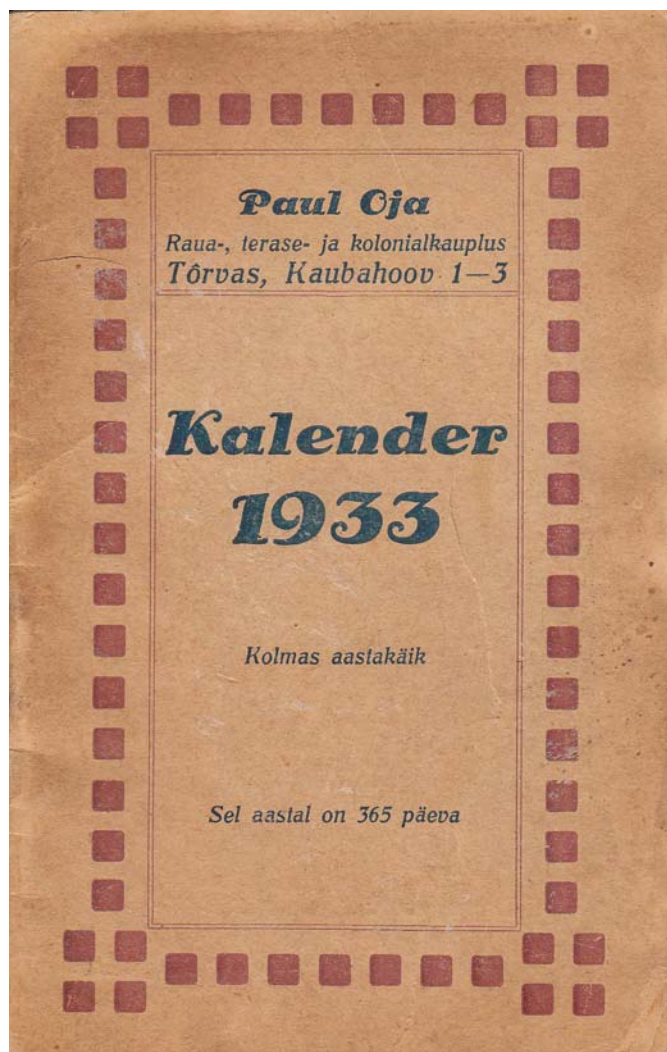
“Pühapäeva pühitsemine” esikaas (Kriveler 1939)

Lisa 19 Paul Oja kalendrid

Lisa 19 Paul Oja 1932. aasta kalendri esikaas

Lisa 19 Paul Oja 1933. aasta kalendri esikaas

Lisa 20 Martin Saagi rätsepatöökoja reklaam

5

Kes Tõrvas elab, teab —
Tõrva tuleb, peab teadma,

et kõige kasulikum
on oma riideid lasta
õmmelda

M. Saag'i
rätsepaäris
Tõrvas, Valga t. 10, tel. 75.

Elegantne lõige —
kvaliteet-töö.

Ilus valik kodumaa
parimate vabrikute,
kui ka inglisriideid.

Suures valikus
voodririided
ja
kraenahad.

Valmistan kõiksugu-
seid meeste ja naiste
riideid. Töö häadu-
se eest täielik vastu-
tus. Kõik tellimised
täidetakse kiiresti.

==== Järelmaks võimalik. ====

Vahetan alati lamba villade vastu riidet.

Tõrvas, Valga tän. 10, telefon 75.

Lisa 20 Martin Saagi rätsepatöökoja reklaam

(Tõrva kalender...1935, lk 5)

SUMMARY

The book publishers of Helme-Tõrva in 1918–1940

K. Kannukene

The publications, published in one region in the certain time period give information about people, establishments and organizations, events, conditions and ways of thinking both for researchers of history and researchers of local lore.

The author of the paper has studied book history in seminar papers „The role of Tõrva in Estonian book culture 1918-1940“(2006) and „The press of Tõrva 1918-1940“. The present diploma paper „The book publishers of Helme-Tõrva 1918-1940“ continues the work, done previously, focussing on the book publishers of the region and outside Tõrva, including Helme parish in 1939. According to the information specified above, the author formulated the problem for the paper: who were the book publishers in Helme-Tõrva in 1918-1940, what are the characteristic features of publishers and their books. The diploma paper „The book publishers of Helme-Tõrva 1918-1940“ is compiled with the aim of giving an overview of book publishers and their books in Helme parish and the settlement of Tõrva in 1918-1940.

In the first chapter of the present diploma paper the description of Helme-Tõrva area and its main fields of activity is given. Relevant to the book history, printing, journalism, librarianship and publishing business are brought out as separate fields. The second chapter of the paper gives the description of societies, unions and banks who were established on the basis of united action and who were book publishers in 1918-1940 in Helme and Tõrva. The third chapter observes the

rest of the organizations, retail traders, handworkers and individuals.

As to subject fields, most books in Helme-Tõrva in 1918-1940 were published in trade and banking businesses. The main field of activity for people in the area –land profitmaking- did not give any books onto the list compiled while writing the paper. Helme Loan-Deposit Community (later Helme Ühispank) and the merchant Paul Oja published the biggest number of books. The other shop owner in Tõrva, Vilhelm Bergmann, followed them.

Profit-oriented organisations and individuals published the biggest number of books and the process took place most systematically. Non-profit organisations like Helme-Tõrva Educational Society , Tõrva Voluntary Fire Service Society and Helme Farmers' Society were very essential in the cultural and economic life of the area but as book publishers they were less important than banks and merchants. Books were mostly published by people who had money.

In Helme-Tõrva area more calendars than other books were published by local banks, merchants, printers and also individuals in 1918-1940. The organisations' reports also included other information besides economic indicators : people's names, the number of members at the end of the fiscal year e.t.c. Preserved statutes established the rules of founding the organisation, the rights and obligations of members, the rules of managing the community's property, general management, administration, auditing, accounting, reporting and liquidating. Introducing-advertising publications were the folders of the organisation called Tõrva Young Men's Christian Society. The brochure about the necessity of opening Helme Fieldwork School also had an introducing content. More voluminous and content-rich books were published as jubilee publications by Helme Fieldwork School, Helme Dairy Society and Tõrva Gymnasium. For the exhibitions, organized by Helme Farmers' Society the lists of exhibitions were published as books at least five times, including the list of exhibits and other necessary information. Also, the concert programme, language theory, two prints of a songbook, the books of funeral place, the cleric book and the rules for the fire service society were published as books in Helme-Tõrva area in 1919-1940.

Studying the publishers in Helme-Tõrva area, close connection between different fields of activity, individuals and organisations stood out. The same people were actively involved in the activity of different societies, communities, banks and establishments. Karl Tuvike, Madis Reisenbuk, Johannes Uustal – just some names out of many – managed to make a contribution to

several fields of activity in the area besides their main work. The publishers of Helme-Tõrva area and their books give an interesting picture, full of details, about cultural and economic life in the period of independence in Estonia before 1940.